

# Processos grupals i acció col·lectiva

Autoria: Patricia Aljama Cuenca, Míriam Arenas Conejo, Enrique Baleriola Escudero, Emerson Heleno Vicente Da Cruz, Tomàs Herreros Sala, Martín Mora Martínez i Luis Manuel Sanmartín Cava

La revisió d'aquest recurs d'aprenentatge UOC ha estat coordinada per la professora: Míriam Arenas Conejo  
PID\_00298856

Segona edició: febrer 2024

## Introducció

### 1. Els grups: les seves formes i les seves dinàmiques socials

1.1. Per què hem d'estudiar els grups?

1.1.1. Introducció

1.1.2. Grups, equips i institucions: de la forma a les dinàmiques

1.2. L'era de les multituds

1.2.1. Introducció

1.2.2. Les masses

1.2.3. Els públics

1.3. Facilitació de grups i dinàmiques assembleàries

1.3.1. Introducció

1.3.2. La facilitació no-violenta

1.3.3. La distribució de rols en el grup

1.3.4. Les fases de la facilitació

1.3.5. Cossos, afectes i subjectivitats

1.3.6. Alguns riscos a tenir presents en la facilitació

1.4. Les minories actives: un model per estudiar els grups

1.4.1. Introducció

1.4.2. Les minories actives

1.4.3. Els grups de classe: sindicats i cooperatives

1.4.4. Els grups de territori: bandes, clans, màfies

1.4.5. Els grups d'art: avantguardes i artistes urbans

1.4.6. Els grups de *hacktivisme*: *hackers* i *influencers*

Conceptes clau

### 2. Processos col·lectius i acció social

2.1. Allò social i el concepte d'allò col·lectiu

2.1.1. Introducció

2.1.2. Definint allò social. Les dues visions principals

2.2. El comportament col·lectiu

2.3. Com podem entendre i analitzar allò col·lectiu?

2.3.1. Introducció

2.3.2. L'enfocament del comportament col·lectiu

2.3.3. Teoria de la identitat social

2.3.4. La transformació del col·lectiu en el món contemporani

2.4. Les faules, les *fake news* i el negacionisme com a elements de l'acció col·lectiva

2.5. La resistència i l'alternativa des d'allò col·lectiu

2.5.1. Introducció

2.5.2. A què anomenem resistència?

2.5.3. L'emergència climàtica com a resistència col·lectiva

Conceptes clau

### **3. Els moviments socials: què són?, per què cal estudiar-los?, com podem estudiar-los?**

3.1. Primeres aproximacions a la definició dels moviments socials

3.1.1. Introducció

3.1.2. L'acció col·lectiva contenciosa

3.1.3. Tipologia de moviments

3.1.4. Recapitulant: una definició operativa de *moviments socials*

3.2. Per què cal estudiar els moviments socials?

3.2.1. Introducció

3.2.2. Recurrència històrica com a producte dels subjectes governats

3.2.3. La productivitat com a inductora de canvi social

3.3. Els enfocaments teòrics d'estudis dels moviments socials

3.3.1. Introducció

3.3.2. L'enfocament de la mobilització de recursos

3.3.3. L'enfocament dels nous moviments socials

3.3.4. L'enfocament del procés polític

3.3.5. Proposta modesta per a l'estudi dels moviments socials

3.4. Elements addicionals per a la recerca en moviments socials

3.4.1. Introducció

3.4.2. Els marcs de l'acció col·lectiva i els camps d'identitat

3.4.3. L'atenció a allò imperceptible i a allò micropolític

3.4.4. La no conveniència de prendre el moviment social com a unitat d'anàlisi

3.4.5. L'escolta com a superació de la mirada academicista

3.4.6. Allò afectiu en els moviments socials

Conceptes clau

### **4. Traçant el camí cap a la institucionalització dels moviments socials**

4.1. Introducció

4.2. La institucionalització com a canvi del model organitzatiu

4.2.1. Introducció

4.2.2. La formalització de l'estructura

4.2.3. La professionalització

4.2.4. La burocratització i la prestació de serveis

4.2.5. La capacitat organitzativa i econòmica

4.3. Transformacions en les agendes polítiques

4.3.1. Introducció

4.3.2. Les estratègies polítiques dels moviments socials

4.3.3. La resposta institucional

4.4. Institucionalització: èxit o fracàs?

Conceptes clau

## **5. Grups, col·lectius i moviments socials: reflexions des de l'acció institucional**

5.1. Introducció

5.2. Investigar des de les institucions

5.3. Entre l'instituent i l'instituit

5.3.1. Introducció

5.3.2. La interacció entre institucions i moviments socials

Conceptes clau

## **Referències**

## **Llistat de figures i taules**

## **Llistat d'autores i autors**

---

# Introducció

A continuació, trobareu un text compost per diversos apartats temàtics, cadascun dels quals ha estat redactat de manera independent per un autor o autora diferent. En el procés d'encaix final, s'ha dut a terme un exercici d'edició mirant de destacar les connexions i fils conductors entre els diferents mòduls temàtics, fent-ho visible mitjançant enllaços que permeten anar navegant de manera interactiva. Unes connexions que, al seu torn, procuren respectar la singularitat de contingut, estil i sensibilitat de cada autoria. Al final de cada apartat, trobareu també un apartat que llista els conceptes essencials de cada bloc, i al final de tot, un altre apartat amb la llista d'autors i autores que es van citant al llarg del text, amb enllaços a pàgines web que amplien la informació sobre la seva producció teòrica i investigadora. Per tant, es tracta d'un material que permet una lectura lineal, però que també pot ser treballat des de diferents portes d'entrada, en funció de la necessitat i interès de qui ho llegeixi.

Atenent a la seva lectura més lineal, els continguts plantegen un recorregut en què el concepte de *grup* funciona com a eix articulador que ens permet transitar des de les realitats grupals més petites i quotidianes fins a fenòmens col·lectius més amplis, més o menys organitzats, orientats o no a la transformació social. Com plantegen Brown i Pehrson (2020, p. xi):

«Els grups brinden a les persones un sentit de qui són i qui no són, i gran part del que succeeix dins i entre els grups pot entendre's com a intents de les persones per expressar, aclarir o defensar la seva identitat social. Però les identitats socials no cauen de l'èter completament formades, ni són entitats immutables, fixes per tota la vida. Emergeixen de contextos socials particulars a mesura que les persones reaccionen i s'esforcen per donar sentit als seus mons socials. A mesura que aquests contextos canvien, també ho fan les identitats. I, finalment, però no menys important, els grups són un vehicle primari d'acció social, a través del qual les persones moltes vegades volen aconseguir canvis en els seus entorns».

Vegem a continuació, de manera més detallada, com es va desplegant aquest fil conductor en els diferents apartats, que podríem agrupar en tres grans blocs temàtics. Un primer bloc amb el focus en l'anàlisi dels **fenòmens grupals i col·lectius** i que estaria compost pels dos primers apartats. I un segon bloc més centrat en una realitat simultàniament grupal i col·lectiva, com són els **moviments socials** i la seva possible evolució cap a formes d'**institucionalització**, tal com es despleguen en el tercer i quart apartat. I un últim bloc que ens convida a **reflexionar sobre la funció de les i dels professionals** i la seva relació amb aquests grups, col·lectius i moviments que sorgeixen al marge de dinàmiques institucionals.

## Entre allò grupal i allò col·lectiu

Com a animals socials que som, altament interdependents i vulnerables, podem intuir, sense necessitat de grans desenvolupaments teòrics, la importància del grup per al sosteniment i reproducció de les nostres vides des de les albors de la nostra espècie.

No obstant això, la producció teòrica sobre els fenòmens grupals i col·lectius no sempre s'ha sostingut sobre aquesta intuïció. En la línia del que Almudena Herrando (2018) anomena la *fantasia de la individualitat*, els models analítics hegemònics han tendit a enaltir el subjecte individual, autònom i racional com a font de progrés, associant les dinàmiques grupals i col·lectives amb els marcs premoderns contra les quals s'erigia el projecte de la Il·lustració. Així, com planteja Martín Mora a *Els grups: les seves formes i les seves dinàmiques socials*, les grans revolucions socials i polítiques esdevingudes als segles XVIII i XIX suposaven una amenaça per a l'*statu quo*. I és des d'aquest temor elitista que moltes teories de la psicologia social de l'època intentaven interpretar aquests fenòmens col·lectius, qualificant-los de **masses**, contra les quals no cabia, per tant, una altra resposta que el **control** o la **repressió**. Un comportament col·lectiu que, a més, provava d'explicar-se per mecanismes irracionals com el **contagi** o el **pànic**, com ens presenta Enrique Baleriola a *Processos col·lectius i acció social*.

Però no tota la producció teòrica s'ha basat en aquesta sospita cap allò grupal i allò col·lectiu. Tots dos autors presenten també algunes eines conceptuals que ens permeten analitzar el potencial de l'acció grupal i col·lectiva des d'un altre lloc. Seria el cas dels conceptes de **multituds** o **públics**, de les **minories actives** o les **teories de la identitat social**, que analitzen aquests comportaments des de prismes molt més productius i ajustats amb les evidències. Així mateix, trobarem també realitats grupals que transcendeixen aquests models interpretatius de tall simplista comentats anteriorment. Seria el cas de les diferents **morfologies i dinàmiques de grups** presentades per Mora.

Amb objectius similars, Luis Sanmartín ens convida a anar més enllà per explorar la possibilitat de generar **intelligència col·lectiva** per mitjà de la **facilitació de grups** i de les **dinàmiques assembleàries**. És a dir, entendre la racionalitat i l'emocionalitat no com a elements contraposats en els comportaments grupals i col·lectius, sinó comprendre que totes dues són dimensions imprescindibles, mútuament complementàries i que poden jugar a favor nostre, si en coneixem el funcionament i sabem generar les estructures i algunes dinàmiques pertinents per a això.

A més, en aquest primer bloc, veurem amb Baleriola que cada vegada hi ha més autors contemporànies que plantegen la necessitat d'entendre l'acció col·lectiva de manera situada, com un fenomen emergent des del lloc quotidià on **habitem**, trenat per totes les xarxes d'interdependències de què formem part, i entenen-nos com un **subjecte col·lectiu** que va més enllà de l'ésser humà. Una mirada travessada també per les ambivalències que generen altres realitats tan contemporànies com les **xarxes socials** i els **algorismes**, les **faules**, les **fake news** i el **negacionisme**, que, malgrat algunes limitacions, poden facilitar també processos de **resistència** i construcció d'**alternatives** des d'allò col·lectiu.

Tanmateix, malgrat tot aquest coneixement, no és estrany que, especialment, en els mitjans de comunicació, les teories més passades de moda sobre els comportaments grupals i col·lectius continuïn sent les predominants en el discurs públic, ja que, com planteja Rutger Bergman (2021, p. 23):

«Hi ha un mite molt persistent segons el qual l'ésser humà és egoista, agressiu i propens al pànic per naturalesa. (...) Els fets, no obstant això, demostren el contrari: precisament quan cauen bombes del cel o les aigües inunden les ciutats, l'ésser humà mostra la seva millor versió».

De manera que, seguint Rebecca Solnit (2020, p. 11), podem sospitar que:

«En general, quan les elits parlen del “pànic” i dels “saquejos” als carrers, estan donant noms desencertats als mecanismes que la població posa en pràctica per sobreviure i cuidar els altres en situacions d'emergència».

Uns mecanismes que, més enllà dels objectius de supervivència i reproducció més bàsics, poden orientar-se també cap a qüestionaments més profunds de l'*statu quo* que generen grans transformacions socials. De manera que, el que pot començar en forma d'una minoria activa acabi desbordant els límits d'allò grupal i, com veurem a continuació, es converteixi en un moviment social que, eventualment, pot arribar a generar un canvi en el paisatge institucional.

### Moviments socials i institucionalització

Des d'aquesta base sobre allò grupal i allò col·lectiu, passem a analitzar els moviments socials, que no deixen de ser una altra forma específica d'agregació col·lectiva, com ens presenta Tomàs Herreros a *Los movimientos sociales: ¿qué son? ¿por qué estudiarlos? ¿cómo estudiarlos?*

I què diferència els moviments socials de les formes de comportament col·lectiu analitzades anteriorment? Aquest és l'exercici a què ens convida Herreros, establint una **definició** operativa d'aquest concepte, basada en la producció teòrica en ciències socials. Una realitat rellevant, com ens explica, no sols acadèmicament, sinó també en l'àmbit històric, ja que els moviments socials són una de les **forces que modelen les societats**. Es revisen els principals enfocaments teòrics i es posa el focus a mirar d'entendre el **perquè** del sorgiment, les raons de les seves **dinàmiques**, així com el **funcionament** i els **impactes** que generen sobre la societat.

Així mateix, es tenen en compte també altres elements rellevants, però absents de la majoria d'aquests enfocaments teòrics més convencionals, com podrien ser: les dinàmiques més **micro** que tenen lloc a l'interior d'aquests moviments, i que tenen a veure, per exemple, amb processos de transformació dels valors i de la vida quotidiana o amb el rol dels **afectes**. Ja que, com planteja Geoffrey Pleyers (2019, p. 75), especialment per als moviments socials que han tingut lloc des de la dècada de 2010, ha cobrat força el que anomena «la via de la subjectivitat»:

«(...) una concepció del canvi social que no passa tant per influir sobre els responsables polítics, sinó per la transformació respecte de la manera de viure junts a partir d'alternatives concretes que posin en pràctica els valors del moviment i una reafirmació de les formes de sociabilitat locals».

Unes dimensions a les quals també sumem algunes aportacions de Luis Sanmartín, connectant els **marcs d'acció col·lectiva** i els **campus d'identitat**, prestant també atenció a la **pluralitat** existent a l'interior dels moviments, i també als **conflictes** i contradiccions que poden emergir.

Finalment, Herreros ens assenyala també la necessitat de mirar més enllà d'aquestes singularitats, entenen que, sovint, els moviments socials s'inscriuen en **cicles de mobilització** més amplis i, per tant, per entendre un moviment social no n'hi ha prou amb mirar-hi a dins, sinó també en la seva relació amb d'altres, ja siguin anteriors o contemporanis. Seguint amb Pleyers (2019, p. 27):

«Que una mobilització sigui en part fruit d'un procés nacional o reflex de les especificitats nacionals no significa que no pugui inscriure's en una ona internacional de mobilitzacions i, fins i tot, en un moviment global. De la mateixa manera, el fet de congregar elements que acreditin

algunes especificitats nacionals d'un moviment no implica que no hi comparteixi certes característiques, formes d'acció, valors i desafiaments amb altres mobilitzacions en diferents llocs del món i que, per tant, pugui també tenir una dimensió internacional».

Una mirada global i històrica que hem anat incorporant en tot el text (no sols en aquest apartat), gràcies a la curació d'Emerson Vicente, que ha vetllat per reflectir diversitat de territoris, moments històrics i subjectes protagonistes en els exemples que van il·lustrant cadascun dels marcs teòrics i conceptuals que es van presentant. Sense ànim d'exhaustivitat ni de representativitat, tots aquests exemples pretenen obrir la mirada sobre què i com es configura allò grupal, allò col·lectiu i els moviments socials, però, sobretot, la diversitat dels qui el protagonitzen i des d'on, tant en l'àmbit geogràfic com social i epistèmic.

En relació amb això últim, Herreros afegeix també una reflexió sobre la necessitat de replantejar les relacions dels moviments socials amb els ecosistemes de què formen part, especialment, el **món acadèmic**. Des d'aquest lloc és important entendre que els moviments són també espais de **producció de coneixement** rellevants i, per tant, mereixen l'escolta i reconeixement com a tals. Això és, per exemple, el que bell hooks (2017, pp. 29-32) ens explica sobre el moviment feminista als Estats Units i les seves tensions amb els espais acadèmics:

«En els orígens del moviment feminista contemporani, els grups de consciència sovint es van convertir en espais en què les dones simplement donaven curs a l'hostilitat i la ràbia reprimida pels abusos (...). Aquest aspecte confessional va funcionar com a ritual de sanació. A través de la presa de consciència, les dones van obtenir la força per desafiar les forces patriarcals en l'ocupació i en la llar. No obstant això, de manera important, la base d'aquest treball va començar quan les dones van examinar el pensament sexista i van crear estratègies amb què canviar les nostres actituds i creences a través del pensament feminista i del compromís amb la política feminista. (...) El pensament feminista va sorgir per primera vegada en el context de petits grups en què, amb freqüència, les persones es coneixien entre si (...). A mesura que aquest va començar a teoritzar-se en material imprès per arribar a una audiència més àmplia, els grups es van desfer. La creació dels estudis de la dona com a disciplina acadèmica va aportar un altre escenari des del qual es podia informar les dones sobre el pensament i la teoria feminista (...) Poc temps després, les aules dels estudis de la dona havien reemplaçat el grup de consciència en què tot tenia cabuda. Mentre que als diferents grups de consciència podien trobar-se dones d'orígens variats (les que treballaven exclusivament com a mestresses de casa, al sector serveis o professionals reeixides), l'acadèmia era i continua sent un lloc de privilegi de classe».

Aquesta reflexió de hooks ens serveix també per donar pas a l'apartat de Patricia Aljama, *Traçant el camí cap a la institucionalització dels moviments socials*, centrat a analitzar els dilemes a què s'enfronten la majoria dels moviments socials en fases avançades del seu desenvolupament, i no ja només davant l'espai acadèmic.

Com es pot continuar cap endavant? Morir d'èxit i **desaparèixer** un cop les principals reivindicacions han estat absorbides pel sistema politicolegal mitjançant processos d'**estatalització**? **Fusionar-se** amb altres moviments? A llarg termini, quan les energies de les protestes inicials ja no poden mantenir-se, quines altres formes de persistència poden articular-se?

Històricament, alguns moviments (o alguns corrents dins d'aquests) han optat per desenvolupar **processos d'institucionalització**, prioritzant, per exemple, la sostenibilitat i continuïtat en el temps, així com la capacitat de fer canvis efectius a escala social, política i legal. Una estratègia habitual ha estat l'adopció d'un model de **prestació de serveis** combinada amb una actitud de **diàleg** i col·laboració amb l'Administració pública. Seria el cas, per exemple, del moviment associatiu de la discapacitat a Espanya, que, com ens assenyala Eduardo Díaz (2008, p. 186) durant la dècada dels vuitanta i noranta del segle passat:

«Van passar de ser grups d'ajuda mútua per la satisfacció de necessitats a ser entitats amb estructures cada vegada més fortes i complexes per la prestació i gestió de serveis especialitzats. A mesura que creixien en complexitat estructural, necessitaven adoptar models de gestió empresarial que s'encarreguessin d'administrar aquesta complexitat. D'aquesta manera, els associats van passar a ser, més que associats, usuaris o clients de serveis. Es cobrien més bé les necessitats d'aquests usuaris i dels seus familiars, però es ressentia el vessant reivindicatiu de les associacions».

El text d'Aljama recorre alguns dels equilibris que molts d'aquests moviments fan per mirar de mantenir la seva **autonomia** quan decideixen institucionalitzar-se. D'una banda, **formalitzar-se** com a organització, **professionalitzar-se**, **burocratitzar-se** i

aconseguir **recursos econòmics**. I de l'altra, intentar evitar caure en processos de **cooptació i homogeneïtzació** del moviment, de **pèrdua del seu caràcter revolucionari** o de **desgast i desmobilització de la militància**, entre d'altres. És a dir, intentar que la seva tasca i aportació a la transformació social sigui reconeguda, sense ser plenament fagocitats pel marc politicoinstitucional.

Davant aquests dilemes o davant una altra mena de reivindicacions que no poden ser fàcilment traduïdes en serveis, altres estratègies tradicionals, recuperades per alguns moviments socials més contemporanis, ha estat la creació o col·laboració amb partits polítics en el marc de la **nova política**, com assenyala Geoffrey Pleyers (2019, p. 37-38).

«Un temps després de l'inici de l'onada d'ocupació de places i de les marxes multitudinàries per denunciar els límits estructurals de la democràcia institucional, van tornar a sorgir les eternes preguntes dels moviments d'emancipació: aconseguirem canviar el món a partir de les pràctiques pròpies i de la vida quotidiana? O, per contra, és necessari «ocupar l'Estat» (...)? Mentre que les primeres etapes dels moviments dels anys 2010 van estar dominades per posicions antipartidistes i antiinstitucionals, a partir del 2013 (...) un nombre creixent d'actors provinents d'aquests moviments han explorat vies que permetin portar les seves demandes al camp de la política institucional».

Per tant, sense perdre el **grup** com a eix de referència i les implicacions que això genera en les **subjectivitats** dels seus components, aquests dos últims apartats presenten algunes de les principals estratègies organitzatives a què aquests grups poden recórrer quan es planteja la necessitat d'iniciar un procés de transformació social. Ja sigui per vies més **informals**, com els moviments socials amb **repertoris d'acció** basats en protestes, manifestacions, etc., o per canals més institucionalitzats, mitjançant la participació en **espais institucionalitzats**, com podrien ser els **consells consultius** impulsats per l'Administració pública. Ja que, com planteja Jo Freeman en el seu clàssic text *La tirania de la falta de estructures*:

«Al contrari del que ens agradaria creure, no existeix una cosa similar a un grup sense estructures. Qualsevol grup de persones que, per raons s'uneixen durant un període de temps determinat i amb un objectiu qualsevol, es donarà inevitablement una forma d'estructura o altra: podrà ser flexible i variarà amb el temps; tal vegada serveixi per distribuir tasques equitativament o injustament i també per distribuir el poder i la influència entre els diferents membres del grup, però es formarà independentment de la personalitat, facultats o interessos de les persones que el componen».

### Reflexions des de l'acció institucional

Com a tancament a aquest material, no volíem deixar passar per alt una proposta i invitació a fer un **exercici de reflexió** per part de les i els futurs professionals als quals es dirigeix (sigui en el camp de la Psicologia, l'Educació Social o altres disciplines afins a les Ciències Socials), i que, sovint, desenvolupen la seva labor professional en espais institucionals. **Com ens podem posicionar** en la nostra relació amb els grups, col·lectius i moviments socials que interpeleen d'alguna manera els nostres objectius i maneres de fer professionals? Luis Sanmartín ens ofereix alguns eixos des dels quals començar estirar el fil.

Per exemple, es recullen algunes aportacions fetes des de la pràctica de la **recerca**. Per a això, es presenta una breu reflexió sobre l'**extractivisme acadèmic**, i com des de posicionaments de **recerca participativa, militant o feminista**, es tracta de donar respostes a aquesta tensió permanent entre l'institucional i l'activista. Una tensió que també es produeix en la **pràctica professional més aplicada**. En aquest sentit, es proposen altres marcs conceptuals que ens permeten aprofundir en les ambivalències intrínseques de l'institucional. És a dir, entenent que malgrat les limitacions constants en la nostra acció professional, tenim també marge per **minimitzar l'activitat policial enfront de la política** en el nostre encàrrec institucional, o mirar d'ampliar l'espai per als **imaginaris** i les **praxis instituent**s, enfront de la mera reproducció del **ja instituït**. Això ens permet repensar també noves maneres d'orientar la nostra praxi, perquè l'acció institucional evolucioni cap a **pràctiques extitucionals** i noves formes de **col·laboració amb grups, xarxes, col·lectius i iniciatives comunitàries** amb què mirar de generar sinergies positives.

No s'ofereixen, per tant, receptes per a l'èxit, sinó la incitació a mantenir un **posicionament actiu i crític sobre la nostra labor professional i les seves implicacions** per a aquests grups, moviments i col·lectius (i les persones que en formen part), i també una proposta per generar des del nostre quefer professional dinàmiques institucionals més poroses que permetin incorporar aquestes experiències, coneixements i recursos comunitaris, evitant les **lògiques extractivistes i de cooptació** presentades anteriorment.

### A tall de tancament provisional

En definitiva, l'objectiu del material que trobareu a continuació és convidar-vos a començar a indagar sobre fenòmens tan omnipresents i alhora tan invisibilitzats i malinterpretats com són els comportaments grupals i col·lectius, i també l'acció col·lectiva i les seves derivades en forma de moviments socials.

Com comentàvem, la injúria d'aquesta realitat no és casual ni tampoc innocent, i sovint és reproduïda i amplificada per la seva representació en alguns mitjans de comunicació, i també en xarxes socials, ocultant l'enorme potencial tant per a les persones que participen en aquests espais com per a la societat en conjunt.

Per això, animem que des d'una **actitud investigativa i amb el suport de les eines conceptuals** més pertinents en cada cas, exploreu la **complexitat** d'aquests fenòmens en tota la seva **diversitat** i com a essencialment humans, encara que estiguin cada vegada més enfosquits en societats com les nostres, orientades a potenciar **la individualitat i la competitivitat**. Sense ànim d'idealitzar ni romantitzar aquestes dinàmiques supraindividuals i abordant també algunes de les seves **paradoxes, conflictes i contradiccions**, creiem que és imprescindible que les i els futurs professionals del camp «de allò social» tinguin alguns fonaments bàsics per no només saber analitzar-los, sinó també aprendre a posicionar-se de manera argumentada des de la seva labor professional.

Per tant, més enllà de la temàtica, objectius o interessos que mobilitzen als diferents grups, col·lectius i moviments socials, esperem que amb la lectura d'aquest material, tingueu algunes claus bàsiques per entendre aquestes formes de comportament i organització, i també algunes referències i eixos analítics clau, que us puguin servir més endavant per continuar aprofundint en aquestes qüestions.

# 1. Els grups: les seves formes i les seves dinàmiques socials

## 1.1. Per què hem d'estudiar els grups?

### 1.1.1. Introducció

Una de les aportacions més rellevants en l'àmbit de les ciències humanes i socials a partir de la seva constitució el segle XVIII i XIX va ser l'aparició de la noció d'*individu*, d'ésser humà singular i que és mereixedor de drets i obligacions particulars. Almenys és el que ha passat en l'orbe del que s'ha anomenat *món occidental*. No vol dir que els segles previs no hi hagués la idea de la singularitat de cada persona, però resulta sorprenent constatar que cada subjecte era considerat com una part constitutiva d'una col·lectivitat més o menys borrosa a què se subjectava personalment. Així, les idees de dependència dels designis divins o del llinatge concret eren les que definien la humanitat concreta de cada ésser humà.

Quan es creu que els designis divins o de la pròpia naturalesa entesa com un entorn exterior ja no defineixen la singularitat humana, es construeix un nou subjecte històric que es fa dir *ésser humà, individu, persona, subjecte concret*. I per tant la resposta social davant aquesta nova consideració de cada singularitat va ser construir drets i obligacions personals pel simple fet de néixer i estar vius. S'elaboren detallades cartes de drets humans universals. A manera d'exemple fundacional, tenim la **Declaració dels Drets de l'Home i del Ciutadà**, aprovada a partir de la Revolució Francesa, de 1789-1799, per part de l'Assemblea Nacional Constituent l'agost del 1789. Anys després, el 1791, s'aprova una **Declaració dels Drets de la Dona i la Ciutadana** proposada per l'escriptora francesa Olympe de Gouges per incloure tothom en aquesta nova manera de considerar l'individu en societat. Finalment, el 1948 s'aprova la **Declaració Universal dels Drets Humans** per part de l'Assemblea General de les Nacions Unides.

Més enllà d'aquest resum atapeït dels traços legals que van donar origen a la idea de ciutadania singular, el que volem destacar és que la idea d'ésser humà particular no existia en l'imaginari social ni en l'entorn legal. Així, quan es pensa en l'individu com una entitat concreta, es dona peu a la consideració del marc social com l'entorn més ampli i contextual en què opera aquest individu singular. Neixen les ciències socials i humanes com una manera d'explicar científicament aquest nou ordre social i històric. Retallat aquest subjecte en un determinat teló de fons, no és estrany que una de les primeres incògnites fos preguntar-se com és possible que un nombre ampli d'individus s'aglutinin, reuneixin, deliberin i es posin d'acord per aconseguir algunes transformacions socials de gran importància com són les revolucions –la francesa, la nord-americana, la mexicana, la russa, etc.–, totes ocorregudes durant el període efervescent que va de finals del segle XVIII a les albors del segle XX (per documentar aquesta genealogia pot consultar-se amb profit el llibre de Foucault, *Las palabras y las cosas*, publicat originalment el 1966).

Apareixen en aquest brou de cultiu intel·lectual les definicions d'**individu, grup, massa, col·lectiu, multitud**, que són els conceptes que aquí posarem en consideració per estudiar la idea de grups i de les diferents formes de constitució i operació social.

Així, la pregunta sobre per què hem d'estudiar els grups s'inscriu en una tradició científica que té com a punt de partida les coordenades que hem assenyalat a dalt. A més, l'afirmació que la nostra vida quotidiana es mou entre diferents grups a què pertanyem deixa de ser una obvietat i es converteix en terreny fèrtil per a la reflexió. És evident que la nostra vida diària es mou entre els diversos grups als quals ens inscrivim com a persones: grups escolars, de treball, d'aficions, d'interès, de col·laboració, de vincles familiars, de relacions afectives, de filiació política. Per tant, és impossible no pertànyer a algun grup, de la mena que sigui, encara en els casos en què ens afirméssim com fora del sistema o antisistema, d'*outsiders*, d'apàtrides, d'àcrates o qualsevol altra definició identitària perquè, paradoxalment, quan ens definim ja entrem a formar part d'un grup que reuneix persones que comparteixen idearis comuns o semblances.

En resum, la idea de grup és potent conceptualment perquè ens permet entendre com operem socialment, com ens vinculem entre individus i de quina manera elaborem estratègies d'acció col·lectiva que brindin resultats en el sentit en què ens plantegem la vida en societat. No oblidem que la desvinculació amb els altres, en la mena de grups que siguin, va generant una sensació de solitud i d'aïllament que amenaça amb convertir-se en un greu problema social. El tancament per la pandèmia de la covid ens ha mostrat que les dinàmiques de la vida social es van veure alterades per la falta d'interacció directa, personal, de contacte, ha remogut a moltes persones la falta d'entorns grupals, d'afiliació a grups. És evident que analitzar els grups i les seves dinàmiques és una de les tasques més interessants i urgents.

# 1. Els grups: les seves formes i les seves dinàmiques socials

## 1.1. Per què estudiar els grups?

### 1.1.2. Grups, equips i institucions: de la forma a les dinàmiques

- **Grups.** De manera esquemàtica podem definir un grup com la reunió d'individus que de manera natural es vinculen mitjançant algun senyal d'**identitat**. Com ja hem esmentat abans, tothom formem part d'algun grup en algun moment de la nostra vida diària.
- **Equips.** De manera directa, un equip és un grup que, a més de la definició d'un tret d'identitat, descobreix o construeix una **tasca conjunta**. Per afirmar la identitat grupal per raons d'origen, es pot convertir en un equip que doni a conèixer el folklore i les tradicions d'una regió concreta del planeta, o la seva gastronomia, els balls tradicionals i actuar en sintonia amb aquests propòsits. Per exemple, un ballet folklòric o una orquestra de música tradicional. L'equip és una entitat psicosocial més complexa que la simple i escurada definició que donen des de l'àmbit laboral com una col·lectivitat que té una tasca que cal complir. Els equips tenen més complexitat i subtilesa i no poden reduir-se a una simple agrupació instrumental o per una tasca. Subratllar aquesta diferència és part de l'estratègia que busquem per desmuntar els dispositius de control social que la psicologia social de l'acció col·lectiva manté com un dels seus principis.
- **Institucions.** Quan comprem que tothom forma part de grups i que en determinats moments i conjuntures socials ens incorporem com a part d'equips, això ens porta a escodrinyar de manera més senzilla el **procés d'institucionalització** que es dona com a part de la solidificació de les estructures de vincle humà, de la rutina. En resum, la gradual consolidació com una burocràcia que opera com a camisa de força que deixa de tenir flexibilitat identitària i social i ens embolica en una teranyina que no ens permet escapar-nos-en fàcilment: les **institucions** són les calcificacions de tots els grups i moviments socials que sorgeixen de manera incipient.

En aquest sentit, el que aquest material analitza en aquestes pàgines és el procés històric que les ciències socials i humanes han estudiat per comprendre la formació de la societat contemporània. Això és, l'**era de les multituds** amb els seus dos grans actors, les **masses** i els **públics**; però també com han sorgit d'aquesta morfologia social els diferents col·lectius que parteixen de les **minories actives** (en el sentit que planteja Serge Moscovici i que veurem en el seu moment), fins a les minories o grups que podem emmarcar en formes particulars: per classe social, per control del territori, per reivindicacions artístiques o, en ple segle XXI, per l'emergència d'internet, les xarxes socials i els fenòmens de comunicació col·lectiva i d'interacció que dibuixen el nostre temps.

El documental *El dilema de las redes sociales* (Jeff Orlowski, 2020) mostra el que consideren el «costat fosc» d'aquestes xarxes a partir del testimoniatge de diferents professionals que van treballar en el disseny d'aquestes eines. L'anàlisi planteja els canvis socials negatius generats per aquestes plataformes, gràcies a la seva capacitat de manipular emocionalment les persones usuàries. Quin marc interpretatiu dels que es desenvolupen a la secció següent creus que encaixa millor per explicar aquesta mena d'anàlisi sobre les xarxes socials: control de les masses, creació de públics o minories actives?

A cada forma grupal que analitzem, hi traçarem les coordenades de la seva peculiar dinàmica grupal. La idea central de la nostra aposta és confeccionar un mapa de diferents formes de l'acció col·lectiva i les maneres de dinamitzar la seva tasca. L'objectiu principal és que puguem analitzar de manera més precisa els processos grupals i l'acció col·lectiva i oferir alternatives noves com a agents rellevants en el camp psicosocial.

# 1. Els grups: les seves formes i les seves dinàmiques socials

## 1.2. L'era de les multituds

### 1.2.1. Introducció

Reprenem el cèlebre llibre de Serge Moscovici que porta aquest títol per acostar-nos als dos conceptes clau que ens interessa destacar: les **masses** i els **públics**. Al subtítol d'aquest treball es condensa la idea seminal del llibre: un tractat històric de la psicologia de les masses. Així, com hem vist abans, les ciències socials i humanes han crescut amb un tema que els preocupa des de les revolucions del segle XVIII: com és possible que apareguin multituds caòtiques, enfervorides, desbocades, en llocs on la individualitat està sent reconeguda com una entitat legal i social? Hem de recordar que, malgrat que el tema de la multitud anomenada massa comença a tractar-se per les revolucions, no és fins al segle XX quan pràcticament es multipliquen els llibres que pretenen donar compte d'aquest fenomen i que fan sorgir el concepte de *massiu*. El conjunt de gent estudiosa de diverses disciplines naixents aquesta època (filosofia de la cultura, psicologia col·lectiva, criminologia, sociologia de les multituds, etc.) dediquen llargs tractats al tema de les masses.

Sense entrar en els detalls d'explicació, n'hi ha prou d'esmentar alguns llibres clàssics que són publicats: Wilhelm Wundt, amb el seu monumental *Psicología de los pueblos (Völkerpsychologie)*, publicada en deu toms entre el 1900 i el 1920; Scipio Sighele, el 1891, amb *La muchedumbre delincuente*; Gustave Le Bon, amb la *Psicología de las masas*, el 1895 (hi ha algunes acusacions de plagi per part de Sighele); Gabriel Tarde, en 1901, amb *La opinión y la multitud*; Sigmund Freud, que publica el 1921 el seu *Psicología de las masas y análisis del yo*; Elias Canetti, que des del 1925, i durant dècades, va donant forma a la seva *Masa y poder*, que aconsegueix abordar fenòmens de massa tan exaltats com els que van acollir l'aventura criminal del nazisme.

En fi, que la llista de noms dedicats a l'estudi de la massa i del massiu com a força irracional i destructiva és significativa i, en el cas de Tarde, l'aparició dels públics i de l'opinió pública com a forma més útil i amb menys prejudici d'estudiar les multituds. Per tant, serà útil acostar-nos a tots dos conceptes, *massa* i *públic*, per col·locar els fonaments conceptuals dels nostres apartats següents.

# 1. Els grups: les seves formes i les seves dinàmiques socials

## 1.2. L'era de les multituds

### 1.2.2. Les masses

Dèiem que la Revolució Francesa i la posterior als Estats Units, totes dues al final del segle XVIII, van començar a interessar les ciències socials i humanes com la història, la psicologia, la criminologia o la sociologia, que van voler comprendre com era possible que un poble s'alcés en armes de manera tan contundent i feroç. La insurrecció els semblava incomprensible perquè suposaven que era deguda a una sobtada efervescència com sorgida del no res, sense comprendre'n les causes internes, larvades durant centenars d'anys que havien arribat a un punt insuportable i que la gent, la **multitud**, s'embrava per donar un cop de timó a la història aparentment clara i sense conflictes massius.

D'aquesta sorpresa, entre cometes, en sorgeix l'explicació més a la mà i que ve suggerida pel criminòleg Sighele: la **multitud**, la **munició**, és delinqüent perquè està moguda per afectes, apetències amagades i no es caracteritza per una racionalitat que permeti comprendre per què té lloc una revolta. Així, gairebé totes les obres dedicades a estudiar la **massa** la caracteritzen com una multitud irracional, desproveïda d'arguments i raons, que es mou per una mena de **contagi**, com si fos una epidèmia, i fa desaparèixer la individualitat i la correcció. No seria el resultat de molts individus junts, sinó d'un sol ésser, [...] un protagonista unitari, inseparable, diferent de l'agregat dels molts individus que el componen (Fernández-Christlieb: 1994, p. 33). En aquesta línia, Gustave Le Bon (2016, p. 15) dirà que la massa és el conjunt d'individus en què la personalitat conscient s'esfuma, els sentiments i les idees de totes les unitats s'orienten en una mateixa direcció. Es forma una ànima col·lectiva, indubtablement transitòria, però que presenta característiques molt definides. La col·lectivitat es converteix llavors en massa organitzada o, si es prefereix, massa psicològica. **Forma un sol ésser i està sotmesa a la llei de la unitat mental de les masses.**

És així com s'interpreten els processos de **pànic col·lectiu**, com el generat de la clàssica radiodifusió d'Orson Welles sobre l'obra *La guerra dels mons*, del 1938. Seguint Crocq *et al.*, (1987), Dupuy proposa que el pànic seria **una por col·lectiva intensa, sentida simultàniament per tots els individus de tota una població, caracteritzada per la tornada de les consciències a un estat arcaic, impulsiu i gregari** (Dupuy, 1999, p. 41). D'aquesta manera, davant una catàstrofe natural o d'origen humà, el pànic ocorreria en el moment en què **les consciències individuals d'un grup de persones es fusionessin en una massa col·lectiva de comportament automatitzat i irracional**. Una vegada més, hi ha el debat sobre si el pànic com a procés col·lectiu seria el resultat de la suma de les pors i dels comportaments irracionals de cada persona davant la catàstrofe presentada; o si, per contra, aquest pànic com a element col·lectiu seria efecte d'una imitació del comportament dels altres que, en aquesta mena de situacions, ressona de manera col·lectiva en totes les persones.

A més, com a colofó a aquesta visió gens amable amb les multituds anomenades **massa**, comença a aparèixer una figura que explica aquest moviment: el **líder**, el dirigent. Com si la gent en multitud fos un ramat que segueix les veus d'un pastor, les **teories de les masses** no troben una explicació més bona a aquesta insurrecció que argumentar que hi ha d'haver un personatge que captivi, que embruixi les masses per portar-les per algun lloc. Així, es llegeix a *Psicología de las Multitudes* de Le Bon (1973, p. 128):

«la multitud està disposada sempre a escoltar a l'home que, dotat d'una forta voluntat, sap imposar-s'hi. Els homes, reunits en masses, perden tota voluntat i, per tant, s'inclinen, per instint, a qui està dotat de voluntat».

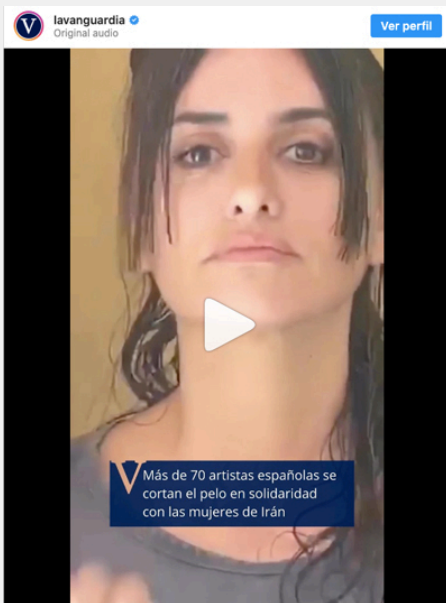
Com pot veure's, tenim la fórmula més simplificada d'un fenomen que mereixia més atenció: la **multitud** és incapaç d'argumentar, de pensar i es desboca a la crida carismàtica d'una persona que ha de contenir tots els atributs. Per cert, així neix certa tradició en l'administració gerencial i en certes psicologies del treball que continuen fomentant els dots de «lideratge» com si la fórmula per mobilitzar la gent radiqués a trobar el líder ideal, el prototip d'heroi a qui segueix dòcilment tota la xusma proveïda només d'emocionalitat.

La pel·lícula *El club de la lluita* (David Fincher, 1999) inspirada en la novel·la *Fight Club* (Chuck Palahniuk, 1996) explica la història d'una organització anticapitalista i anticorporativista de lluita clandestina creada als Estats Units. El seu líder (Tyler) crea un club de lluita com a forma de teràpia que suma seguidors a tot el país. La pel·lícula planteja la idea de desafiar les normes socials mostrant la importància del líder capaç de captivar multituds. Quina relació hi ha entre els seguidors d'en Tyler al club de lluita amb la visió de multituds plantejada en aquest apartat?

Així, les **emocions** han estat tradicionalment elements centrals a l'hora d'articular l'acció social, però aquestes emocions han estat convencionalment analitzades des de marcs interpretatius simples i reduccionistes, alguns que perduren en l'actualitat. Ho

trobem, per exemple, en el cas de l'**efecte contagi**, que es fa servir per explicar el comportament col·lectiu al·ludint a la metàfora de la propagació d'un virus entre les diferents persones interpellades en el succés dut a terme (Vázquez, 2003). Mitjançant la intervenció dels processos psicològics de cada individu (percepció, atenció, intel·ligència emocional, afectes, etc.), l'observació d'una reacció, un comportament o una emoció d'una persona pot comportar que les persones observadores o participants es contagiïn d'aquest comportament i donin lloc a un comportament col·lectiu particular.

Un exemple amb què es podria entendre aquest suposat efecte contagi seria el de les dinàmiques de les xarxes socials, com Twitter. Per exemple, una artista puja un vídeo a Espanya tallant-se els cabells amb l'etiqueta #Iran com a forma de protesta després de la mort de la iraniana Mahsa Amini, que va ser assassinada per la policia de la moral iraniana perquè va considerar que portava el *hijab* obligatori mal posat. Després d'això, un altre perfil de la xarxa social descobreix el vídeo, el retuita i l'endemà també decideix tallar-se els cabells. Després de tornar-se viral, al cap d'una setmana milers de persones van a la mateixa manifestació tallant-se els cabells com a forma de protesta.



En un cas com aquest, podríem dir que hi ha hagut un efecte contagi entre aquestes persones. Per a aquesta conceptualització, la mera observació d'altres persones és el que produeix que les altres comencin a mobilitzar-se i actuar de la mateixa manera. Com podem observar, es tracta d'una explicació que pateix de ser massa simple i reduccionista del comportament col·lectiu, que no acaba d'explicar d'on procedeix o com es dona aquest contagi (per exemple, creences o valors positius relacionats amb la conservació del medi ambient), i es redueix a l'observació en si com a causa.

El mateix passaria si miréssim d'explicar les situacions de **pànic** en tant que una forma de comportament col·lectiu gregari, irracional i asocial, provocat, per exemple, per una catàstrofe natural o humana. Tal com argumenta Dupuy, **el pànic podria tractar-se d'un mite**, ja que quan passen aquestes situacions, la gent tendeix precisament a comportar-se de maneres més cíviques i racionals: emergeixen més pràctiques de **suport mutu**, les persones es coordinen i cooperen més que mai, els grups duen a terme més accions de cura i es respecten més les normes en la cerca de solucionar la catàstrofe. Només hem de pensar en el comportament d'un grup de persones davant una catàstrofe ecològica, com el tsunami al Japó el 2011, un gran terratrèmol, en què tothom s'afanya a córrer en qualsevol direcció de manera instintiva; però al seu torn, aquesta por col·lectiva articula una ajuda mútua per salvar les persones més indefenses o per la cerca de persones perdudes.

## Japan earthquake magnitude 9.1 | Japan tsunami 2011 compilation



I fins i tot, com planteja **Bruno Latour**, la **paràlisi** provocada pel pànic generat arran d'una altra catàstrofe, com la pandèmia per covid que va esclatar el març de 2020 podria ser replantejada com un **manera d'acció social enfront de problemes globals com ara l'emergència climàtica o les conseqüències indesitjades del capitalisme o la globalització**. La pandèmia ens va obligar en un primer moment a tancar-nos a casa i estar aïllats, i després, a molta gent li va fer por tornar a sortir, viatjar, consumir, comprar, etc., com abans, per què no qüestionar-nos **quines accions i pràctiques de l'antiga normalitat no volem que tornin a ser com eren llavors, i preferim mantenir-les confinades?** (Latour, 2020). Sota l'evidència innegable que el món es pot transformar dràsticament i ràpidament, tal com va passar en poques setmanes durant el març i l'abril del 2020 (recordem: animals que van tornar a habitar territoris ocupats pels humans, la neteja atmosfèrica pels escassos vehicles en moviment, la florida del comerç local a les grans ciutats atesa la falta de turistes, etc.), el que l'autor ens proposa és que **ens mantinguem en aquesta paràlisi per les maneres de producció** que són injustes amb els països menys desenvolupats, amb els éssers vius no humans, amb els recursos naturals o amb el planeta com la llar on tots habitem. D'aquesta manera, serà possible transformar les condicions socials que considerem injustes, opressores o negatives per a certs col·lectius.

## Efectos de la cuarentena: Animales exploran las ciudades



# 1. Els grups: les seves formes i les seves dinàmiques socials

## 1.2. L'era de les multituds

### 1.2.3. Els públics

On hi ha un autèntic gir copernicà sobre l'estudi de les **multituds**? En les elegants i més subtils indagacions d'un psicòleg social francès, durant molt de temps enfosquit per la sociologia *mainstream* de tradició durkheimiana: Gabriel Tarde. És cèlebre la confrontació que van tenir tots dos personatges al Collège de France el 1903 sobre l'abast de la sociologia, els seus conceptes i mètodes, i que va originar les dues tradicions que perviuen avui: d'una banda, pensar que el col·lectiu (o el social) és terreny propi de la sociologia i que l'individu és matèria de la psicologia. No està de més subratllar aquest cèlebre debat perquè explicaria bé com disciplines com ara l'autoanomenada psicologia col·lectiva, o social, o de les masses, sembla una ciència frontissa entre dues tradicions quan, en sentit estricte, és la que els dona origen, tot i que posteriorment al fet que totes dues tradicions es mantinguin separades per raons extracadèmiques, i més en l'ordre dels vedats de poder universitari.

En fi, tornem a Tarde. Quan publica els seus primers treballs en què analitza el fenomen de les **multituds**, planteja com a mòbils importants tant les lleis de la **imitació**, la **sociabilitat**, les **interaccions** i la **invenció**. A diferència dels seus col·legues, que ho expliquen tot amb el binomi massa-líder, Gabriel Tarde proposa fórmules més agudes i subtils per explicar el funcionament de la multitud. No es tracta d'establir relacions de causa i efecte, sinó de desentranar les formes que els col·lectius construeixen per explicar-se la vida en comú, les formes socials de convivència i la invenció de nous escenaris socials. En aquest sentit, prové més d'una tradició inaugurada pel psicòleg social alemany Georg Simmel, que explica l'acció col·lectiva com a formes socials, com a gestos i modals, com a estils i rituals quotidians que produeixen això que els teòrics despistats anomenen *el social*.

En aquest marc històric fa la seva aparició un nou actor que Tarde no dubta a incloure en les seves reflexions. Ens referim als mitjans massius: la premsa i la ràdio, particularment. El que porta Tarde a pensar que aquests mitjans vehiculaven i reordenaven la vida de les multituds va ser trobar un concepte útil i didàctic: l'**opinió pública**. És a dir, l'emergència d'un discurs social que explica la realitat a les multituds i que es nodreix del que els mitjans fan públic i que es converteix en matèria de converses casuals o com a autèntics generadors de realitat. Tarde abandona l'explicació simplista i despectiva que veu en la multitud massiva una colla irreflexiva i impulsa una forma de comprensió en què les persones en tant que individus construeixen una opinió compartida (l'opinió pública, justament) i que els dona arguments i eines per mobilitzar-se amb una racionalitat amarada d'afecte. En suma, els **públics** deixen de costat la dicotomia del racional enfront de l'afectiu perquè consideren que els éssers humans es mouen en una forma social més àmplia que inclou tot i que s'instrumentalitza mitjançant les opinions públiques compartides en un moment determinat.

La pel·lícula *Spotlight* (Tom McCarthy, 2015) mostra la història de l'equip de periodisme estatunidenc *The Boston Globe*, que va investigar vora noranta capellans acusats d'abús sexual i pedofília a Boston. La pel·lícula va ser inspirada en fets reals i mostra la importància dels mitjans de comunicació i el seu impacte en l'opinió pública nacional i internacional. Quina relació hi ha entre la idea d'opinió pública introduïda per Tarde i la desenvolupada a la pel·lícula *Spotlight*?

Ens comenta Moscovici (2013, p. 231):

«Tarde ho havia albirat. A cada tipus de comunicació, hi diu, correspon un tipus de sociabilitat: a la comunicació tradicional de boca en boca, la multitud; a la comunicació moderna que comença amb el diari, el públic. A cadascun hi correspon també un conductor específic. La premsa ha creat el seu: l'articulista».

Gabriel Tarde, en la tradició de Simmel, obre una nova perspectiva d'anàlisi psicosocial de les multituds amb el seu llibre *La opinió y la multitud*, que, el 1901, obre una de les millors explicacions socials al segle xx i actual, però que s'ha enfosquit per les tradicions més recalitrants que continuen pensat en l'ésser humà com a part d'una maquinària, com a element que cal conduir, desproveït d'agència. No és d'estranyar que alguns dels que analitzen el tema en els nostres dies recuperin l'obra de Tarde (o de Simmel) com la **teoria de l'actor-xarxa**, amb Bruno Latour al capdavant, o els teòrics dels nous moviments socials. El que importa destacar en aquest punt és que la millor caixa d'eines per comprendre els mitjans socials, l'acció col·lectiva de les minories grupals mediada per internet, l'explosió de les xarxes socials, les comunicacions i les notícies falses (faules i *fake news*, com veurem a l'apartat «**Processos col·lectius i acció social**»), etc., beu de les elaboracions de Gabriel Tarde amb la seva idea dels públics.

# 1. Els grups: les seves formes i les seves dinàmiques socials

## 1.3. Facilitació de grups i dinàmiques assembleàries

### 1.3.1. Introducció

Com hem vist anteriorment, a partir del segle XVIII, es genera un esforç per comprendre el comportament grupal, especialment quan pren la forma d'insurrecció. Les concepcions que giren entorn de la noció de *massa*, que conceben la insurrecció com un esclat irracional d'un conjunt amorf de persones, no aconsegueixen mostrar les dinàmiques organitzatives que subjauen després d'aquestes manifestacions de **comportament col·lectiu**. Una labor central en aquest sentit és comprendre com es genera la presa de decisions en el si d'aquests grups, per acabar cristallitzant en una organització de la mateixa interacció entre els membres d'aquests espais. Com veurem a continuació, si bé les dimensions corporals i afectives són components importants en les dinàmiques grupals i col·lectives, no ho són menys el disseny i la facilitació d'engranatges adequats amb l'objectiu de facilitar i canalitzar la participació dels seus integrants, en un exercici orientat a potenciar la **inteligència col·lectiva**.

Si bé les pràctiques, tècniques i reflexions que es presenten a continuació no són exclusives d'espais assemblearis (poden ser fàcilment traslladades i adaptades a qualsevol altre espai grupal), la veritat és que l'**assemblea** és un espai central en la vida de molts grups organitzats, ja que representa, precisament, el tipus de relacions humanes que aquests moviments tracten de consolidar en la societat: basades en l'horitzontalitat, el suport mutu i l'autogovern. Així, el **procés de facilitació** ha esdevingut una qüestió central de debat, anàlisi i reflexió en els espais assemblearis, en general, i en els entorns activistes i de moviments socials, en particular.

Així, comencem presentant unes reflexions sobre la **facilitació no-violenta**, com una conceptualització sorgida d'aquests entorns activistes, per, a continuació, revisar-ne algunes de les dimensions aplicades, com ara la distribució de funcions o rols en el grup i les diferents fases de la facilitació. Per acabar, es planteja una reflexió sobre la importància del cos, els afectes i les emocions en aquests processos de facilitació no només com a estratègia per reforçar les dinàmiques grupals, sinó també pels seus efectes en la transformació de la **subjectivitat** de les i els participants.

# 1. Els grups: les seves formes i les seves dinàmiques socials

## 1.3. Facilitació de grups i dinàmiques assembleàries

### 1.3.2. La facilitació no-violenta

**La facilitació no-violenta es defineix com el rol que, en el context d'una assemblea, empra un conjunt de tècniques que possibiliten una comunicació i cohesió fluida durant el debat i la presa de decisions.** El rol de facilitador o facilitadora sovint es confon amb el de moderador, ja que exerceix funcions com ordenar els temes que cal tractar, atorgar la paraula, elaborar la síntesi dels acords i introduir aclariments sobre el procés de presa de decisions.

Ara bé, com ens recorden Lorenzo i Martínez (2001), la bona marxa de les **assemblees** implica la **corresponsabilitat** de tots els participants. Per la qual cosa la persona facilitadora, com indica el nom, facilita les dinàmiques assembleàries, però requereix la col·laboració de les i dels participants perquè es generin debats i acords col·lectius. Aquest aspecte de corresponsabilitat és fonamental per entendre les dificultats del model assembleari, que radiquen en bona part en la subjectivitat derivada del capitalisme. Per **subjectivitat** podem entendre el conjunt de valors i maneres d'interpretar la realitat que ens constitueixen com a subjectes (Reneses, 2023). Aquesta subjectivitat ha estat modelada pel capitalisme, que col·loca l'individu en el centre. La concepció que cada persona és un individu amb una racionalitat aïllada, entesa com la capacitat autònoma d'avaluar totes les eventualitats des d'un esquema de costos i beneficis, ha generat una subjectivitat desconnectada dels vincles socials. D'aquesta manera, se'ns concep com a productors i consumidors que són responsables únicament de les seves vides individuals. Sota aquesta subjectivitat, la naturalesa i la resta dels individus apareixen com a mers instruments –o fins i tot obstacles– per satisfer els nostres objectius individuals. De fet, el capitalisme es podria enfocar com a un sistema de domini en què una minoria econòmica esdevé inconscient i insensible a la destrucció del medi ambient i dels vincles socials que possibiliten la vida. Aquesta cosmovisió genera, d'una banda, la conducta de **diferenciació del grup** per reivindicar la **individualitat** pròpia, de manera que dificulta l'establiment de **vincles socials** forts. Però també incorpora en el mateix individu l'imperatiu de convertir-se en l'únic responsable dels seus èxits i fracassos. Com ens explica Bauman (2017), el capitalisme ha propiciat així la conversió de cada individu en una empresa, en el sentit que cada individu es concep com un espai d'emprenedoria que ha de ser capaç de triomfar en una societat competitiva superant tots els riscos existents.

Per això, Nacho García et al. (2019) defensen un model de **facilitació no-violenta** capaç de reconstruir els llaços socials que la subjectivitat capitalista ha fragmentat.

**La facilitació es converteix així en un suport per a la reconstrucció comunitària i la generació d'espais que funcionin de manera col·lectiva.** És a dir, que considerin com a valor bàsic el fet de ser capaços d'actuar i pensar de manera col·laborativa (García et al., 2019). Aquí l'adjectiu «no-violent» és clau. Atès que per *no-violència* entendríem la combinació entre mètodes no-violents d'organització i el rebuig a les violències externes al grup, que són enteses com a formes que busquen el domini –la subjugació– d'uns individus per sobre d'uns altres. Segons García et al. (2019, p. 8):

«Des de la visió comunitària i de grup, des del treball en col·lectiu en què emmarquem la facilitació no-violenta, entenem que en una realitat construïda socialment per éssers humans interdependents entre si i amb el context, en què el coneixement es basa en la pràctica i es desenvolupa i genera a través del diàleg, la no-violència no pot ser entesa sense la combinació d'aquests elements: construcció social, interdependència, pràctica i diàleg. La facilitació no-violenta presta una atenció especial als processos de grup i a la construcció de Comunitat».

Per això, la facilitació no-violenta implica un model de presa de decisions transformador, que procura que els moviments socials i altres grups que la duen a terme siguin exemples a petita escala d'un món configurat per **vincles forts** i **comportaments col·lectius**.

Per fer-ho realitat, García et al. (2019) ens recorden que la facilitació ha de ser un procés que manifesti relacions horitzontals de manera eficient. Per a això, proposa un model de facilitació no-violenta basat en el **triangle d'efectivitat grupal**, que abasta objectius, persones i processos.

- Els **objectius** són els resultats que esperem assolir conjuntament.
- Els **processos** són els mètodes mitjançant els quals prenem decisions.
- Les **persones** són les integrants del grup, que han de ser compreses com a ens complexos amb vivències pròpies que influeixen en la seva participació.

La facilitació ha de tenir en compte que, durant les assemblees, tots aquests aspectes interactuen i necessiten potenciar-se mútuament. Ja que potenciar només un factor per sobre dels altres pot acabar provocant que les assemblees es buidïn o deixin de funcionar. Per exemple, un grup que prevalgui els objectius per sobre del procés, de manera que imposi les decisions des d'una jerarquia vertical i utilitzi les assemblees com a òrgans consultius, podria provocar la desmotivació del grup (Lorenzo i Martínez, 2001). No obstant això, un grup que potencï el procés de presa de decisions, però sense tenir clars els objectius, podria impulsar debats interminables i abstractes que també descoratgin la participació. I, de la mateixa manera, no tenir en compte el benestar de les i els integrants del grup podria desmobilitzar-los per no sentir-se escoltats.

En el model d'efectivitat grupal publicat per José Luis Escorihuela, *Ulisses*, l'any 2015, podeu consultar un desenvolupament més detallat sobre l'efectivitat grupal: <https://iiface.org/modelo-de-efectividad-grupal/>.

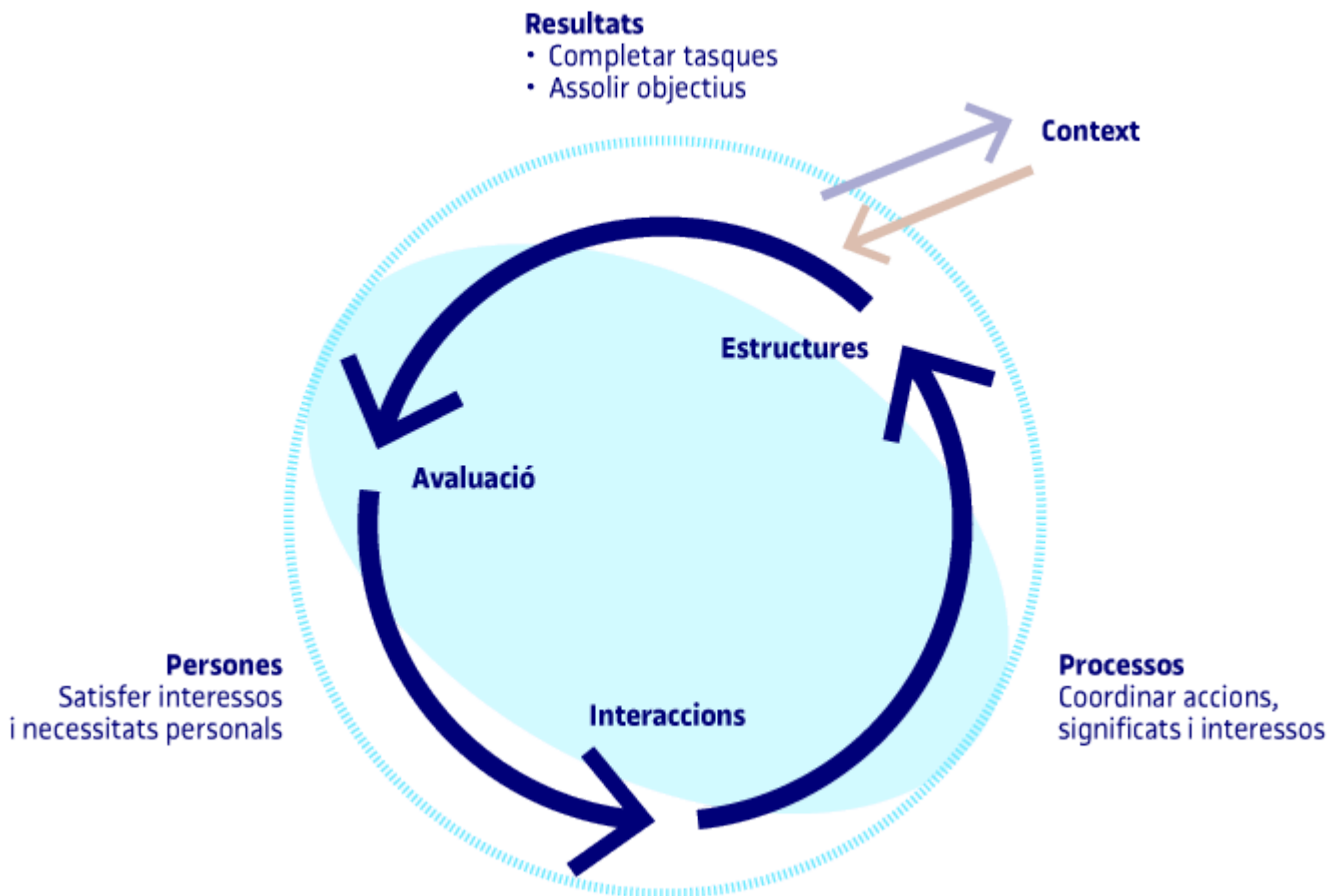


Figura 1. Model d'efectivitat grupal (Escorihuela, 2015)  
Font: elaboració pròpia a partir de l'Instituto de facilitación y cambio (IIFACE)

# 1. Els grups: les seves formes i les seves dinàmiques socials

## 1.3. Facilitació de grups i dinàmiques assembleàries

### 1.3.3. La distribució de rols en el grup

Per equilibrar aquests aspectes, cal tenir en compte que hi ha diversos **rols** implicats, cap de positiu o negatiu en si mateix. Són diferents patrons conductuals que es poden complementar per generar una **intelligència col·lectiva**: entesa com el resultat de les diferents contribucions per arribar als millors acords possibles. És a dir, l'objectiu és crear un **grup intel·ligent**: al contrari del que es podria pensar, un grup configurat per individus intel·ligents no ens porta necessàriament les millors propostes, tenint en compte el triangle d'efectivitat grupal. Aquest grup podria bloquejar les assemblees mitjançant debats agressius en què uns individus tractaran d'imposar a uns altres les seves idees. Aquest seria l'esquema de funcionament de la subjectivitat capitalista que fragmentaria els vincles. En canvi, un grup configurat per individus no tan intel·ligents de manera individual, però que sabessin complementar les diferents perspectives, podria arribar a ser un grup intel·ligent, ja que s'utilitzaria cada patró conductual per complementar-ne d'altres, i generar anàlisis col·lectives de què fer en cada situació.

Al llibre *Grupos Inteligentes: Teoría y práctica del trabajo en equipo*, publicat per Editorial Popular el 2011, els autors, Fernando Cembranos i José Ángel Medina, presenten les bases teòriques dels denominats *grups intel·ligents*, i també tot un conjunt de tècniques i recomanacions pràctiques per millorar les dinàmiques de treball grupal aplicables tant a entorns professionals, com a l'àmbit associatiu i altres espais col·lectius més informals.

D'aquesta manera, la labor de la **facilitació** és possibilitar una **comunicació** entre els diferents rols que permeti que **el grup sigui més gran que la suma de les seves parts**, de manera que se'n conjuminin les diferents contribucions. A tall de resum, podríem presentar els rols més habituals de la manera següent:

### Taula 1. Rols més habituals

<b>Rols visionaris:</b> presenten idees per a l'avanç del grup i la consecució dels seus objectius.	<b>Iniciadors:</b> presenten i defensen iniciatives.
	<b>Opositors:</b> tendeixen a oposar-se a les propostes dels iniciadors.
	<b>Guaites:</b> proposen estratègies a llarg termini i introdueixen possibles problemes que encara no han tingut lloc.
<b>Rols operatius:</b> concreten l'execució de les propostes i acords del grup.	<b>Realistes:</b> analitzen les idees des d'un enfocament pràctic, troben pros i contres, i vetllen pels recursos del grup.
	<b>Seguidors:</b> accepten i amplifiquen el valor de les idees proposades per d'altres.
	<b>Informadors:</b> aporten dades útils per als temes tractats.
	<b>Creatius:</b> troben solucions originals per solucionar problemes i minorar la tensió de les assemblees.
	<b>Relatoria:</b> pren nota de l'acta amb els acords.
	<b>Control del temps:</b> s'encarrega de controlar els temps.
	<b>Control de torns:</b> pren nota de l'ordre d'intervenció de paraules.
<b>Rols de cures:</b> se centren en les necessitats i relacions del grup.	<b>Mediadors:</b> suavitzen i concilien relacions tibants.
	<b>Animadors:</b> motiven el grup i celebren els assoliments.
	<b>Aranyes:</b> mantenen contacte amb molts integrants i en sostenen les relacions.

Font: elaboració pròpia

Tots aquests rols són necessaris per al bon funcionament de l'assemblea, ja que cadascun compleix una funció integradora de la

**inteligència col·lectiva.** Cada participant, a més, pot exercir més d'un rol i canviar de l'un a l'altre. De fet, aquesta **rotativitat** de rols és desitjable, ja que permet empatitzar amb els punts de vista aliens per tal de construir un parer comú.

Tanmateix, el rol de **facilitació** és el que posseeix un lloc especial en l'assemblea, atès que modula la participació de la resta de rols. El facilitador o facilitadora no pot establir els objectius, per tant, no pot exercir labors visionàries. En cas contrari, el facilitador concentraria un poder que dificultaria la participació de la resta de companys: la qual cosa no impedeix que el rol de facilitador pugui fer propostes de consens o fins i tot interrompre la seva labor puntualment per contribuir a l'assemblea des d'una altra funció. Així, **el facilitador és un rol operatiu i de cures en la mateixa mesura**; ja que, d'una banda, ha de ser capaç d'anar controlant les paraules, saber qui ha de presentar cada tema i proposar els mètodes de debat i acord que millor s'adaptin a cada situació. I, alhora, actua com a un termòmetre humà, ja que empatitza amb els membres del grup, de manera que està atent al fet que els participants se sentin escoltats, atesos i integrats. Tots dos vessants són els que permeten que els altres rols actuïn amb fluïdesa, empatia i honestat en la seva comunicació.

# 1. Els grups: les seves formes i les seves dinàmiques socials

## 1.3. Facilitació de grups i dinàmiques assembleàries

### 1.3.4. Les fases de la facilitació

La persona que duu a terme la facilitació ha de fer aquestes tasques relatives a l'articulació de la interacció i comunicació entre els diferents rols durant les tres fases que abasta el procés de facilitació: la **preparació**, la **facilitació** i el **tancament** de la reunió o assemblea.

Pel que fa a la **preparació**, cal complir els passos següents:

**1. Convocatòria:** ha d'indicar a la resta del grup el lloc, la data i l'hora d'inici de la reunió mitjançant els canals habilitats (sigui correu electrònic, WhatsApp o altres canals d'informació). En aquest pas, cal incloure la llista de temes a abordar i donar l'oportunitat a la resta dels membres de proposar altres assumptes. D'aquesta manera, es possibilita a tots els integrants un coneixement previ sobre el que es debatrà.

**2. Material:** cal preparar els dispositius necessaris perquè l'assemblea sigui fluida (per exemple, pissarres, projectors, còpies dels documents que s'analitzin, portafolis, etc.). A més, cal procurar que l'espai estigui ben il·luminat i sigui poc sorollós, ja que les assemblees requereixen una concentració especial.

A causa de la importància de les dimensions corporals i afectives que articulen aquests espais d'interacció grupal, convencionalment, s'ha entès que aquests havien de ser preferentment presencials. No obstant això, igual que en molts altres aspectes, la pandèmia de la COVID-19 va obligar a repensar en format virtual moltes activitats, també la de la facilitació. Arran d'això, es van organitzar múltiples activitats formatives i materials sobre aquest tema, com, per exemple, la guia dels activistes Jeanne Rewa i Daniel Hunter, titulada *Cómo facilitar grupos en línea: Guía práctica para facilitar cursos, reuniones y eventos en línea durante la pandemia*, descargable en l'enllaç següent: <http://www.leadinggroupsonline.org/espanol.html>.

**3. CoHaboració amb les persones assistents:** per facilitar millor els temes, és útil preparar cada tema amb la persona que l'ha proposat o l'ha de presentar. També preguntar a les i els integrants com es troben abans de la reunió per conèixer el seu estat emocional i saber d'aquesta manera l'enfocament més adequat.

Pel que fa a la fase de **facilitació** de l'assemblea, normalment, tenen lloc els moments següents:

**1. Acolliment:** ha de ser el punt d'inici, sigui donant una benvinguda, preguntant a les i els participants com es troben o possibilitant que se saludin. Això permet augmentar la sensació d'inclusió.

**2. Presentació dels temes:** a continuació, es presentarà cada tema, perquè tothom sigui conscient dels assumptes que s'abordaran. En el moment de presentar cada tema, és recomanable emmarcar de quina mena d'assumpte es tracta. La manera més senzilla és classificar-los en temes **estratègics**, **tàctics** i **operatius**.

## Taula 2. Temes

<b>Estratègics</b>	Versen sobre decisions a llarg, i solen requerir molt de temps de debat, atès que impliquen conseqüències de gran importància. Decidir quina campanya es prioritza o debatre un canvi organitzatiu important són exemples de punts estratègics.
<b>Tàctics</b>	Són assumptes de mitjà termini que tenen impacte en el grup, però no tenen tanta dimensió com els estratègics. Decidir un calendari d'accions en què s'executarà una estratègia és un exemple d'assumpte tàctic.
<b>Operatius</b>	Són qüestions a curt termini per resoldre problemes diaris. Un exemple d'un tema operatiu seria buscar una persona responsable per administrar un compte de correu o recordar la data d'uns tallers.

Font: elaboració pròpia

És important distribuir els tempos correlativament al debat plausible que es genera en cada tipus de tema per evitar nervis entre les i els assistents. Els temes estratègics requeriran més temps, ja que afecten el gruix del grup; els temes tàctics també poden implicar cert nivell de debat, mentre que els operatius es poden resoldre en pocs minuts.

**3. Debats:** quan l'assumpte requereix un debat, es poden utilitzar diverses metodologies segons els nostres objectius:

### Taula 3. Metodologies dels debats

<b>Assemblea en obert</b>	Fer un debat amb tots els integrants alhora. Aquestes assemblees són útils per possibilitar una sensació de grup més gran. La dificultat d'aquest mètode consisteix en el fet que aquells amb més experiència i capacitat retòrica tendeixen a participar-hi més, de manera que dificulten que altres veus puguin participar-hi.
<b>Portaveus</b>	Aquest sistema implica distribuir els membres en grups petits. Cada grup debat els temes en qüestió, i després trien un portaveu que transmet les seves conclusions a la resta de l'assemblea. L'avantatge d'aquest mètode és que possibilita que tothom hi participi i el desavantatge és que el moment en què els portaveus transmeten els acords pot ser lent i repetitiu.
<b>Grup d'experts</b>	Els membres es divideixen en grups petits perquè pensin una proposta sobre un assumpte. Posteriorment, es reorganitzen els membres en altres grups de manera que els grups resultants integren membres de diferents equips. I es torna a treballar la proposta. Aquest mètode possibilita més participació i atenció al tema tractat en impulsar la participació entre persones que han treballat diferents aspectes del tema. Ara bé, el mètode requereix un bon control sobre els integrants de cada grup i pot generar debats reiteratius.
<b>Bola de neu</b>	En aquest mètode es dona un temps perquè cada persona reflexioni individualment sobre el tema; després, es debat per parelles; a continuació, en grups de quatre; després, s'amplia a vuit; i, finalment, s'acaba amb una assemblea en obert. L'objectiu és que en cada fase es vagi elaborant una proposta final, de manera que el mètode pot aplanar el camí a un consens en el grup. La dificultat consisteix en el fet que aquest mètode requereix molt temps d'execució.
<b>Brainstorming</b>	Es recullen idees, però sense entrar a avaluar-les. Aquest sistema permet que sorgeixin moltes propostes i diferents enfocaments, ja que com que no les avalua, es possibilita que les i els participants contribueixin sense constriccions. Un cop s'han recollit les propostes, es pot obrir una etapa per avaluar-les. És recomanable recollir-les en algun element de suport visual, com una pissarra, documents o en papers grans, de manera que el grup pugui seguir la dinàmica. La dificultat del mètode consisteix en el fet que sovint les idees sorgeixen caòtiques i desordenades, i requereixen que siguin estructurades pel facilitador seguint algun criteri: compatibilitat entre les propostes, dificultat d'execució, temps necessari en la seva realització, etc.

**Font:** elaboració pròpia

**4. Presa de decisions:** el sistema de presa de decisions afecta especialment l'emocionalitat de les persones participants. Podem destacar-ne tres formes: la **delegació**, la **votació** i el **consens**.

### Taula 4. Maneres per la presa de decisions

<b>Delegació</b>	Funciona deixant la decisió final en mans d'un individu o grup petit. És molt útil per avançar ràpidament en les assemblees i pot ser un sistema resolutori per a assumptes operatius als quals no es vulgui dedicar molt de temps. El perill consisteix en el fet que generi una sensació de jerarquia entre els assistents, que arribin a pensar que les persones encarregades de la decisió final trien la iniciativa que més els afavoreix. Una manera de suavitzar aquest risc és procurar que hi hagi una rendició de comptes en l'assemblea de les decisions preses, de manera que es doni l'oportunitat que es converteixin en objecte de debat, si hi ha assistents que així ho desitgen.
<b>Votació</b>	Funciona mitjançant l'expressió de preferències de les persones del grup per una o diverses propostes. La votació és útil per desencallar debats en què no ha estat possible un consens, i permet visualitzar els diferents parers dels participants. Però sorgeixen riscos de conflicte. En el cas que una proposta sorgeixi per una majoria pròxima al 50 %, es poden generar coalicions de participants enfrontats que generen una divisió. En el cas d'una proposta que sorgeixi per una majoria gran, del 75 % o més, la minoria que va votar diferent es pot sentir marginada, la qual cosa alhora generarà futurs conflictes. A més, en totes

dues situacions, l'adherència a les decisions preses es pot veure minvada. Una manera de suavitzar aquests riscos és utilitzar aquest sistema quan el consens no ha estat possible i s'hagin aplicat els mètodes necessaris perquè tothom qui vulgui pugui participar del debat. A més de permetre al grup que va votar en un sentit diferent avaluar si les decisions preses han estat efectives al llarg del temps. També es pot donar una votació per unanimitat, que té l'avantatge que el resultat no disgusta especialment ningú, però el desavantatge que podria no acabar de generar convicció en cap membre del grup, atès que s'allunya en excés de les seves propostes inicials.

## Consens

És el resultat d'un debat en què les posicions inicials tracten d'arribar a un punt en comú que representa la voluntat de tots o gairebé tots els membres del grup. En aquest sentit, es tracta de generar una proposta deliberativa, amb què els diferents membres es persuadeixen i cedeixen posicions; en comptes de presentar i votar unes propostes ja tancades. El consens pot ser absolut (tots estan d'acord) o relatiu (d'un 80 % o més d'integrants). El consens té l'avantatge que pot generar una gran adherència en els participants, ja que els acords finals són resultat d'un debat inclusiu. I, malgrat que és un mètode especialment valorat pels grups basats en l'horitzontalitat, posseeix els seus desavantatges:

1. Els acords finals generen poca adherència, atès que no disgusten en excés cap dels participants, però tampoc no els motiva especialment. És un risc compartit amb la votació amb resultat unànime.
2. Una minoria que se senti agreujada paralitzi el debat, expressant inconvenients a totes les propostes de trobada que es plantegin, vetant d'aquesta manera el consens.

Tots dos desavantatges es poden resoldre amb una facilitació que permeti a cada participant sentir-se escoltat i valorat, encara que les seves propostes no siguin les que s'adoptin en l'assemblea. I en cas de bloqueig reiteratiu, es pot recórrer a una votació.

## Font: elaboració pròpia

El **consens** aposta, d'una banda, per la capacitat del grup d'inventar els termes del problema que tracta de resoldre i, d'altra banda, per la multiplicitat de les opcions que cal descobrir per assolir aquest objectiu. Per aquest motiu, el consens no consisteix tant a reunir una unanimitat com a obrir un procés d'**apoderament**. En altres paraules, la unanimitat és, des d'un punt de vista determinat, secundària respecte als camins que han presidit l'obtenció d'un acord. O també, el consens és alhora la forma i el resultat de la construcció d'un objecte col·lectiu, raó per la qual difereix força d'un vot unànime.

“«En un procés decisonal, es pot dir que la qualitat es mesura pel fet que (tots) els que hi han participat saben que es tracta de la seva decisió, que n'han estat personalment partícips, però que la possibilitat de dir “aquesta és la meva decisió” és, en aquest cas, un assoliment del col·lectiu».

Vercauteren et al. (2010, p. 73)

**5. Conclusions i acords:** la reunió ha d'acabar amb una síntesi de les conclusions i acords, i també amb un relat comú en què les persones participants se sentin integrades; a més de procurar que es pugui reproduir per a les persones que no hi han pogut assistir. Per a això, es pot fer servir una acta que reculli el debat i les conclusions a grans trets. A més, ha de ser capaç de detectar malestars entre els assistents per ser treballats en sessions futures o paral·leles per tal d'evitar conflictes.

# 1. Els grups: les seves formes i les seves dinàmiques socials

## 1.3. Facilitació de grups i dinàmiques assembleàries

### 1.3.5. Cossos, afectes i subjectivitats

Si bé l'ús de la paraula està regulat pels mètodes i les tècniques exposats fins ara, també la **dimensió corporal i afectiva** té el seu paper en els processos de facilitació de grups i espais assemblearis. Aquests elements no només són importants per potenciar la cohesió i adhesió dels participants del grup, sinó que, en última instància, també poden contribuir en la transformació de la seva **subjectivitat**. Tant en les assemblees del 15M com posteriorment en la Plataforma d'Afectats per la Hipoteca (PAH) podem trobar exemples paradigmàtics sobre totes aquestes qüestions.

D'aquesta manera, **el cos es converteix en un dispositiu de relació amb els altres**, que estableix una relacionalitat en comunicar les emocions i perspectives de les persones activistes:

«Penso que la gestualitat té una dimensió primera operativa, perquè permet rebre *feedback* de manera ràpida i poc sorollosa. És molt visual. Per tant, sense necessitat que 50 persones diguin si ho veuen bé o no en una imatge de dos segons tens un *feedback* ràpid. Té elements molt operatius i ja per això a mi em sembla genial. Però és cert que té una manera de fer no oral, i hi ha gent que té facilitat per parlar, d'altres que no pel que sigui. Trajectòries familiars, feina, cultura... potenciar elements visuals i corporals genera més diversitat de canals. No que simplement romanguis passiu. I per a qui no es troba tan còmode en l'oral-racional, li dones una altra via. Això dona un altre impuls a l'horitzontalitat perquè hi ha gent que no se sent còmoda parlant. Pel que sigui. Potser li costa ordenar els seus pensaments en la paraula. Però fer un signe d'«això ho veig» o «això no ho veig» és molt més fàcil i li està permetent que hi participi. Pot semblar poc, però és molt important».

Extracte d'entrevista a Álvaro Porro, facilitador de la PAH (Sanmartín, 2019, p. 315)

Respecte a la dimensió corporal, podem destacar els exemples següents:

1. En les assemblees del 15M prevalia la posició en **cercle** de les i els activistes, ja que així es possibilita que tothom es pugui veure el rostre, de manera que empatitzen amb les seves companyes i faciliten així la comunicació. A més, aquest format interactiu també posa de manifest els valors de **democratització** que defensava el moviment. El cercle possibilitava d'aquesta manera encarnar una societat sense una jerarquia clara, per la qual cosa distribuïa les posicions dels participants de manera equitativa: no hi havia un centre clar o faristol superior al qual mirar, sinó que tots els activistes mantenien una distribució igualitària i horitzontal dels cossos (Cuberos Gallardo, 2016).
2. Així mateix, les assemblees del 15M van acabar adoptant l'ús d'alguns elements propis de la **llengua de signes**, com el conegut aplaudiment silenciós. Introduït en les assemblees per persones voluntàries que es van oferir com a intèrprets perquè les persones sordes poguessin participar, aquest gest es va acabar convertint en un codi d'ús generalitzat.

Posteriorment, la PAH va adoptar moltes d'aquestes tècniques de facilitació del 15M per poder estructurar el moviment, les quals va sintetitzar en el *Manual de facilitació de la PAH* (PAH, 2014), sistematitzant, entre altres qüestions, els codis gestuals. Aquesta gestualitat possibilita, a aquelles persones amb dificultat o inseguretat per prendre la paraula, la possibilitat de contribuir a allò col·lectiu. I facilita a tot el conjunt poder seguir la construcció d'acords col·lectius tenint en compte la retroalimentació transmesa.

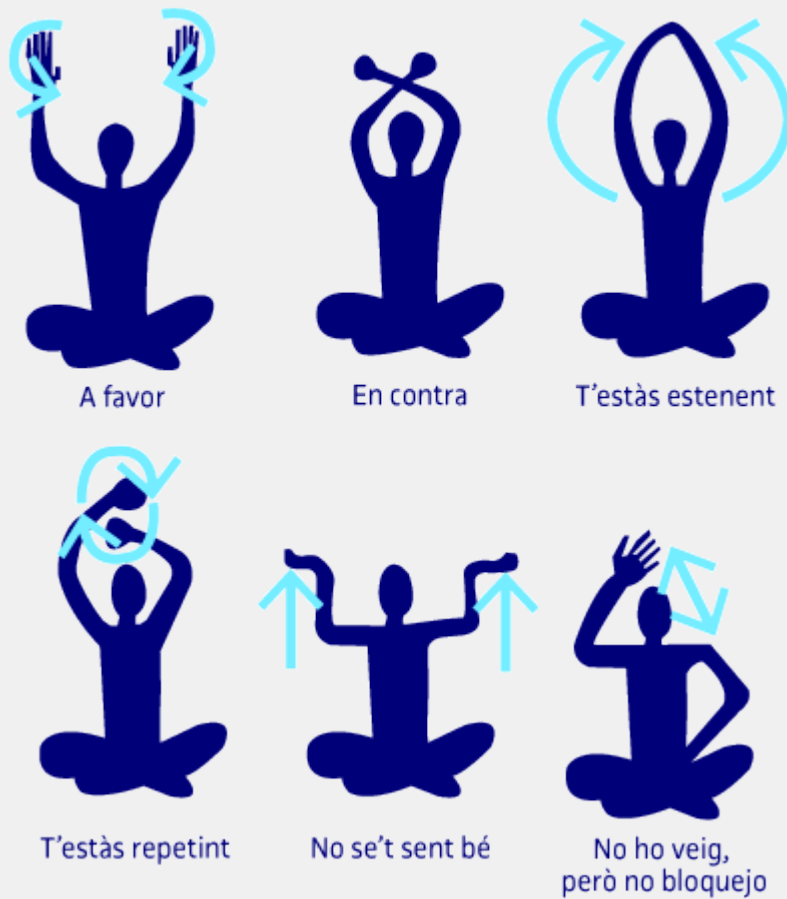


Figura 2. Codis gestuals

Fuente: elaboració pròpia a partir del *Manual de facilitació de la PAH*, p. 14

Aquest ús del **cos** com a dispositiu de relació es dona també en fases prèvies i posteriors als mateixos debats assemblearis en la PAH. Així, es promouen actituds com les abraçades i el contacte físic de suport, especialment a les persones que arriben per primera vegada. En la fase de tancament, és usual la celebració col·lectiva de triomfs mitjançant l'alçament de braços, els aplaudiments i la repetició del lema «Sí que es pot!». Aquests aspectes permeten transmetre la sensació que la PAH és un grup obert, que inclou ràpidament tots els integrants nous, alhora que un moviment triomfant capaç de generar victòries: com paralytzar el desnonament d'una companya, aconseguir un nou marc legislatiu o aconseguir ressonància en els mitjans de comunicació. Procurar acolliments i tancaments en positiu, en què el cos és un dispositiu d'inclusió, possibilita una **emocionalitat alegre** que motiva els assistents.

## El primer día

La Plataforma de Afectados por la Hipoteca (PAH) es un movimiento asambleario que lucha por el derecho a la vivienda en España desde 2009.

De todas las asambleas semanales de la PAH, la más importante es la Asamblea de Bienvenida.



Ese día, personas con graves problemas de vivienda o pendientes de desahucio, llegan por primera vez a la PAH. Ese día, son recibidas por personas que han estado en su misma situación. Ese día, dejan de estar solas.

En el context de la PAH, és important assenyalar també que aquests elements funcionen com un **tranquil·litzador emocional** enfront del tracte denigrant que les persones que acudeixen reben per les entitats financeres, la qual cosa enforteix els vincles que es generen en el moviment (Ancelovici i Emperador, 2021). Aquest aspecte és central si reprenem el concepte de **subjectivitat capitalista** assenyalat anteriorment. Si bé aquesta subjectivitat genera la il·lusió d'autonomia, aquesta ha acabat degenerant en els contextos actuals de crisi econòmiques en una pressió per la validació pròpia. Les dificultats per aconseguir un treball, la precarització de les condicions laborals i un context de consum cada vegada més hostil provoquen una sensació de fracàs en les persones incapaces de mantenir-se econòmicament. En resum, les dificultats econòmiques són interpretades com un fracàs individual en la competició que regeix la societat capitalista (Reneses, 2023). Aquesta sensació de ser una persona fallida no troba sortida en la relació amb els altres, ja que precisament aquesta subjectivitat parteix d'un impuls a la diferenciació amb la resta, a la fragmentació dels **vincles socials**. Amb la qual cosa, la persona fallida se sent com **única responsable i sola** davant els problemes que viu.

Contra aquesta dinàmica individualitzant, en la PAH també es duen a terme les accions següents:

1. Dinàmiques d'**assessorament col·lectiu** (Mir et al., 2013) mitjançant assemblees obertes a tothom. En aquestes assemblees, les persones afectades que han arribat recentment al moviment són assessorades per persones afectades amb certa experiència. Aquest format possibilita que els mateixos subjectes afectats pels desnonaments siguin capaços de **donar-se suport mútuament**. Unit a la celebració col·lectiva de les victòries i el reconeixement emocional que es brinda en les assemblees, les persones afectades comencen a sentir que poden solucionar la seva situació; que no necessitaran ser-hi de manera crònica demostrant la seva misèria per rebre uns pocs recursos. A més, el format asambleari possibilita que els participants recents es converteixin a poc a poc també en assessors, de manera que s'elimina la frontera entre expert i lleic. En socialitzar coneixements de quines lleis utilitzar, quins documents jurídics emplenar o quines dinàmiques de negociació cal mantenir en casos molt diferents, els afectats acaben dominant aquests processos de confrontació cap a les entitats financeres, la qual cosa redunda en la seva **autoestima i sensació de pertinença al grup** (Benavent, 2015). Més encara, comprenen en comparar-se amb altres casos que no són responsables únics de la seva situació, sinó que les entitats financeres han utilitzat clàusules i procediments abusius per desnonar i deixar amb un deute hipotecari milers de persones.
2. En les **assemblees de coordinació**, també obertes a tothom, les persones participants decideixen de manera horitzontal sobre els aspectes estratègics, tàctics i operatius del moviment. Aquest format possibilita a les persones afectades comprendre que a més de no ser responsables individualment de la seva situació, col·lectivament també les poden solucionar. Possibiliten integrar els participants en comissions del moviment, distribuir tasques per executar acords i garantir que aquests acords són un reflex de processos com els esmentats anteriorment.

Recapitulant, les dinàmiques assembleàries permeten una **corporalitat relacional** i una **emocionalitat motivadora**. Tots dos aspectes fluctuen per mitjà de l'**afectivitat** que es pot donar en el grup. Com explica Dobles, els moviments socials es veuen

immersos en estats emocionals que poden arribar a mobilitzar o desmobilitzar les bases. D'aquesta manera, la culpabilització, la por, l'angoixa o l'estigma són emocions que marquen l'arribada de persones afectades per les crisis en les assemblees (Dobles et al., 2017). Les assemblees serveixen per reconvertir aquestes pors individuals en esperança col·lectiva. La qual cosa genera forts llaços de vinculació entre els membres.

# 1. Els grups: les seves formes i les seves dinàmiques socials

## 1.3. Facilitació de grups i dinàmiques assembleàries

### 1.3.6. Alguns riscos a tenir presents en la facilitació

Totes aquestes tècniques i dinàmiques també han de parar esment a alguns riscos potencials. Per exemple, pot succeir que es generi i propaguin xafarderies i **rumors** que, si bé poden enfortir temporalment els **vincles** de les persones amb què els comparteixen –davant la sensació de camarilla que configuren–, poden acabar sent fonts de **conflictes** en el conjunt del moviment social.

En la PAH, per exemple, és una pràctica habitual explicitar aquests **rumors** en les assemblees, per tal de debatre assumptes incòmodes, però la clarificació dels quals pot acabar dissipant sospites, la formació de subgrups o estigmes generats envers companys del moviment social. Pel que fa a això, una labor de la facilitació és convidar els participants de l'assemblea a explicitar i concretar el màxim possible els seus **malestars**, per ser-ne conscients i poder trobar-los una solució col·lectiva: sigui aclarint malentesos, recordant acords passats o detectant la necessitat d'una mediació entre membres de l'assemblea.

Això ens porta a un aspecte inevitable de l'assemblearisme en particular, però de qualsevol manera de relació social en general, que és el **conflicte**. I és que, malgrat la facilitació no-violenta, sempre hi ha la possibilitat de conflictes, a causa dels contextos canviants i la pluralitat de perfils que poden arribar a configurar els grups, especialment si són nombrosos i en contextos de moviments socials. En relació amb aquest aspecte, la labor de la facilitació és tractar de **prevenir els conflictes** utilitzant les dinàmiques esmentades amb anterioritat. Però quan sorgeix el conflicte, cal aplicar tècniques focalitzades a relaxar les tensions i abordar constructivament la font dels problemes. Com expliquen Nacho García et al. (2019), per a aquesta labor, cal diferenciar entre **necessitats** i **estratègies**. Les primeres es refereixen al que emocionalment necessitem per sentir benestar. Les segones denoten les maneres com podem satisfer les necessitats.

Per exemple, un integrant d'un col·lectiu pot necessitar sentir-se escoltat, però hi ha moltes maneres d'aconseguir-ho. Si sent dificultats per participar en un grup gran, es podria integrar en un grup petit. Si li costa expressar les seves idees, se li pot concedir un marge de temps perquè les prepari per a una altra assemblea. Els conflictes que deriven d'estratègies es resolen trobant propostes que conjuminin les necessitats dels diferents integrants. En canvi, quan els conflictes deriven de necessitats diferents, cal abordar amb detall si el moviment pot satisfer-les i què comportaria, la qual cosa pot portar a una transformació del moviment. La diferenciació entre necessitats i estratègies possibilita usar una **comunicació no-violenta**, que permeti entendre les necessitats dels altres convidant-nos a construir estratègies comunes (García et al., 2019).

D'aquí la importància de comprendre la labor de la **facilitació** i les seves implicacions, que no només són pensades, sinó que també són **sentides**. En aquest sentit, una bona facilitació no només es pensa, sinó que també se sent en els nostres propis cossos, la qual cosa possibilita polititzar el malestar en mobilització. O, com expressen en la PAH, reconvertir les persones afectades de subjectes passius necessitats d'assistència externa en subjectes actius disposats a fer política.

Referent a això, ens és útil el concepte de **sentipensant** manejat pel sociòleg Fals Borda (2009), que assenyala precisament la necessitat de pensar, però també de sentir els fenòmens sobre els quals reflexionem.

## Orlando Fals Borda: la verdad sentipensante



Finalment, en els moviments assemblearis també hi ha un risc plausible (Delgado, 2016) de generar cosmovisions en què es desdibuixin les desigualtats i condicions materials en què s'emmarquen les interaccions que es produeixen en aquests espais. Enfront d'aquest risc, caldria incorporar a les nostres anàlisis les **situacions interseccionals** en què les persones participants es veuen immerses, com influeixen en el procés de presa de decisions i com es podrien tenir en compte en la labor de la facilitació. És a dir, tenir en compte les desigualtats de classe, de gènere, ètniques o d'estatus migratori, entre d'altres, i com aquestes poden condicionar la capacitat de prendre la paraula, i fins i tot de tenir la disponibilitat per formar part de l'assemblea. Quan aquestes condicions s'invisibilitzen, es pot caure en el **ciutadanisme**, que estableix una falsa identitat igualitària en què es considera que tothom pot participar de manera horitzontal, quan en realitat es troben en situacions socials divergents (Delgado, 2009).

Barbara Sutton (2007) assenyala com la **resistència**, més enllà de la defensa d'idees o visions determinades, va sempre acompanyada d'un compromís corporal intens, en què es coneix com **«posar el cos»**. El cos és la base de moltes accions que es duen a terme en situacions de protesta (cantar, cridar, bloquejar carrers, enfrontar-se a la policia, etc.). A més, serveix com a text o argument polític en si mateix (disfressant-se, maquillant-se, portant samarretes amb eslògans, etc.). Uns cossos que imposen també les seves pròpies limitacions i necessitats (menjar i beure, exposar-se a les adversitats climàtiques, anar al lavabo, descansar, etc.), que poden ser en si mateixes variables en funció del gènere, la classe social o altres situacions. Aquestes particularitats d'alguns cossos sovint han estat utilitzades com a argument per a la seva exclusió dels escenaris de protesta, per ser considerats més vulnerables i fràgils, especialment en situacions de risc.

D'aquí la rellevància de les comissions de diversitat funcional en el 15M (Arenas i Pié, 2014), com a experiències que van contribuir a:

- Posar el tema de l'accessibilitat en el centre de les dinàmiques assembleàries.
- Incorporar en la discussió sobre el *comú* reivindicacions que normalment quedaven en els marges, atès que s'entenen com a minoritàries, de manera que facilitaven la generació de noves aliances (Pié i Arenas, 2021).
- Actualitzar els imaginaris de «el que pot un cos» en un context de protesta, també entre les persones amb diversitat funcional.

# 1. Els grups: les seves formes i les seves dinàmiques socials

## 1.4. Les minories actives: un model per estudiar els grups

### 1.4.1. Introducció

Tornant a les teories que aborden l'aparició de les multituds, veiem com aquestes emfatitzen en el paper col·lectiu i majoritari que poden arribar a lloc. Les aportacions se submergeixen en una forma total i col·lectiva de les accions humanes considerant que el rol gregari en massa és la manera contemporània que tenen les nostres societats.

A la llum de la nostra primera asseveració respecte de la gran invenció de l'individu amb els seus drets i deures com a ciutadania, resulta si més no paradoxal que les anàlisis no s'hagin centrat en aquest nou paper cívic i autònom dels individus, sinó en l'observació del paper que la multitud sembla exercir deixant el subjecte individual en un segon pla, a la mercè de les grans aglomeracions que semblen ser l'única manera d'acció col·lectiva.

També és curiós veure com algunes tècniques posades en marxa des de la medicina, la psiquiatria i la psicologia clínica, com són la de l'hipnotisme i la suggestió, han estat desplaçades al terreny de la influència social massiva i del control social per part de personatges concrets com els qui s'assumeixen com a líders. Aquestes tècniques han estat emprades en el naixement de la psicoanàlisi, per exemple, per resoldre problemes dins d'aquesta entitat anomenada *histeria*. D'aquesta manera, algunes innovacions psicoterapèutiques de tall individual i controlat per una persona experta (com la hipnosi per part de Jean-Martin Charcot, mestre del jove Freud), desemboquen en arguments per explicar l'embruixament de les masses i l'encantament col·lectiu.

A la sèrie documental *The Century of the Self*, dirigida per Adam Curtis l'any 2002, s'analitza el desenvolupament d'estratègies que, informades per la teoria de la psicoanàlisi, van ser utilitzades per governs i grans corporacions per «controlar» i «manipular» les masses en el seu interès.

Sens dubte, el paper de l'individu concret sembla subsumir-se al comportament multitudinari i es despulla a l'àmbit de les ciències socials i humanes del component individual o de petits grups minoritaris, que són realment els agents del canvi al llarg de la història. En definitiva, les multituds no són sinó el reflex de l'**acció col·lectiva** iniciada i portada a la pràctica per petits grups molt consistents, de tall quasi religiós i que apareixen en la teoria de Tarde com els públics concrets que interactuen amb les informacions mitjançant la generació de processos d'opinió pública.

No és estrany que les teories sobre el comportament col·lectiu requereixin una posada al dia en la direcció d'estudiar les minories i el seu impacte en la influència social. A aquesta tasca va dedicar Serge Moscovici el seu treball sobre les minories actives en el seu llibre de 1976 *Social Influence i Social Change*, publicat en castellà com a *Psicología de las minorías activas*, en 1981, i al qual dedicarem unes línies en l'apartat següent per a comprendre millor les formes diferents que adquireixen els grups en la seva faceta de minories influents i actives.

# 1. Els grups: les seves formes i les seves dinàmiques socials

## 1.4. Les minories actives: un model per estudiar els grups

### 1.4.2. Les minories actives

Després dels seus treballs pioners sobre representacions socials o la seva història humana de la naturalesa, Moscovici va dedicar l'atenció a estudiar un tema que era important i crucial en aquests moments: el paper dels grups minoritaris en la **influència social** de gran abast. L'afirmació comuna en aquest moment era suposar que les majories aconsegueixen els seus propòsits de manera més precisa i que les petites formacions grupals eren secundàries en aquest procés. Moscovici planteja una idea clau en posar en circulació la hipòtesi que els grups petits, les minories, aconsegueixen més canvi i influència social mitjançant l'ús de diverses estratègies que impacten a llarg termini en la transformació social. Les descriurem:

- **Les minories busquen la generació del conflicte com a estratègia central.** És a dir, van a contra corrent amb les posicions majoritàries que s'expressen socialment i, a diferència de les majories, que busquen la conformitat i l'acord sense més debats, les minories procuren, costi el que costi, la rèplica a totes les normes socials imperants, als seus discursos de justificació i a la posició acomodaticia de les multituds que tendeixen a l'homogeneïtat.
- **Les minories volen assumir posicions heterodoxes.** És a dir, la seva estratègia formula discursos i formes de vida que no són les convencionals i, de fet, que tendeixen a escenaris utòpics com a teló de fons de la transformació social.
- **Les minories assumeixen una posició antisistema, però són nòmiques.** És a dir, les minories tenen objectius clars i amb motivació més que suficient per generar alternatives que produeixin un conflicte necessari entre la majoria i la minoria.

Amb aquestes variables com a eixos d'acció, les minories busquen la visibilització de les incongruències collectives per sotmetre-les a la discussió. En definitiva, al **conflicte**. En termes de dinàmica social, implica que les majories ortodoxes es veuen interpel·lades i provocades per petits grups que es mostren disposats a contrariar l'opinió comuna o el que es dona per descomptat, i mitjançant la seva posició consistent aconsegueixen que es posi en marxa un moviment de negociació que involucra les majories.

La pel·lícula *Stonewall* (Roland Emmerich, 2015) mostra els disturbis de Stonewall que van esclatar la nit del 28 de juny del 1969 al barri de Greenwich Village a Nova York i que són reconeguts com un assoliment de l'alliberament del col·lectiu LGTBI+ al món. Aquests disturbis mostren el paper dels grups minoritaris en la influència social que van tenir gran impacte les últimes dècades.

Una de les aportacions interessants de Moscovici per explicar com s'aconsegueix aquest alt grau d'influència social és el que anomena **estils de comportament**: les minories mantenen un grau alt de consistència en les propostes que sostenen i al llarg del temps en un procés diacrònic, per això s'installa en l'opinió majoritària una agenda de temes i consideracions noves sobre el social que hauran d'acabar en un procés d'ajust i negociació. Per aconseguir-ho, la minoria activa desdoblega una segona forma d'estil de comportament que es caracteritza per la flexibilitat, per la possibilitat de confrontar discursos i arribar a acords nous.

### Taula 5. Estils de comportament minoritari segons Moscovici

---

Tenir consciència de la relació que hi ha entre l'estat interior i els signes externs que ells fan servir. La certesa es manifesta pel to afirmatiu, confiat, etc.

---

Utilitzar senyals de manera sistemàtica i consistent a fi d'evitar un malentès per part del receptor.

---

Conservar les mateixes relacions en el comportament i les significacions al llarg d'una interacció.

---

**Font: basada en Moscovici, 1996, p. 140**

Una de les afirmacions d'aquest model teòric assenyalava que les minories aconsegueixen efectes d'influència i canvi social a llarg termini, mentre que el consens aconseguit per les majories és puntual i fins i tot conjuntural. Per explicar-ho, Moscovici recorre a la metàfora de la **conversió**: a pesar que el discurs majoritari sembla prevaler de manera homogènia, a llarg termini es van sumant sectors amplis a les afirmacions de la minoria i la convicció és més profunda, íntima i transformadora.

Per aquestes consideracions, entenem que el model de les minories actives és molt pertinent per comprendre com operen els grups, en l'entès que la grupalitat no consisteix en el seguiment d'una llei externa encarnada en un lideratge, sinó en la dinàmica interna i consistent de tots els integrants del grup i que actuen com a vectors de transformació pel seu estil consistent de comportament, per la convicció quasi religiosa.

Per desplegar aquestes accepcions, estudiarem alguns grups significatius emfasitzant la seva forma (la morfologia) i com operen (la dinàmica). Cal assenyalar que no esgotarem totes les possibles formes dels grups perquè no és l'aposta d'aquest escrit, sinó que busquem una formulació més didàctica perquè els qui estudiïn aquests temes siguin capaços de caracteritzar les formes dels grups i la seva dinàmica d'acció.

## **Taula 6. Claus del fenomen de conversió**

<b>Primer</b>	<b>Segon</b>	<b>Tercer</b>
Optar per una posició pròpia visible.	Mirar de crear i de sostenir un conflicte amb la majoria aquí on la major part se sent normalment temptada a evitar-lo.	Comportar-se de manera consistent, significat el caràcter irrevocable de l'opció, d'una banda, i el rebuig del compromís en l'essencial, de l'altra.

**Font: basada en Moscovici, 1996, p. 264**

# 1. Els grups: les seves formes i les seves dinàmiques socials

## 1.4. Les minories actives: un model per estudiar els grups

### 1.4.3. Els grups de classe: sindicats i cooperatives

Començarem per caracteritzar certs grups que es defineixen pel concepte clàssic de *classe social*. Òbviament, perduren des d'una tradició de l'economia política marxista, que va procurar explicar els canvis socials mitjançant la idea de classe social obrera i que la va anomenar *proletariat* perquè afirmava que el seu valor econòmic i social radicava en la seva capacitat de reproducció, és a dir, a tenir prole o descendència i que el sistema socioeconòmic es mantingués al llarg del temps.

Parlem de dos tipus de grups de classe: els sindicats i les cooperatives.

Els **sindicats** operen amb una forma de comportament col·lectiu basat en la idea del treball assalariat, la reivindicació dels drets i les obligacions vinculades de manera gremial a un sector específic. Com sabem, els sindicats s'agrupen mitjançant l'adhesió de membres, l'assumpció d'uns principis i un discurs concret que té a veure amb la defensa i promoció d'interessos laborals enfront d'un ocupador (tot i que la idea de sindicat s'ha convertit també en element de grupalitat per a sectors no directament vinculats amb l'ocupació, com els sindicats d'estudiants, o de lloguer, etc.). També com a estratègia d'identificació grupal amb una simbologia representada en unes sigles, colors i lemes particulars. Aquesta identificació grupal de tall minoritari és un motor de transformació i influència social perquè posa sobre la taula les condicions concretes d'un sector de la població que labora en un sector determinat i que busca les seves reivindicacions de manera crítica i amb to conflictiu.

Així és com es formen originàriament els sindicats per aconseguir la transformació. Subratllem això d'«originàriament» perquè, com se sap, tots els processos de transformació col·lectiva comencen amb minories actives que a poc a poc es van burocratitzant fins a convertir-se en institucions. En aquest moment, el procés inicial d'influència minoritària comença a esvaïr-se i opera com una forma més del convencional, de l'homogeni. La dinàmica constituïda al llarg d'aquest procés acaba en l'anquilosament i, just aquí, el convenient és generar una nova dissidència minoritària a l'interior d'aquesta organització o institució. O una cosa molt millor: formar un altre sindicat nou i recuperar la tessitura que una minoria activa ha de conservar mitjançant els estils de comportament.

Diverses referències filmogràfiques recullen experiències d'algunes tensions que històricament hi ha hagut a dins del sindicalisme, per la seva incapacitat de donar resposta a les necessitats i interessos de les dones a les esferes de l'ocupació productiva i el reproductiu (assalariat o no) o a la situació de les persones treballadores migrants. Algunes d'aquestes reivindicacions han contribuït a transformar el sindicalisme des de dins, però en altres ocasions han acabat donant lloc a organitzacions i reivindicacions autònomes:

- A la pel·lícula de l'any 1954 de Herbert J. Biberman titulada *La sal de la terra*, es mostra l'experiència d'una vaga de treballadors en una mina estatunidenca, on s'aborda la discriminació salarial dels treballadors migrants i es posa de manifest el paper clau que hi ha tingut les seves dones, encarregades de les tasques domèstiques no remunerades.
- A la pel·lícula *Pago Justo*, del 2010, dirigida per Nigel Cole, es recull la vaga protagonitzada el 1969 per les dones contractades a Ford a Londres, per reivindicar aconseguir la igualtat de salari en l'empresa respecte als homes que hi treballaven. Unes reivindicacions que van acabar donant lloc a una nova llei sobre aquesta qüestió.
- A la pel·lícula *Pan y rosas*, dirigida per Ken Loach, l'any 2000, es mostra la lluita de les treballadores de la neteja, majoritàriament migrants, en un edifici de Los Angeles reivindicant el seu dret a sindicar-se per millorar les seves condicions laborals.

Les **cooperatives** són associacions autònomes de persones voluntàries en què la gestió i govern depenen dels acords de les persones integrants o sòcies. Són grups que comencen amb una idea seminal que pretén la col·laboració i el **suport mutu**, com diria Piotr Kropotkin i que recull Dean Spade al seu llibre *Apoyo mutuo. Construir solidaridad en sociedades en crisis*. No sorgeixen com a entitats superorganitzades, sinó com a minories que mostren una consistència i una convicció que entusiasma els qui s'hi incorporen gradualment. Poden mostrar tendència cap a la producció de satisfactors bàsics (aliments, roba, comercialització, reciclatge tecnològic, crèdit, ensenyament, etc.) i convertir-se en una mena de gran laboratori autònom. Les cooperatives també poden optar pel consum i organitzar-se per aconseguir els satisfactors directament amb els productors a un preu més baix, amb més bona qualitat.

Aquesta forma de grup exerceix una crítica al model capitalista industrial, que vol mantenir la majoria en el paper de mers consumidors, sense ingerència en els processos productius. Apostant per l'acció col·lectiva associada en petits grups, introdueix el germen de la **resistència** i de l'alternativa. «Un altre món és possible», formula com a frase la consistència de la seva actuació com a grup i com a minoria activa que transforma les condicions socioeconòmiques d'un moment determinat. Fet i fet, el seu valor radica en la producció d'un conflicte entre formes de vida i la possibilitat que les majories vegin que altres alternatives són susceptibles de ser viscudes. A llarg termini, com passa sempre amb el model de les minories actives, aconseguen la conversió de més i més gent.

A la pel·lícula *La Odisea de los giles*, dirigida per Sebastián Borensztein el 2019, un grup d'amics i veïns es proposen de reflatar una vella cooperativa agrícola amb l'objectiu de reactivar socialment i econòmicament el municipi on viuen a la província de Buenos Aires. No obstant això, aquest somni cooperatiu es veu truncat per l'estafa encapçalada per un advocat i un gerent d'un banc, que, sabedors del *corralito* que tindria lloc en aquest país, es queden amb els seus estalvis abans que puguin recuperar-los. A partir d'aquí, les estratègies de col·laboració i cooperació del grup es posen en marxa per desenvolupar un minucios pla amb què puguin recuperar els diners.

# 1. Els grups: les seves formes i les seves dinàmiques socials

## 1.4. Les minories actives: un model per estudiar els grups

### 1.4.4. Els grups de territori: bandes, clans, màfies

Per què podem incloure bandes, clans i màfies com a exemple de grups? La resposta pot ser molt àmplia i complexa si la veiem a la llum de tots els factors que permeten explicar-la, però aquí en volem destacar el caràcter paradigmàtic en el temps actual com una de les formes de minoria activa que posen en escac l'ordre establert, les formes del flux econòmic i de control del poder.

No mirem de justificar ni mínimament aquesta mena de grups, però convé veure'n la forma i dinàmica. Així, la incorporació de membres a grups com aquest es dona en un escenari de conflicte previ, de reorganització del control territorial i amb propòsits que posen en conflicte el normatiu: el consum de substàncies prohibides, l'economia especulativa i el blanqueig de capitals. La influència directa en els actors polítics descansa en la formulació d'una associació, un grup que neix com a fruit d'un repte social i que tendeix a consolidar-se com una forma mediàtica i efectiva de contrapès polític.

Les **bandes** són formes grupals que moltes vegades són el germen del procés de formació de màfies. En sentit estricte, són grups vinculats de manera més afectiva i familiar i que comparteixen uns ideals i una filosofia de vida més pròxima, entre altres coses perquè comparteixen un territori que els permet una identificació: ja sigui un barri, un districte, un carrer.

Si ho plantegéssim en termes clarament antropològics, diríem, sens dubte, que tothom ha format part d'una colla que es reconeixia al barri i que permetia processos de socialització identitària que són completament necessaris en els moments més primerencs de l'existència de qualsevol persona. Així, la colla (o quadrilla) és una de les formes d'organització grupal que serveix a un propòsit identitàri, en primer lloc, però també de salvaguarda del territori enfront d'altres grups territorials, de solidaritat, protecció i generació d'un discurs que fins i tot sol traduir-se en accions reivindicatives i antisistèmiques, com la formulació de grafitis, *tags* o signatures per marcar el territori, murals i altres expressions que moltes vegades es converteixen en exemples d'art urbà.

La pel·lícula *Ciudad de Dios* (Fernando Meirelles, 2002) retrata el creixement del crim organitzat a Rio de Janeiro i mostra la guerra entre dues bandes criminals que controlen el tràfic de drogues a la ciutat. Rodada en una favela real i amb la participació directa d'alguns dels seus habitants com a actors, veiem l'evolució d'aquesta forma de vida entre la dècada dels seixanta i els vuitanta del segle xx, quan la delinqüència quotidiana comença en etapes molt primerenques.

Quant als **clans**, caldria fer una indagació històrica per principi de comptes. Són grups vinculats per llaços de parentiu i pertinença. De fet, deriven de la noció romana de *gens* o *gentis* ('tribu o família'), la peculiaritat de la qual és l'existència d'un fort vincle de sang, llinatge o parentiu i que són una de les formes arcaiques de l'organització grupal. Per exemple, quan fem referència a aquesta forma primigènica de grup que compartia un tòtem (animal, element natural) com a signe d'identitat i que va donar origen fins als gentilicis i cognoms. En fi, sense entrar en els detalls de tall històric respecte a la idea de *gens*, el que subratllem aquí és l'afirmació que els clans són formes menys complexes i amb un discurs que marca la seva dinàmica, però que parteixen d'una idea fundacional lligada als llaços familiars i que permeten l'organització de la vida quotidiana com a element identitàri enfront altres clans.

Finalment, hi ha grups que es defineixen per un criteri territorial i de control de tot el que passa en un espai que entra en col·lisió amb el d'altres **màfies**. És un grup que forma part del que s'anomena *crim organitzat* i que constitueix una de les formes contemporànies de grupalitat amb finalitats no només identitàries, sinó econòmiques, socials i polítiques.

A la pel·lícula i la sèrie *Gomorra*, basada en el llibre homònim de Roberto Saviano publicat el 2008, podem seguir les aventures i desventures de la Camorra, la màfia siciliana. Al relat, es mostren les lluites pel poder, la riquesa i la violència, protagonitzades pels diferents clans familiars, que es disputen el control del comerç de drogues en els diferents territoris que ocupen en la perifèria de Nàpols.

# 1. Els grups: les seves formes i les seves dinàmiques socials

## 1.4. Les minories actives: un model per estudiar els grups

### 1.4.5. Els grups d'art: avantguardes i artistes urbans

L'art sempre ha estat un brollador d'exemples per a l'acció col·lectiva i la transformació social. Cadascun dels personatges implicats ha tingut una influència social indubtable. És el cas dels grups d'art, els grups d'artistes vinculats amb un propòsit o un manifest que solen anomenar-se amb el terme *avantguarda*. Per exemplificar-ne algunes, prendrem exemples del segle XX i XXI per caracteritzar aquests grups d'artistes, la seva dinàmica i la seva influència social com a minories actives.

Per al cas de les **avantguardes** volem reconèixer-ne tres que explicaran l'enorme presència activa dels artistes a la ciutat. Així, podem esmentar els grups futuristes, els dadaïstes, la Bauhaus, per citar-ne només tres. El grup dels **futuristes** va néixer a Itàlia a principis del segle XX amb una consigna senzilla i potent: la crítica de l'art tradicional i els seus cànons estètics. Com que era un grup combatiu, la provocació es va instal·lar com el seu senyal d'identitat. Dos exemples d'això: l'afirmació que la locomotora i els automòbils tenien més bellesa que qualsevol pintura o escultura emmagatzemada en un museu. O la creació de màquines de música per fer soroll com a forma també acceptable de la música (la va crear Luigi Russolo i es deia *intonarumori*). En suma, l'adoració de la màquina com una forma de l'art futur (d'aquí el seu nom).

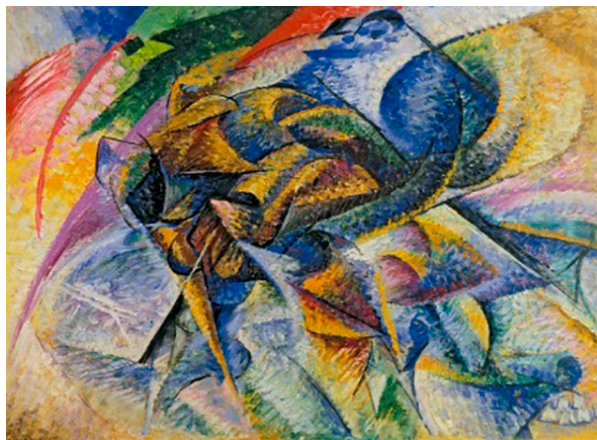


Figura 3. Umberto Boccioni, *Dinamismo de un ciclista*, 1913. Museu Guggenheim de Venècia  
Font: [Wikimedia](#)

Quant als **dadaïstes**, sorgits a Zurich el 1916 al Cabaret Voltaire, la seva proposta grupal proposava una crítica feroç a l'art positivista, el de museu, amb els seus cànons de bellesa i la seva ortodòxia. Solien muntar accions artístiques plenes d'improvisació, amb un clar element distorsionador i trencador dels criteris clàssics de l'art, amb actituds burletes i escandaloses, amb tot l'irracional i absurd. De fet, queda clar que són els precursors de totes les accions i *happenings* que s'instal·larien en l'art del segle XX. La seva influència minoritària és reconegible un segle després.



Figura 4. Marcel Duchamp, *Font*, 1917. Fotografia d'Alfred Stieglitz  
Font: [Wikimedia](#)

La **Bauhaus** va ser una escola d'arts i oficis que va començar Walter Gropius a Weimar el 1919 i va transformar les tasques i normes convencionals de l'arquitectura, el disseny, l'artesania, la dansa i el teatre. A l'escola es cursaven totes les arts en una sola proposta de creació, al marge de disciplines i amb la convicció que qualsevol artista hauria de dominar tots els oficis com un artesà. De fet, és la pionera al segle xx de totes les escoles d'arts i oficis que assumeixen com a proposta la reivindicació de la bellesa i de la funcionalitat en cadascun dels objectes produïts (cadires, mobles, edificis, tapissos, danses i espectacles, aparells domèstics). La seva influència com a grup ha estat tan poderosa que tothom tindrà a casa o a l'oficina algun dels objectes dissenyats i produïts amb la seva inspiració: cafeteres, butaques, llums, cendrers, llevataps, obrellaunes, tasses, llits, etc. Com a grup minoritari, és representatiu de com s'aconsegueix una influència social transformadora que perdura durant dècades.

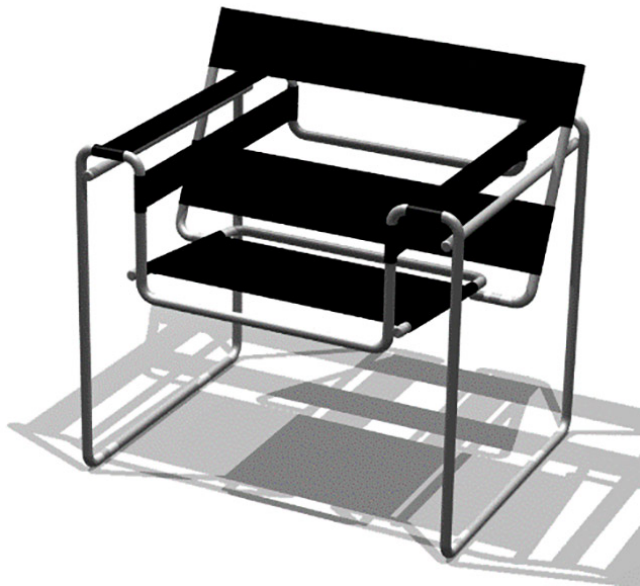


Figura 5. Marcel Breuer i Marcel Bouvier, cadira Wassily, 1926  
Font: [Wikimedia](#)

Amb aquesta tradició de les avantguardes artístiques, podem reconèixer els artistes urbans com a autèntics continuadors d'aquesta tradició de grups en minoria que aconseguen canviar la societat. Esmentarem, a tall d'exemple, dues menes de grups d'**artistes urbans**: els que s'han dedicat a la *performance* i l'acció fora dels museus, i els que ara s'aglutinen amb el nom de *hip hop*.

En el primer cas, els **artistes urbans** porten el seu art al carrer i la radicalitat de la seva proposta consisteix a considerar que els museus i galeries són dipòsits antiquats que atorguen l'aura d'art a qualsevol objecte que contenen i amb un clar to mercantil i especulatiu (a quant es ven un quadre de Van Gogh o una llauna d'excrement, l'anomenada *Merda d'Artista*, de Piero Manzoni?). Així doncs, la creació artística els sembla que ha de sortir dels murs d'aquests establiments i convertir-se en acció viva, en actuació directa. Tant les *performances* com els *happenings* són accions en què els grups d'artistes intervenen en l'espai públic de carrers i places per mostrar a la gent espectadora que l'art és l'acció humana, més enllà de l'objecte material creat: quadre, escultura, partitura, llibre, etc. D'alguna manera són els inspiradors de tots els moviments contestataris i de protesta que fan acció directa, okupació de l'espai públic, assemblees llibertàries, entre d'altres.

Pel que fa als col·lectius anomenats **hip hop**, cal reconèixer-los com els més visibles contemporàniament com a artistes de carrer. Sorgeixen als carrers i guetos dels Estats Units per part d'afroamericans i llatinoamericans. Els grups dedicats a aquesta expressió solen manejar-se en quatre grans formes de treball artístic: el *rap*, o recitació oral cantada; el *DJ* com a mestre de cerimònies (MC) musicals; el *breaking dance*, o dansa de carrer, caracteritzada pel maneig del cos, les contorsions i una biomecànica corporal com de robot; o el *grafi* com l'expressió visual que té les parets com a llenços per expressar una infinitat de crítiques socials, identitàries o de completa reivindicació política. En suma, els grups *hip hop* constitueixen una de les influències més sòlides al camp de l'art, de la moda, de la música, de la reivindicació ètnica i de gènere. Òbviament, dins d'aquests grups hi ha tendències sociopolítiques de tota mena, des de posicions clarament d'esquerra, fins a d'altres que poden ser masclistes o racistes. En tot cas, són grups amb una influència social minoritària completament visible en qualsevol carrer del planeta.

Banksy és un artista urbà conegut internacionalment per les seves peces de contingut sarcàstic elaborades amb tècniques d'estergit i plantilles de gran format en espais exteriors, però del qual es desconeix la veritable identitat, ja

que treballa des de l'anonimat. El fals documental del 2010 dirigit pel mateix Banksy, titulat *Sortida per la botiga de regals*, fa un recorregut ple del mateix humor irònic i sarcàstic per la realitat oculta de l'art de carrer urbà i dels seus protagonistes.

# 1. Els grups: les seves formes i les seves dinàmiques socials

## 1.4. Les minories actives: un model per estudiar els grups

### 1.4.6. Els grups de *hacktivisme*: *hackers* i *influencers*

El naixement i auge d'internet ha transformat la nostra realitat de manera global. Especialment les últimes dues dècades, en què se n'ha estès l'ús en pràcticament totes les àrees de la vida quotidiana. En el camp de l'acció col·lectiva ha causat una autèntica revolució amb l'ús de les eines digitals. Per això, un dels experts en la informàtica i la comunicació, el filòsof Pekka Himanen, va publicar el 2001 la seva obra més difosa: *La ètica del hacker y el espíritu de la era de la información*, en què fa debatre les maneres noves de treballar, activisme i comunicació massiva amb un model ètic que substitueix el del capitalisme clàssic, basat en la producció, el valor dels diners, la competència i la propietat privada de totes les produccions culturals i materials. Inspira, sense cap dubte, els nous activismes que han incorporat de manera total les noves tecnologies com a forma substantiva de la seva acció: els **hacktivismes**.

**Els i les hackers** són els nous actors en aquest escenari i formen grups que es vinculen de manera forta a la realització de tasques específiques. Cal indicar que la paraula s'ha fet servir de manera tergiversada per caracteritzar grups delinqüencials: pirates informàtics, creadors i introductors de virus informàtics i estafadors a internet, que es diferencien en l'àrgot informacional com *crackers*. Aquesta idea és completament equivocada, ja que els *hackers* són personatges que mantenen una ètica molt clara, tal com es descriu al llibre de Himanen. La seva ètica (*nètica*) s'inspira en diversos principis:

- El motor de l'**acció col·lectiva** del *hacker* és la passió pel que fa i la inspiració clau està en la llibertat per vincular-se amb altres *hackers* que comparteixin aquests principis i sense necessitat d'obligar-se a col·laborar.
- La **identitat** no és rellevant i per això s'inventen àlies, o *nicknames*, com a presentació. S'eliminen així tota mena de marcadors de gènere, edat, nacionalitat, aspecte físic, etc., perquè es considera que són innecessaris.
- Les **tasques col·lectives** es presenten com a reptes: desxifrar un codi informàtic, aconseguir reorganitzar un sistema informacional, distribuir sistemes operatius lliures (programari lliure), educar de franc la gent en l'ús de les noves tecnologies i aplicacions.
- El **reconeixement** dels grups és entre col·legues, sense acreditacions institucionals, i el valor social de cada grup radica en la seva solidaritat lliure i sense obligacions formals.
- La **ètica hacker** reconeix la lliure circulació dels continguts a internet i l'eliminació de la propietat privada intel·lectual basada en el capitalisme del pagament (*copyright*). Per aquest principi, donen suport a la creació de continguts de franc (*copyleft*) i una economia de lliure mercat.

En efecte, els grups *hacker* són col·lectius de gent anònima, apassionada en el que fa, sabedora de l'impacte social que té la col·laboració lliure, que es proposa reptes i tasques concretes sense compromisos burocratitzats, que busca l'alliberament del coneixement que s'ha convertit en moneda de canvi en el capitalisme cognitiu i que impulsa projectes de col·lectivització d'aquest coneixement.

Així mateix, els anomenats **influencers** són grups que funcionen com a opinadors, impulsors de tendències (moda, comunicació, alimentació, salut, etc.) i que han aconseguit notorietat amb l'aparició de les xarxes socials com a eina d'ús mundial. A diferència dels *hackers*, es defineixen amb un culte a la identitat individual, amb la competència entre ells, amb l'obtenció de reconeixement mitjançant *m'agrada* i nombre massiu de seguidors. No és casual que se solguin fer servir expressions en anglès perquè són part d'un procés de capitalisme globalitzat que empra aquest idioma com si fos universal.

Si els analitzem a la llum de la teoria de Tarde sobre l'opinió pública, els grups d'*influencers* serien els nous creadors d'opinió, serien els columnistes de l'era d'internet i, per bé i per mal, els generadors de tendències i modes noves que moltes vegades són banals, frívols i insubstancials. Excepte per als comptes bancaris d'aquests personatges, perquè han après a mercantilitzar tota la seva influència social i tenen un públic que els segueix i els vol imitar. De fet, serien un dels grups més representatius de la minoria activa, tot i que per finalitats no edificants ni alliberadores. Perquè, de fet, la **influència social minoritària** no pot veure's només com una cosa positiva en sentit estricte, sinó com un procés de transformació social que mereix la seva dosi d'ètica amb esperit *hacker*.

# Conceptes clau

## 1. Els grups: les seves formes i les seves dinàmiques socials

Acció col·lectiva  
Afectivitat  
Apoderament  
Assemblea  
Avantguardes – Artistes urbans  
Clan  
Col·lectiu  
Colla/Banda  
Conflicte  
Consens  
Contagi  
Conversió  
Cooperativa  
Corporalitat  
Corporalitat relacional  
Efectivitat grupal  
Emocionalitat motivadora  
Estils de comportament  
Facilitació (no-violenta)  
Grup  
Grup intel·ligent  
Hacktivisme-*Hackers*  
Identitat  
Imitació  
Individu  
Influència social (minoritària)-*Influencers*  
Intel·ligència col·lectiva  
Interacció(ns)  
Invenció  
Líder  
Màfia  
Massa(es) -Teories de les masses  
minoría -Minories actives  
Minories actives  
Multitud(s)-Era de les multituds  
Munió  
Opinió pública  
Públic(s)  
Resistència  
Rols (en un grup)  
Sindicats  
Sociabilitat  
Subjectivitat  
Suport mutu  
Teoria de l'actor-xarxa  
Vincles socials

## 2. Processos col·lectius i acció social

### 2.1. Allò social i el concepte d'allò col·lectiu

#### 2.1.1. Introducció

Què és **allò col·lectiu** i quina relació té amb la psicologia social? Potser és el mateix allò social que allò col·lectiu?

En aquest primer apartat oferirem un mapatge general que ofereixi algunes pistes per respondre a aquestes dues preguntes. Encara que pugui semblar evident, és important recordar quin és el paper general de la psicologia social: estudiar les característiques de l'individu en relació amb les altres persones, submergides en un context polític, econòmic, històric i cultural particular que el fa únic i diferent del d'altres persones.

En aquest gran marc que compon la psicologia social, hi ha infinitud d'aspectes rellevants per entendre per què la gent es comporta de la manera que es comporta, per què les persones pensem el que pensem o per què ens relacionem d'unes maneres o d'unes altres amb la resta. Els prejudicis, la injustícia, els estereotips, les dinàmiques grupals, els conflictes, els significats compartits o la identitat són alguns d'aquests aspectes. I entre aquests darrers, un de fonamental a què la psicologia social ha parat esment des de fa dècades és el d'allò **col·lectiu i el de la acció social**.

## 2. Processos col·lectius i acció social

### 2.1. Allò social i el concepte d'allò col·lectiu

#### 2.1.2. Definint allò social. Les dues visions principals

Històricament, en les ciències socials en general, i en la disciplina psicològica i la psicologia social en particular, hi ha hagut un gran debat sobre què és **allò col·lectiu** i de quina manera ens hi hem d'acostar per estudiar els fenòmens socials. Tradicionalment, ha existit un gran conjunt d'autors en què allò social s'ha entès des d'una base **cognitivoconductual**, és a dir, allò social seria la suma de les percepcions individuals, processaments mentals, respostes comportamentals i altres processos psicològics (per exemple, memòria, atenció, motivació, etc.) de cadascuna de les persones (Ibáñez, 2001). Així mateix, a partir de la segona meitat del segle xx, apareixen altres corrents des de la psicologia social que proposen un altre enfocament per entendre allò social. En els quals, **allò social** ja no seria un agregat de processos psicològics de cada individu respecte a com percep els altres, sinó que allò social seria el resultat d'un **conjunt de significats construïts i compartits** per diferents persones que s'escapen o són irreductibles als processos psicològics de cada subjecte de manera individual. Uns significats particulars per a cada col·lectiu, que es veuen modelats pels esdeveniments polítics, econòmics, culturals i històrics i que influeixen en les dinàmiques que aquestes persones duen a terme en el dia a dia (Collier, Minton i Reynolds, 1991).

Si bé hi ha moltíssims matisos i variants en cadascuna d'aquestes dues visions sobre allò social, la definició i el com hem d'acostar-nos a analitzar els **processos col·lectius** i l'acció social són molt diferents en cadascuna.

Prenguem l'exemple d'una manifestació espontània que sorgeix al centre d'una gran ciutat quan diverses persones són testimoni d'un cas de violència transfòbica. Des d'un plantejament cognitivoconductual, ens enfocarem a entendre les percepcions de cadascuna de les persones que van començar a manifestar-se, els elements atencionals que han estat processats com a injustos i a operacionalitzar el constructe de transfòbia per poder analitzar el grau d'odi cap a les persones trans en cada individu. D'altra banda, des d'una perspectiva construccionista, l'interès principal residiria a entendre quins elements comuns a totes les persones manifestants han pogut disparar la necessitat de protestar i vincular-se com un col·lectiu de persones: una noció comuna sobre la injustícia social, l'interès pel suport i la cura mútua, una trajectòria vital marcada per esdeveniments de violència, un moment històric marcat per la visibilització i reivindicació de drets cap a persones del col·lectiu LGTBIQ+, etc.

Com podem observar en totes dues explicacions, la noció d'allò social i la manera d'explicar el comportament col·lectiu són molt diferents en cada cas. Des d'allò **social entès com el «tot és igual a la suma de les parts»** de la visió cognitivoconductual, en què cada part seria la ment de cada individu, fins a la visió d'allò **social com una construcció històrica, cultural, econòmica i política** de significats compartits entre diferents persones i les seves relacions entre elles, irreductible a la mera suma dels processos cognitius individuals, en què el tot és molt més complex (Morin, 1995).

## 2. Processos col·lectius i acció social

### 2.2. El comportament col·lectiu

**Què és allò col·lectiu, per tant?** De l'anterior, en podem inferir que no hi ha una única noció sobre el comportament col·lectiu. És més, l'aproximació al comportament col·lectiu no solament depèn de la visió en què ens posicionem, sinó que, a més, els diferents esdeveniments socials qüestionen, complementen i amplien aquest concepte. És fàcil entendre que internet i les xarxes socials han redefinit el comportament col·lectiu respecte als anys seixanta o setanta del segle passat. És per això que a continuació oferim diferents definicions sobre *comportament col·lectiu* que ens serviran per aprehendre un primer panorama general sobre el concepte.

A l'apartat següent recollim algunes teories i conceptes que expliquen el comportament col·lectiu, en què et convidem a reflexionar sobre quina definició subjau en cadascuna, així com quina visió social les sustenta.

- Etimològicament, un col·lectiu és un nom que representa una col·lecció, **una multiplicitat d'elements que constitueixen un grup caracteritzat per un tret comú** (EtimologiasdeChile, 2022). El comportament col·lectiu serien les accions que els elements d'aquest grup –que comparteixen almenys un tret comú– duen a terme.
- De manera general, Neil Smelser (1995, p. 15), defineix el comportament col·lectiu com **el comportament de dos individus o més que actuen junts**. Més endavant, en la seva obra, matisarà aquesta definició per entendre el comportament col·lectiu com **una mobilització basada en una creença que redefineix l'acció social** (Smelser, 1995, p. 20).
- Richard Appelbaum i William Chambliss (1997, p. 422) defineixen el comportament col·lectiu com **una acció voluntària, dirigida a una meta**, que té lloc en una situació relativament desorganitzada en què **les normes i valors predominants de la societat deixen d'actuar sobre la conducta individual**.
- Per Jank Johnston (2014), són forces centrals per al **canvi social**, la seva característica principal és que cada col·lectiu és únic, perquè són guiats estratègicament per les persones que en participen.
- Per Deborah Gordon (2019), el comportament col·lectiu no és una cosa exclusivament humana, i s'entén com **el resultat de les interaccions** entre els individus d'un conjunt, en relació amb **un ambient dinàmic** que els influeix i penetra.

Què podem inferir del comportament col·lectiu sobre la base d'aquestes definicions? **El comportament col·lectiu serien les accions i maneres de fer que, durant un espai de temps determinat, duen a terme diferents persones vinculades per uns elements que els fan actuar d'aquella manera concreta i no d'altres formes possibles**. En aquest sentit, no podríem anomenar *comportament col·lectiu* una acció realitzada per un conjunt de persones per una característica casual comuna a totes. En concret, el comportament col·lectiu:

1. Té a veure amb les accions de diferents persones **vinculades per alguna característica compartida que les fa actuar en conjunt, cooperar, coordinar-se, col·laborar o aliar-se**. Per exemple, un esdeveniment social, l'existència d'afinitats culturals, una comprensió comuna sobre la manera d'entendre un fenomen, una història o trajectòria compartida, etc.
2. En segon lloc, el comportament col·lectiu **no depèn d'un nombre concret de persones**: com hem vist, amb dues persones n'hi ha prou per dur a terme un comportament col·lectiu, però també pot donar-se en el conjunt de milers de persones que es manifesten al carrer.
3. En tercer lloc, l'esdeveniment que vincula les diferents persones **pot ser espontani** (com el cas exemplificat en ser testimonis d'una agressió transfòbica), però també **pot ser planificat o previst** (com en el cas d'un *flashmob* organitzat per una companyia a Hamburg, Alemanya). A més, recentment es presta més atenció al paper que elements no humans (animals, el

medi o objectes com un telèfon mòbil) tenen en el comportament col·lectiu.



4. Finalment, i per tot l'anterior, el comportament col·lectiu es posiciona en la visió de la psicologia social, en què **«el tot és una mica més que la suma de les parts»**, ja que és impossible reduir-lo a les cognicions individuals i aïllades, ja que, en cas contrari, **desatendríem els elements que precisament vinculen les persones en pro d'actuar i comportar-se d'una manera comuna:** els significats, les interpretacions i els discursos que construeixen entre elles; l'existència d'un marc cultural compartit, les vivències personals comunes, uns esdeveniments històrics, polítics i econòmics particulars, etc.

Podem concloure aquest primer apartat afirmant que el concepte d'allò *col·lectiu*, així com el de l'acció social, han estat àmpliament estudiats des de fa més de cent anys des de diferents perspectives, disciplines i visions, que ofereixen les seves pròpies classificacions i explicacions sobre el col·lectiu. Cadascuna mira de donar resposta a per què les persones, quan actuem en conjunt, fem el que fem i per què: **quins elements detonen aquest comportament i quins són els elements comuns a aquests individus.**

I aquest assumpte és un element de gran interès per a la psicologia social, ja que **el comportament col·lectiu, sovint, és la base i el motor sota els canvis i les transformacions socials més importants** per a un territori, o fins i tot a escala global.

## 2. Processos col·lectius i acció social

### 2.3. Com podem entendre i analitzar allò col·lectiu?

#### 2.3.1. Introducció

Com ja avancem, els diversos enfocaments a l'hora de conceptualitzar allò social i allò col·lectiu donen peu a nombroses maneres d'entendre i analitzar els efectes dels moviments o l'acció social. Des d'**on comença i fins on arriba** allò col·lectiu (quantas persones són necessàries? N'hi ha prou amb analitzar-ne els processos psicològics interns?) fins a l'**origen** del comportament col·lectiu (biològic, cognitiu, social?); passant pel **com sorgeix** aquest comportament (espontàniament, planejat?), entre altres qüestions.

El segle passat va ser testimoni de les primeres teories que, a manera de refutació dels estudis pioners del comportament de les multituds elaborats des de la psicologia de les masses, tractava de manera més sistemàtica per descobrir aquesta «altra racionalitat».

## 2. Processos col·lectius i acció social

### 2.3. Com podem entendre i analitzar allò col·lectiu?

#### 2.3.2. L'enfocament del comportament col·lectiu

L'element que permet diferenciar aquest enfocament en relació amb la **psicologia de les masses** és que per primera vegada entén el comportament col·lectiu com una forma d'acció **no institucional** articulada per **creences i ideologies**. És a dir, és la **racionalitat** la que guia i dona compte d'aquests comportaments col·lectius que emergeixen com a resposta a determinats **dèficits de funcionament de les institucions i estructures socials** que formen i reglamenten el funcionament d'una determinada societat. Les situacions que precipiten a aquests comportaments col·lectius es precipiten com **trencaments** causats per canvis estructurals que passen, o bé en els òrgans de control social, o bé en l'adequació de la integració normativa. Les tensions resultants porten els individus a participar en un determinat comportament col·lectiu. Aquest comportament col·lectiu no institucional exhibeix un **cicle de vida** que permet una anàlisi de les causes des de les seves primeres etapes amb l'aparició d'**accions col·lectives espontànies o escassament organitzades**, fins a les etapes més madures amb la formació de **moviments socials** i públics, de llarg recorregut i amb formes establertes de causar impactes, modificacions o canvis en el sistema polític, social o cultural.

Dins d'aquest enfocament hi cohabituen dues perspectives que s'expliquen a continuació.

#### 1. La perspectiva micro

És una perspectiva vinculada a l'**interaccionisme simbòlic**, amb les **noves normes** o la **innovació** en el comportament col·lectiu. Entre els autors més coneguts i destacats d'aquesta perspectiva cal assenyalar Helbert Blumer, Ralph Turner, Lewis Killian o Ted Gurr.

L'aportació de Blumer, Turner i Killian consisteix en la identificació inequívoca de les diferents formes de comportament col·lectiu. No obstant això, aquests tres autors no oferien explicacions del **perquè**, això és, de les situacions socials que en possibilitaven el seu sorgiment. Ted Gurr, en canvi, sí que va intentar trobar respostes a això en una obra que portava per títol *Why Men Rebel?* (2012): la seva hipòtesi era que la intensitat de les frustracions eren el «carburant» d'aquests comportaments. L'obra de Gurr ha donat lloc a una sèrie de recerques conegudes com **privació relativa**, en què aquests comportaments són producte del **descontentament** d'algunes persones o grups socials, cosa que provoca una relació causal entre frustració i sorgiment d'una resposta. La **frustració** es genera per una privació relativa econòmica o social, situació de desavantatge que dona lloc a un conflicte polític. Amb aquesta contribució emergeix un model d'acció col·lectiva: **la frustració d'expectatives genera mobilització**.

Com és obvi, el model de Gurr va rebre importants crítiques. D'una banda, molts moviments socials més organitzats no s'inicien per motius econòmics o de privació relativa: els moviments pacifistes i ecologistes, per exemple, no podrien explicar-se per aquests motius, sinó més aviat per **objectius universalistes**, en el sentit que les seves reivindicacions no són millores per als seus participants, sinó per al conjunt de la humanitat. D'altra banda, i centrant l'atenció en situacions, ara sí, de privació relativa, es constata que la connexió de causalitat entre frustració i moviments sofreix d'alguns problemes a fi d'explicar per què algunes frustracions i descontentaments es transformen en moviments i d'altres no. **Si la causa dels moviments la representa la frustració d'expectatives, per què no desafien el poder tots els individus amb expectatives frustrades?** Un dels trets més rellevants de les societats modernes i postmodernes és, tal com destaquen la ciència social i històrica, la quantitat considerable d'expectatives frustrades. Llavors, si la hipòtesi de Gurr fos plausible, on són la quantitat de moviments socials que hi hauria d'haver?

#### 2. La perspectiva macro

La **perspectiva macro** és la pròpia de l'**estructural funcionalisme**. La causa del sorgiment dels moviments és a les **tensions estructurals** que sorgeixen dins d'una societat. L'autor de referència és, òbviament, Talcott Parsons. No obstant això, va ser Neil Smelser, a *Teoria del Comportamiento Colectivo* (1996), qui va donar la seva versió més elaborada amb l'anomenada *teoria de la tensió estructural* –o teoria del valor agregat–. En aquesta teoria, s'ofereixen sis condicions indispensables per al sorgiment dels moviments socials. Són els següents:

- **Conductivitat estructural:** passa quan un grup de persones problematitzen aspectes de les institucions i estructures socials, cosa que assenyala, per tant, que la societat té problemes. Fem servir com a exemple l'accés a l'habitatge com un dret humà universal.
- **Tensió estructural:** les persones experimenten privació. Per exemple, moltes persones tenen dificultats per pagar la hipoteca, el lloguer, viuen de manera precària o no tenen accés a un habitatge.

- **Creixement i difusió d'una solució:** es proposa una solució als problemes que les persones experimenten i s'estén. Per exemple, alguns grups de persones que comencen a organitzar-se per reivindicar l'accés digne a un habitatge.
- **Factors precipitants:** el descontentament generalment requereix un catalitzador (sovint un esdeveniment específic). Seguint amb l'exemple, la crisi financera global iniciada el 2008, que va esdevenir en crisi immobiliària, en el moment que les entitats bancàries comencen a executar nombrosos desnonaments.
- **Mobilització:** és el component organitzador i actiu real del moviment; la gent fa el que cal fer. És així com, seguint amb l'exemple, sorgeixen associacions i ONGs per donar resposta a la ciutadania a la situació de les persones que van perdre els seus habitatges o no en tenen, com la Plataforma d'Afectades per la Hipoteca a Barcelona, PAH.
- **Falta de control social:** l'entitat que es canviarà ha d'estar almenys una mica oberta al canvi; si el moviment social és reprimit ràpidament i poderosa, pot ser que mai es materialitzi. En aquest cas, la PAH ha anat aconseguint amb les seves accions impedir que moltes persones fossin desnonades, renegociacions d'hipoteques o lloguers socials, així com una pressió continuada per un canvi en la legislació sobre l'habitatge.

És a dir, des d'aquesta perspectiva, el comportament comú d'un conjunt de persones s'explica perquè comparteix una **creença** sobre la necessitat d'un **canvi social** que no es pot aconseguir mitjançant el camí institucional formal (Milgram i Toch, 1969).

**Aquesta falta de possibilitat d'aconseguir el canvi mitjançant les vies institucionals és el que provoca una tensió estructural** en les persones que formen el col·lectiu i, per tant, busquen altres vies de possibilitar aquest canvi. Això comportarà el fet que un esdeveniment (que pot ser molt local i fins i tot aparentment insignificant) es converteixi en l'element detonant de l'acció social (les persones acabin mobilitzant-se pel seu propi compte per aconseguir el canvi social) i que hi hagi una actuació dels cossos de seguretat (per evitar o fomentar l'acció social).

Un exemple en què podríem aplicar la teoria de la tensió estructural són les recents mobilitzacions socials massives a Xile durant el 2019 i 2020, conegudes com esclat social, que van portar a proposar una nova constitució durant l'any 2022. Arran de la pujada de 30 pesos xilens (uns 3 cèntims d'euro) del preu del metre de la capital del país, primer els estudiants, i després tota la societat, es van llançar al carrer a manifestar-se contra la precarietat del model neoliberal de treball i de les polítiques socials (educació, salut, pensions, etc.) que han marcat al país durant dècades, amb un salari mínim interprofessional de 300 euros, aproximadament. Un dels lemes més coneguts va ser el de «no són 30 pesos, són 30 anys», que resumeix la tensió estructural que travessava el país, i continua tenint repercussions avui dia, fet que pal·lesa la complexitat del problema.



Figura 4. No són 30 pesos, són 30 anys  
Font: [Wikimedia](#). Llicència CC-Zero

L'aportació de les dues perspectives, això és, de l'enfocament en el seu conjunt, ofereix aspectes interessants, no obstant això, no és capaç d'explicar el següent: **Per què alguns dels conflictes, frustracions d'expectatives o tensions estructurals esdevenen moviments socials i d'altres no? És l'entusiasme, l'audàcia i la capacitat organitzativa dels seus activistes el que permet que aquest conflicte es converteixi en moviment social?**

## 2. Processos col·lectius i acció social

### 2.3. Com podem entendre i analitzar allò col·lectiu?

#### 2.3.3. Teoria de la identitat social

La **identitat social** és un altre element que serveix per explicar el comportament col·lectiu d'un conjunt de persones. Una de les persones que més ha treballat aquest concepte és Henry Tajfel (1984). Tot i que no ens estendrem aquí a explicar què és la identitat social, sí que hem de recordar que alludeix al procés pel qual una persona s'identifica com a pertanyent a un grup i, per tant, com a extern o no pertanyent a un altre (ideologia política, equip esportiu, nació, minoria social, etc.), **amb una càrrega de valor emocional** sobre la pertinença a aquest grup (i, per tant, amb uns significats valoratius i emocionals dels que no pertanyen al grup).

Des de la identitat social, s'entén que **la pertinença a un grup comportarà el fet d'actuar afavorint altres membres percebuts com a part d'aquest (endogrup)**, abans que afavorir persones que es perceben com a no pertanyents al grup (**exogrup**). Al llarg de la història de la psicologia social, s'han elaborat multitud d'experiments i anàlisis sobre la identitat social per explicar fenòmens tan rellevants com guerres civils, estereotips i prejudicis enfront de minories socials, la xenofòbia o l'aculturació (Rojas et al., 2010).

La identitat social permet, entre d'altres, **explicar alguns comportaments col·lectius paradoxals**, com, per exemple, afavorir persones d'un mateix grup encara que siguin totalment desconegudes, enfront d'altres a qui coneixem i tenim alguna mena de vincle o afecte, però que percebem com a no pertanyents al grup.

Un exemple recent és la problemàtica de la polarització política amb l'ascensió de l'extrema dreta en diversos contextos socials. A les eleccions del Brasil el 2022, el bolsonarisme s'ho va trobar en categories socials com ara gènere, sexualitat i religió, elements de tensió social. Aquestes categories es van transformar en elements centrals de disputa política i han desestructurat o destruït famílies i amistats. Integrants d'un mateix nucli familiar que abans vivien en harmonia s'identifiquen molt més amb persones desconegudes per qüestions ideològiques a causa de la falta de tolerància. Aquest fenomen està provocant, fins i tot, diversos assassinats a causa de la intolerància política.

Per la teoria de la identitat social, el més important no és afavorir els membres del grup pertanyent pel fet en si de ser del grup. El realment central és que les persones no pertanyents al grup siguin explícitament menys afavorides. Aquest contrast entre el que reben els membres del grup enfront a allò que no reben els altres **comporta una diferenciació explícita** i visible de fins a on arriba el grup. Això, al seu torn, **reforça el fet de sentir-se pertanyent al grup i, per tant, la identitat social**.

D'aquesta manera, autors com Stephen Reicher (1984, 1987) arriben a la conclusió que, en un grup o massa social, abans que una pèrdua d'identitat individual, el que passa és precisament un reforçament de la identitat social: una identitat social de grup que travessa les persones com a individus i que és més que la suma de les seves parts.

## 2. Processos col·lectius i acció social

### 2.3. Com podem entendre i analitzar allò col·lectiu?

#### 2.3.4. La transformació del col·lectiu en el món contemporani

Si bé aquestes teories i anàlisis sobre el comportament col·lectiu són de les més populars i estudiades en psicologia social, hem de reconèixer que els reptes a què s'enfronten les societats del segle XXI han fet que, en certa manera, hagin quedat amortitzades o desactualitzades. Malgrat que la seva utilitat en certs contextos o com a base per a anàlisis més profundes és inqüestionable, **l'emergència de les xarxes socials, els efectes socials de la intel·ligència artificial i els algorismes, la primavera àrab, els canvis socials que va portar la covid, el canvi en el tauler geopolític que està provocant la guerra de Rússia contra Ucraïna, l'emergència climàtica mundial, la crisi econòmica del 2008 o el moviment 15-M a Espanya (per citar-ne tan sols alguns), reformulen allò col·lectiu i l'acció social de manera evident.**

És per això que aquest subapartat ofereix conceptes que actualitzen els processos col·lectius i l'acció social al context recent.

#### Habitar com a germen d'allò col·lectiu

Amador Fernández-Savater és un autor que fa anys que analitza l'emergència de processos col·lectius i l'acció social, especialment a partir de l'emergència del 15-M en moltes ciutats d'Espanya, i les seves posteriors evolucions tant institucionalitzades com més informals. En un dels seus treballs recents, l'autor proposa el concepte d'**habitar com a part d'un nou paradigma des del qual entendre l'acció social** (Fernández-Savater, 2020). El paradigma de l'habitar es contraposa a la manera com, durant el segle XX i encara avui dia, la política ha concebut la ciutadania i la manera com funciona l'acció social.

Per al model tradicional, la política consisteix en una **presa de decisions racional** en què s'emprèn des d'un punt de partida inicial fins a una situació calculada a què es pretén arribar. En aquest procés, allò social i les persones s'entenen com una variable més juntament amb els processos econòmics, polítics, internacionals, etc. Com que la política s'ha concebut com **una acció realitzada per persones expertes** (en la seva majoria, homes blancs de classe mitjana-alta), realitzada en **llocs molt específics** (parlaments, ministeris), **atenent variables d'una escala macroglobal** (PIB, percentatge d'ocupació, densitat de població, interessos polítics particulars, nombre de contagis, etc.), la transformació social i els canvis demanats per la societat en l'àmbit local han estat profundament desatesos, ja que comunament no atenen a les necessitats de les minories socials.

Com a conseqüència, **els processos col·lectius i l'acció social han quedat reduïts, descontextualitzats** i han mancat de sentit i d'un horitzó cap al qual actuar per moltes persones. Un exemple exposat pel mateix Fernández-Savater és el de l'acció social mitjançant el partit polític. El partit, com a conjunt de persones organitzades des dels líders fins a la militància de base que persegueixen el canvi social, s'encarrega de planificar unes finalitats a partir d'uns mitjans, en què la realitat social és abstracta, planificada i intervinguda pel partit.

**El paradigma de l'habitar** vol explícitament allunyar-se d'aquesta manera d'entendre l'acció social. Si la premissa central de la política tradicional era abstrure i operacionalitzar la realitat social, **habitar implica fer en el món, en la realitat contextualitzada i en aquells llocs on les persones i el col·lectiu emergeix i actua.**

En aquest sentit, habitar suposa modificar l'enfocament sobre allò col·lectiu i l'acció social a l'hora de buscar una **transformació social**. En lloc d'entendre que allò social és l'«eina» que duu a terme un programa planificat per endavant per aconseguir unes finalitats que abstruï la realitat a unes variables; el paradigma de l'habitar **parteix d'allò que el col·lectiu ja és**, allò que ja existeix en la quotidianitat dels processos col·lectius que es duen a terme en el territori que demanda una transformació social.

Quan un investigador analitza aquesta realitat social «tal com és», aprehèn que, en la quotidianitat, el comportament col·lectiu no es regeix per variables, no hi ha patrons estables en l'acció social, i el que és més important: afluïxen altres processos socials que són invisibles per a l'acció social tradicional: **la cura, l'acompanyament o el suport propi de les persones específiques que componen aquest col·lectiu, lligades a la seva història, la cultura, les biografies, els sentiments, fortaleses i febleses, etc.**

En aquest «fer junts» quotidià del col·lectiu, es parteix del que aquest ja és, sense un centre o un punt organitzador que homogenitza el grup, en pro d'una mena de delegació en uns pocs. És precisament el poder del tots junts, en el concret de cada situació, des d'on aflora que el tot està per sobre de les parts per actuar de manera col·lectiva.

Així, podem fer servir **el paradigma de l'habitar com el germen que ha possibilitat l'emergència de diferents plataformes, associacions i grups que volen transformar la societat des de diferents aspectes o àmbits socials**: el 15-M, la Plataforma d'Afectats per la Hipoteca (PAH), moviments veïnals contra la gentrificació del centre de les ciutats, STOP Desnonaments, entre molts d'altres.

Com una simple i «insignificant» salutació de bon dia als veïns pot acabar en una acció col·lectiva per recuperar l'espai públic de la ciutat? Això és el que va passar en un barri de París el 2017: [La revolució dels «bon dia» de París](#).

## El paper de les xarxes socials i els algorismes en el comportament col·lectiu

Avui ningú qüestiona que l'arribada massiva dels ordinadors i internet a les llars a la fi dels anys noranta va suposar una fita quant a la manera de relacionar-nos, l'educació, la transformació de les societats o l'accés a la informació (Castells, 2004; Bauman, 2015). No obstant això, en l'actualitat, la tecnologia i internet continuen sobre la taula dels investigadors socials a escala internacional, sobre la base de l'evolució que aquestes noves tecnologies han tingut els últims anys.

En particular, **la intel·ligència artificial (IA)**, la massificació dels **dispositius intel·ligents** (els telèfons intel·ligents i els *smartwatch*, les càmeres amb reconeixement facial, els dispositius de la llar digitals i automatitzats, etc.), les **xarxes socials** (Instagram, Twitter, TikTok, etc.) o els **algorismes** que revesteixen aquestes tecnologies són objecte d'estudi a escala social per conèixer-ne els efectes en les societats i en els individus (com ara privacitat, control, modelatge social, etc.), així com **les seves implicacions en els processos col·lectius i l'acció social**.

La pel·lícula *Hater* (Jan Komasa, 2020) recull diversos aspectes sobre el paper de les xarxes socials en el comportament col·lectiu, i encara que es tracti de ficció, ofereix interessants reflexions sobre l'assumpte que ens concerneix.

Les conclusions de les recerques sobre el paper d'aquestes tecnologies en la societat són molt diverses, tot i que, en conjunt, ofereixen una panoràmica general per entendre els desafiaments a què els processos col·lectius s'enfronten en l'actualitat.

D'una banda, hi ha recerques que destaquen el paper de les xarxes socials i plataformes de missatgeria instantània (WhatsApp, Telegram, Messenger, etc.) per augmentar i fer més eficient la comunicació i la coordinació de diferents persones, en pro d'una **acció social** promoguda per un col·lectiu (Braccini, 2020). En aquest sentit, les noves tecnologies i la massificació d'internet **contribueixen al fet que les persones que comparteixen una afinitat, ideologia o compromís ètic social puguin localitzar-se, recolzar-se, compartir informació i, per tant, mobilitzar-se i dur a terme un procés col·lectiu o d'acció social**.

En aquest sentit, estudis com els de Lee *et al.* (2016) comenten com les xarxes socials tenen dues característiques essencials per a l'acció col·lectiva. En primer lloc, **la informació que rebem sovint arriba de les nostres persones conegudes**, amigats i familiars, és a dir, persones de confiança. I, en segon lloc, funcionen com un «altaveu», és a dir, **potencien i amplifiquen una informació** que, d'una altra manera, seria molt difícil que arribés a tantes persones. Si bé com aquest estudi argumenta, el mer fet de les xarxes socials no garanteix la participació en una acció social ni el comportament col·lectiu –hem de considerar altres variables, com els factors socials i psicològics de les persones, l'actitud cap a l'acció social particular que es proposa, les possibilitats de participació, etc.–, sí que augmenten les possibilitats de la seva ocurrència i, sobretot, el seu impacte.

No obstant això, molts altres autors adverteixen dels nous riscos que sorgeixen amb la normalització d'aquestes tecnologies. Un dels autors més coneguts i que ha treballat sobre aquest tema és Byung-Chul Han. Per Han (2014, 2021), internet en general, i les xarxes socials en particular, han provocat un augment de l'individualisme en les societats contemporànies. Mitjançant la premissa que internet va arribar a la nostra vida per fer-nos més lliures, comunicar-nos més ràpidament i facilitar-nos aconseguir qualsevol cosa que vulguem ser o fer, l'autor coreà planteja que **el que realment ha passat és un aïllament més gran envers els altres**, un sotmetiment més significatiu de les persones i una sobreexplotació de nosaltres mateixos, especialment en termes laborals i econòmics. I tot això no contribuiria a l'acció social i a la creació i manteniment del col·lectiu.

L'argument de Han per a aquesta afirmació es basa en el fet que aquestes noves tecnologies han suposat un salt qualitatiu en l'aprofundiment dels problemes del neoliberalisme contemporani:

- En primer lloc, mitjançant els algorismes i la IA, és molt més fàcil recaptar informació personal (preferències polítiques, culturals o sexuals; compres, llocs visitats, freqüència de connexió o accés, viatges, etc.) de milions de persones per analitzar-la i influir en les seves seleccions, preferències de compra, i fins i tot predir-ne els comportaments.
- Aquesta capacitat de mesurament arriba fins al més íntim i personal, com les nostres emocions (els *m'agrada* o *m'enfada* de Facebook són una evidència en aquest sentit) o casa nostra mateix (per exemple, amb els televisors intel·ligents que recaptin dades de com ens comportem a casa o amb els *telèfons intel·ligents* que portem vint-i-quatre hores a sobre), fet que comporta que qualsevol aspecte social és mesurable, quantificable i comparable per ser gestionat amb finalitats econòmiques.
- A més, la flexibilitat i les possibilitats més grans de comunicació, de treball o d'elecció desdibuixen les fronteres entre el temps de treball i el temps lliure, cosa que incentiva el fet d'estar disponible per a qualsevol requeriment qualsevol dia de la setmana, a qualsevol hora (el teletreball en el moment de pandèmia n'és un bon exemple), i això augmenta la tensió psicològica perquè

no es pot desconnectar, l'**autoexplotació** i la competència o competició entre individus. Com a resultat, la nostra societat es converteix en un conjunt d'individus amb més possibilitats de patir problemes de salut mental, com ara depressió, ansietat i cansament, i el temps lliure es redueix a consumir i mantenir el model neoliberal de mercat. I això desincentiva l'acció social.

- Finalment, aquest aprofundiment en els plantejaments neoliberals es duu a terme de manera amigable, molt subtil, sense imposar o coaccionar-nos amb un gran càstig o amb conseqüències negatives. De fet, és tan imperceptible que no voler treballar cada dia, no ser un gran emprenedor o no voler exposar la nostra intimitat a les xarxes socials està socialment mal vist. Això ens fa sentir culpables i finalment ens fa cedir davant la pressió social, fet que reforça el circuit de la individualitat i la competència enfront del del col·lectiu i el **suport mutu**. I tot això, sense un mínim de càstig per part d'una institució o de l'Estat: ens convertim en el nostre propi «Gran germà» autovigilant. Així, segons Han, es dificultaria profundament l'acció col·lectiva, la cooperació i la col·laboració en pro d'una **transformació social**.

Així mateix, la pensadora Remedios Zafra (2017, 2021) també ha analitzat els efectes de les xarxes socials en els processos col·lectius i ha advertit dels canvis que estan patint per l'emergència i la normalització de les plataformes, internet i les tecnologies digitals. Les seves anàlisis són molt interessants d'abordar, perquè de vegades complementen les de Han, però en altres moments qüestionen el general caràcter negatiu i pessimista *a priori* de l'autor sud-coreà.

- La cultura del **digital afavoreix la rapidesa i la voràgine en les relacions i el treball**, això fa que ens imposem objectius i metes immediates, en què tot sembla tornar-se efímer i temporal. El temps per pensar, per als **vincles profunds** o per al compromís autèntic sembla que s'han diluït (les noves maneres de relacionar-se mitjançant aplicacions de relacions com Tinder o Grindr són molt efímeres).
- Això comporta un malestar generalitzat, amplificat i reforçat per l'**individualisme** i l'**hedonisme** de la nova cultura digital i tecnològica. Sota els postulats d'un entusiasme i un esforç per donar el millor d'un mateix, *treure la millor versió de tu* o invertir en nosaltres, finalment **acabem sent autors o autores explotats o explotades, pagats amb l'efímer i hedonista plaer de tenir més seguidors, m'agrada, o prendre psicofàrmacs i altres drogues que només ens remetent a continuar produint i ser explotats**.
- Però tant aquest malestar com les possibles vies de fugida o el plantejament d'altres alternatives, Zafra les situa **en l'espai local, en les dinàmiques quotidianes i locals del dia a dia**. En el cas de la pandèmia de la covid, l'autora identifica com aquest gran esdeveniment mundial ha servit perquè no sols ens contagiem d'un virus microbiològic, sinó que el cansament psicològic i emocional o la visibilització de la precarietat de moltes ocupacions també s'ha propagat arran dels confinaments i els canvis microquotidians. D'aquesta manera, el **contagi social funcionaria com una palanca per mobilitzar l'acció social** en espais locals que, sumats i articulats en diferents llocs, conté la potència per a una transformació social a una escala macro.

Una conseqüència que es desprèn de la massificació de la informació mitjançant les xarxes socials i els algorismes és l'augment de la informació disponible i, principalment, de les fonts d'informació. Avui dia, amb un telèfon intel·ligent connectat a internet que ens acompanya contínuament, qualsevol de nosaltres pot compartir informació, opinar o connectar amb el perfil oficial d'una institució o una persona coneguda. A aquest fenomen, Han l'anomena la **societat de l'eixam**. L'eixam seria el lloc on les vespes (cada persona) viuen connectades amb la resta dels membres de la societat, on totes emeten molta informació, però que no comunica, no és valuosa: es tractaria d'un constant soroll de fons, com el que s'emet en un eixam, però que ens manté anests, sense possibilitat de vinculació o d'organització amb els altres.

Així, l'excés d'informació que produïm i que consumim **comporta una paralització i una gran dificultat per crear un coneixement vàlid per prendre una decisió o per saber què creure o en qui confiar**. D'aquesta manera, tal com passa en un eixam, els algorismes i la IA acaben canalitzant cap a unes poques possibilitats tota aquesta informació sobre les nostres preferències i gustos. Per exemple, veure l'última sèrie de moda de terror o la de comèdia, comprar les últimes sabatilles esportives o urbanes, demanar l'hamburguesa d'una coneguda cadena o la pizza d'una altra franquícia. Per tant, **acabem homogeneïtzats, delegant les nostres decisions quotidianes en algorismes que ens coneixen més bé que nosaltres mateixos**.

D'aquesta manera, els processos col·lectius i l'acció social queden dissolts en les decisions que prenem com a individus. Decisions influïdes i modelades de manera contínua pels algorismes i la informació que emetem i rebem de les xarxes socials. La reflexió que sorgeix ara és: amb les xarxes socials i la IA (inteligència artificial), **realment es dissol el col·lectiu o, en canvi, sorgeix una nova socialitat, un col·lectiu digital que es comporta i actua d'altres maneres i per altres mitjans que encara hem d'explorar i analitzar?**

En definitiva, per Han, la promesa de llibertat d'internet i les xarxes socials s'ha convertit en pocs anys en una nova submissió, molt més subtil i menys evident (i, per tant, més difícil de detectar, combatre i transformar), que alhora que ens permet vincular-nos amb l'altre costat del món, ens aïlla dels altres; això fa que en una societat hiperconnectada com la nostra, hi emergeixin multitud d'informacions de què no sapiguem distingir què és real del que és fals, una faula, o una *fake new*, problemàtiques de les actuals societats contemporànies. Però Zafra, ampliant i aprofundint els arguments de Han, ofereix un interessant contrapunt sota el qual aporta diferents llocs i possibilitats de **resistència** en els espais locals on cadascun de nosaltres **habitam**, som interpel·lats i tenim responsabilitat, però també possibilitat d'acció.

**Per reflexionar...**

Com es podria analitzar l'organització d'una associació internacional d'activistes pel medi ambient des dels conceptes i autors que hem vist en aquest apartat? I un banc d'aliments local autogestionat?

## 2. Processos col·lectius i acció social

### 2.4. Les faules, les *fake news* i el negacionisme com a elements de l'acció col·lectiva

És possible que l'esdeveniment d'un cometa de dimensions astronòmiques, que científics experts pronostiquen que xocarà amb la Terra, no sigui acceptat per un grup de la majoria de les persones del planeta?

Si bé es tracta de l'argument d'una pel·lícula ficcional (McKay, 2021), constitueix un cas que il·lustra els efectes del **negacionisme** i les **faules** com a elements de l'acció social contemporània. Encara que pugui semblar paradoxal, aquest tipus d'esdeveniments formen part de nous processos col·lectius que s'estudien en l'actualitat.

Un **faula**, segons el DIEC es defineix com una “narració falsa, mentidera, fictícia, de pura invenció” (Diccionari de l'Institut d'Estudis Catalans). Tot i que el terme correcte en català sigui aquest, des de fa pocs anys és freqüent l'ús de l'anglicisme **fake news** ('notícia falsa'), que es defineix com la divulgació de notícies falses que provoquen un perillós cercle de desinformació (International Federation of Journalists, 2018).

En general, una **faula** la podem entendre **com una informació que es pren per veritable** (notícia, esdeveniment, acció) **sense una base objectiva o fonamentada per part d'un grup de persones que duen a terme una acció com a conseqüència d'aquesta**. Aquesta acció pot ser des de la simple difusió (en línia o fora de línia) contribuint a la seva propagació per agents socials de rellevància social, fins a l'organització col·lectiva amb efectes nacionals o internacionals provocats per l'extrema dreta política (com l'episodi de l'assalt al Capitoli dels Estats Units el 2021 o les manifestacions virtuals el 2021 a causa de la notícia falsa reproduïda per Jair Bolsonaro al Brasil que va associar la vacuna de la covid amb el desenvolupament de la sida).

Com vam veure a l'apartat anterior, la massificació de tecnologies com ara internet o els algorismes de les xarxes socials ha contribuït al fet que sigui molt fàcil i ràpid rebre i propagar aquesta mena d'informacions; moltes vegades que hi hagi un suport explícit al contingut de la *fake news* per part de la majoria de persones que el reben i promulguen, sinó només a la falta de mitjans o habilitats per contrastar la notícia, la recepció reiterada i massiva –que provoca una falsa aparença de veritat–, o una lectura superficial d'aquesta, sense analitzar-ne la procedència, font o coherència.

És aquest **caràcter massiu, de fàcil propagació i d'omnipresència el que fa que les faules siguin perilloses a l'hora de fomentar o mobilitzar creences o accions compartides**, amb conseqüències principalment per a certs grups minoritaris –immigrants, dones, nens, col·lectius LGTBIQ+, anticapacitistes, associacions, institucions o organitzacions, etc.– o, com ja vam veure, fins per al conjunt de la societat. A més, la seva ràpida propagació a internet, i les condicions d'anonimat i gran abast que caracteritzen les xarxes socials, dificulta rastrejar-ne l'origen o el moment quan es van crear i, per tant, combatre la desinformació que acaben generant i que se sedimenta com una veritat assumida per part de la població.

Un dels últims esdeveniments socials plens de **faules** és la pandèmia de la covid, que, des de principis del 2020, ha assolit gairebé tots els països del món sota el lema de «no és pandèmia, és plandèmia», amb el suport de persones populars que van actuar com a líders de mobilitzacions negacionistes o reclam pel dret personal a la llibertat. Durant el primer any de pandèmia van ser freqüents les manifestacions de milers de persones que clamaven per posar fi a les quarantenes, els tancaments a casa o l'obligatorietat de l'ús de les mascaretes, alhora que les UCI de molts hospitals estaven desbordades. És en aquest moment que el fenomen del **negacionisme** cobra popularitat, però què és el negacionisme? Com és possible que una **faula** acabi convocant manifestacions en diversos països per un motiu de salut que ha matat milions de persones arreu del món?

**El negacionisme el podem entendre com un comportament col·lectiu que fa que un conjunt de persones neguin l'existència o els efectes d'un determinat fenomen avalat i comprovat objectivament i científicament.** El negacionisme abraça fenòmens com l'emergència climàtica o l'holocaust jueu durant la Segona Guerra Mundial, les vacunes enfront de tota mena de malalties, entre d'altres.

Si bé el negacionisme com a objecte de recerques socials és recent, ja hi ha alguns estudis que apunten a les raons del negacionisme com a comportament col·lectiu, que s'emmarquen en un corrent d'estudis clàssics que estudien les **conspiracions** i els **rumors** com a elements de l'acció social.

– En primer lloc, el negacionisme es pot explicar per una **necessitat de les persones d'allunyar-se o no connectar amb un esdeveniment traumàtic o dolorós en l'àmbit personal i social**. No hi ha dubte de la importància històrica i mundial d'un virus que ha provocat tantes morts, com el VIH o el COVID-19, incertesa sobre el nostre futur laboral, afectiu o social, i ha provocat multitud d'efectes psicològics i emocionals directes i indirectes (depressió, ansietat, augment en el nombre de suïcidis, etc.). En aquest sentit, el negacionisme emergiria com una manera de no enfrontar el problema i mirar (amb més èxit o menys) d'evitar les conseqüències esmentades.

– En segon lloc, el negacionisme sorgeix per la necessitat d'un conjunt de persones de **crear una identitat social compartida** i que els diferenciï dels que sí que creuen en el fenomen que neguen. En línia amb els estudis sobre les conspiracions i rumors

(Douglas, Uscinski, Sutton et al., 2019), el negacionisme seria el resultat de la **creença** que les persones que neguen un fenomen tenen un coneixement veritable, ocult i difícil d'escodrinyar per la majoria de les persones (l'altre grup amb qui no comparteixen identitat).

– En una escala més sociològica i menys psicològica, el negacionisme pot explicar-se per la **falta d'una estratègia estructural** que permeti a la societat combatre amb eficàcia les notícies falses. Per exemple, el fracàs a l'hora de comunicar una informació objectiva per part de les institucions públiques, la falta d'una estratègia educativa i cívica que permeti a la ciutadania destriar la informació veritable de la falsa, o la falta de mitjans i recursos a escala micro, meso i macro per establir programes i projectes de lluita contra les faules i les *fake news*. Totes aquestes qüestions, per exemple, van ser observades des de l'inici durant la pandèmia de la covid.

Si bé és un fenomen en estudi i que els pròxims anys emergiran noves teories i esdeveniments sobre els quals explicar el negacionisme, hem de reconèixer que totes aquestes explicacions són eines que contribueixen a analitzar el negacionisme des de diferents fronts. Des d'una posició afectiva, psicològica o més sociològica, **totes ens ofereixen elements des dels quals estudiar el negacionisme com a element central dels processos col·lectius en l'actualitat, de manera complementària i simbiòtica.**

**Les xarxes socials i allò col·lectiu.** Et recomanem el documental *Dear Future Children* (Franz Böhm, 2021).

## 2. Processos col·lectius i acció social

### 2.5. La resistència i l'alternativa des d'allò col·lectiu

#### 2.5.1. Introducció

Un dels fenòmens socials més estudiats entorn del col·lectiu és el de l'**alternativa** i la **resistència**. Tots i totes hem sentit i fins i tot assistit o participat en grups en què es proposen «alternatives a» un fet més o menys local o general que està generant tensions o problemàtiques per a aquell grup. De la mateixa manera, en molts esdeveniments s'empra la paraula *resistir*, amb diverses accepcions, però totes al·ludeixen al fet d'**aguantar o fins i tot oposar-se a un esdeveniment que causa algun tipus de malestar, i enfront del qual, en principi, és difícil i complex sobreposar-se o transformar-ho.**

Però com s'ha conceptualitzat la resistència i l'alternativa des de la psicologia social? I com es vinculen aquests dos conceptes amb els processos col·lectius i l'acció social? Aquest últim apartat el dedicarem a analitzar algunes propostes sobre l'alternativa i la resistència en l'estudi del col·lectiu.

Al llarg de la història, hi ha hagut molts autors i conceptualitzacions sobre la resistència. Han vingut principalment de la ciència política, de la filosofia o més recentment de la sociologia o la psicologia. Aquest ampli espectre de disciplines i teoritzacions han donat lloc a l'emergència de conceptes amb accepcions emparentades: **alternativa, revolució, autonomia, resistència, alliberament, apoderament**, etc., tots interessants i útils per analitzar i estudiar diferents fenòmens socials vinculats amb allò col·lectiu. Només per qüestió d'espai, i considerant que potser és el més conegut i ocupat en el llenguatge popular, ens remetem a treballar amb el concepte de *resistència*.

## 2. Processos col·lectius i acció social

### 2.5. La resistència i l'alternativa des d'allò col·lectiu

#### 2.5.2. A què anomenem resistència?

En un breu relat de Herman Melville, titulat *Bartleby, el Escribiente* (Melville, 2012), hi trobem un exemple clàssic sobre la conceptualització de la **resistència** molt pròxim al sentit comú, però que expressa el poder de transformació de la resistència.

En *Bartleby*, protagonista del relat, és un nou treballador en unes oficines de Nova York. Si bé desenvolupa la seva feina amb normalitat i eficiència, a cada petició del seu cap sempre respon amb un «preferiria no fer-ho», fins que arriba al punt que és acomiadat i continua amb la mateixa resposta com a contestació, fet que obliga el cap a traslladar les oficines en un altre edifici i que en *Bartleby* s'estigui al mateix lloc.

De les múltiples interpretacions sobre aquest relat, n'hi ha una que ens exhibeix la primera definició sobre la resistència: **la resistència com l'oposició frontal, ferma i constant enfront d'una persona, institució o situació de poder.**

Un element central en la resistència és el de produir un contraefecte al que la posició de domini està provocant, com els mandats del cap d'en *Bartleby*, que el porten fins al punt de traslladar les oficines. D'aquesta resistència, n'**emergeix una transformació de les condicions, circumstàncies i contextos inicials on hi havia una situació de poder.**

La resistència entesa com a confrontació pot adoptar **diverses formes, discursos i pràctiques**, en funció del col·lectiu que la faci, el moment sociohistòric i l'esdeveniment a què es resisteix. Així mateix, la resistència pot prolongar-se en el temps o tenir una durada molt concreta; igual que el seu impacte pot ser molt limitat o canviar tot un país. Algunes resistències molt conegudes poden ser violentes o traumàtiques, com la del monjo budista que es va immolar com a forma de protesta enfront del president Dihn Diem el 1963, fins a d'altres de molt pacífiques com les resistències indígenes al voltant del món, com a Amèrica i Àsia, per protegir la seva cultura i la terra o la Marxa de la sal –de més de 300 km de recorregut– encapçalada per Gandhi el 1930 per protestar pel monopoli en l'extracció de sal per part de la Gran Bretanya, passant per tota mena d'accions locals i quotidianes en tota mena d'organitzacions com a manera de microresistències enfront de la precarització, la injustícia o la desigualtat (Ramírez-Casas del Valle et al., 2022).



Aquest text de Fernández-Savater pot servir per reflexionar i complementar el que hem vist sobre el col·lectiu i la resistència: [L'organització contra allò organitzat](#).

## La resistència en Foucault

Michel Foucault entén la resistència com una condició inherent a les relacions de poder. Una **relació de poder** implica que hi ha almenys dos nodes o parts en aquesta relació (dues persones, dos grups, una institució i un col·lectiu, etc.). Aquesta relació de poder estaria travessada per unes condicions històriques, polítiques, econòmiques, socials i culturals, i que, com a resultat, **provoca un efecte** en totes les parts: una posició de prioritat enfront d'una altra de postergació, un lloc de dominació enfront d'un altre de subjugació, una condició de privilegi i una altra de desavantatge, etc.

Una de les citacions més cèlebres de Foucault defineix la resistència precisament i diu: **«on hi ha poder hi ha resistència**, i no obstant això (o millor: pel mateix), aquesta mai està en posició d'exterioritat respecte del poder» (Foucault, 2014, p. 116). Amb aquesta frase, el que l'autor francès descriu és que, en el poder, com que es tracta d'una **relació**, sempre hi ha punts i possibilitats de transformar o modificar l'efecte de postergació, subjugació o desavantatge que emergeix d'aquella relació. Això és, el col·lectiu en desavantatge sempre està vinculat amb l'actor privilegiat mitjançant la relació de poder i, per tant, sempre hi hauria la possibilitat de modificar o transformar aquesta relació, això és, **resistir** (sense convenir que sigui un procés senzill, ràpid ni agradable). Per analitzar fenòmens de resistència, llavors, **hem d'atendre a les pràctiques quotidianes i locals de les persones i els col·lectius**, i no a les estructures macrosocials o a les institucions en abstracte. És aquí on trobarem les pràctiques i accions de resistència.

Un exemple senzill és el de la relació entre un professor i el seu grup d'estudiants. No hi ha dubte que el docent és en una posició de poder enfront dels estudiants: els avalua, els guia, és el líder de l'aula, produeix efectes en els estudiants, els permet dur a terme (o no) certs comportaments, etc. Foucault dirà que el professor **no té poder sobre els estudiants**, sinó que **hi ha una relació de poder entre docent i estudiants**. Com cal resistir? D'una manera molt simple, Foucault diu que n'hi hauria prou que un grup d'estudiants i les seves famílies es posicionessin enfront d'un docent, com va passar quan un professor de la Comunitat de Madrid va distribuir un material didàctic LGTBQfòbic i va ser apartat de l'institut després de diverses queixes. En aquest moment, es va transformar la relació que els vinculava, i, per tant, el docent va deixar d'estar en una posició de poder. Com podem intuir, l'articulació de les persones, la coordinació de les accions i la vinculació entre elles són elements centrals per dur a terme les accions o pràctiques de resistència.

## La resistència i el col·lectiu en Rossi Braidotti i Donna Haraway

Però com ho podem fer perquè no torni a reproduir-se la **relació de poder**? Què passa amb el dolor, els afectes i les condicions d'opressió que el col·lectiu en desavantatge pateix en aquesta relació de poder? Potser no existeixen altres concepcions sobre la resistència que considerin una lògica que no sigui masculina, bèl·ligera i violenta? I, sobretot, què passa immediatament després de l'**acte de resistència**?

Aquesta mena de preguntes són les que s'han fet autores com Rossi Braidotti i Donna Haraway. Si bé el treball acadèmic de totes dues autores abraça diferents aspectes socials, filosòfics i ètics molt interessants i rellevants, ens centrarem en els que tenen a veure amb proposar una altra concepció sobre la **resistència**, la **transformació social** i **allò col·lectiu**.

En aquest sentit, per Braidotti (2020), és necessari replantejar-nos què entenem per *allò col·lectiu*, així com les relacions entre els elements que componen aquest concepte. L'autora ens dirà que, per afrontar qualsevol mena d'injustícia, tensió o problemàtica, hem de replantejar-nos l'**acció col·lectiva** i partir del fet que **«estem-(tots)-ficats-en-això-junts-però-no-som-un-i-el-mateix»**.

Una cosa similar serà el que planteja Haraway (2019) quan analitza els motius que han portat la humanitat a un punt insostenible si continuem així en pocs anys: en l'econòmic, sota la lògica capitalista i la desigualtat creada; en l'ecològic, amb la desaparició d'espècies, la desforestació o el canvi climàtic; o en el tecnològic, amb la possibilitat de destruir el nostre propi planeta amb una arma nuclear en qüestió de segons.

**Per transformar aquesta realitat des d'allò col·lectiu, és necessari que creem un altre vincle per i amb els altres**. Un vincle ja no basat en conceptes que tots coneixem com la responsabilitat, sinó en la **respons-habilitat** (de l'anglès, *response-ability*, fent un joc de paraules amb el terme *responsibility*), això és, la capacitat que com a col·lectiu tinguem la responsabilitat i habilitat de donar resposta als nostres actes i proposar solucions eficaces que no causin més danys o sofriment. Aquesta «respons-habilitat» es converteix en un deure per a tot el col·lectiu, que aprèn i escolta per aconseguir el canvi o la transformació social.

Aquestes redefinicions d'allò col·lectiu assumeixen que és impossible no pensar en l'altre que ens envolta per dur a terme qualsevol acció. Però aquest *altre* no està format solament pels nostres coneguts, família o persones amb qui compartim una identitat o una posició ideològica. Juntament amb tots ells, els rius i oceans com a font d'aigua i llar d'animals; les plantes com a base d'un ecosistema; els animals com a éssers que també senten; o la tecnologia com a element indispensable de la societat actual **són actors que, en conjunt, componem un nou subjecte social de manera indissociable**. I per molt que vulguem pensar que no formem un tot interconnectat amb la resta del planeta, esdeveniments com l'emergència climàtica o la covid ens han demostrat que l'única manera de tirar endavant és prenent-nos en consideració com un **subjecte col·lectiu** (més-que-humà). Un subjecte que, des de les circumstàncies particulars de cada element que el componen (per exemple: l'opressió històrica cap a les dones, l'estat contaminat de l'atmosfera, les possibilitats i els riscos de les noves tecnologies, les injustícies que passen en molts països cap a les persones racialitzades o amb discapacitat), **en coordinar-se i actuar prenent en consideració les necessitats i la trajectòria de la resta d'integrants, és capaç de desenvolupar una força transformadora més respectuosa i justa per a tot el col·lectiu**.

Les conclusions d'aquesta mena de propostes –si bé entre les quals guarden profundes diferències– per entendre la resistència són essencialment dues:

- Els elements que tradicionalment hem concebut com aquells que podem explotar, conquerir i dominar, com ara la tecnologia, els animals i, en general, tots els elements no humans del planeta, són els mateixos que sota el nou **subjecte col·lectiu** poden ensenyar-nos com sobreviure com a espècie, com habitar un planeta contaminat i minvat per les nostres pròpies accions o com viure en una societat més justa per a tothom.
- La **resistència** no es concep com un acte puntual o que, arribat a cert moment, explota i condensa totes les accions anteriors, i detona una transformació social. La resistència parteix abans de res d'un procés d'escolta i de sensibilitat a les circumstàncies de la resta d'elements del col·lectiu que no acaba mai. Un procés en el qual humans, éssers vius i éssers inerts convivim de manera simbiòtica i, per tant, en què les accions sobre uns afecten tot el col·lectiu. Així, la potència transformadora de tot el col·lectiu és molt més gran que en la consideració exclusiva de l'element humà.

### **Precarietat i acció col·lectiva des de les plataformes digitals**

Aquest article de Karol Morales-Muñoz i Beltrán Roca és un exemple de resistència des de les plataformes digitals i a partir d'aquestes mateixes: Morales-Muñoz, K., i Roca, B. (2022). [The spatiality of collective action and organization among platform workers in Spain and Chile](#). *Environment and Planning A: Economy and Space*, 0308518X221103262.

## 2. Processos col·lectius i acció social

### 2.5. La resistència i l'alternativa des d'allò col·lectiu

#### 2.5.3. L'emergència climàtica com a resistència col·lectiva

L'emergència climàtica es defineix com un **procés de mobilització** en què molts estats, institucions, països i ajuntaments es troben, en l'actualitat, com a resposta a les evidències científiques que alerten dels canvis que el planeta està enfrontant per l'acció humana. Un d'aquests principals canvis és el referit a l'**augment de la temperatura global**, amb els desafiaments que comporta per a tot el planeta: sequera, desertificació, canvis en les collites i, per tant, en els models productius globals, desaparició d'espècies i ecosistemes, augment del nivell de la mar, etc.

Com podem intuir, l'estat de mobilització de l'emergència climàtica és un fenomen que ens interpel·la a totes les persones: des dels càrrecs polítics fins a les persones científiques, passant per tota mena de prenedors de decisions, i, per descomptat, la ciutadania global. Com a part de les accions i mobilitzacions proposades a diferents escales, **durant els últims anys han sorgit multitud de col·lectius vinculats amb l'emergència climàtica amb l'objectiu de visibilitzar aquest assumpte, conscienciar la resta de la ciutadania i dur a terme diferents propostes per mitigar els efectes del canvi climàtic.**

Un dels casos més coneguts és el de l'activista sueca **Greta Thunberg** com a líder d'un moviment internacional de persones que lluiten contra les conseqüències del canvi climàtic. Arran de les protestes diàries realitzades a les portes del Parlament de Suècia fins que es decidissin les eleccions del país escandinau en aquell moment, milers de persones a tot el món van començar a coordinar-se per manifestar-se demanant més mitjans i més consciència amb el canvi climàtic, pressionar els governs per accelerar les mesures per mitigar l'efecte hivernacle o crear associacions d'abast local, regional i internacional per lluitar contra l'emergència climàtica.

Alguns estudis han determinat que aquestes **accions socials** han tingut efectivament un paper en la **transformació social**. Per exemple, **a partir d'aquests processos col·lectius, en països com Suècia ha augmentat un 8% el nombre de persones que fan servir el transport públic per moure's cada dia** (Jon Henley, 2019). A més, s'ha posat sobre la taula una necessitat més gran perquè es despleguin les accions necessàries per complir amb els objectius de desenvolupament sostenible (ODS) de les Nacions Unides, com ara l'objectiu 7-Energia assequible i no contaminant; l'11-Ciutats i comunitats sostenibles; el 12-Producció i consum sostenibles; o el 13-Acció pel clima (Nacions Unides, 2020).

Però aquest no és l'únic cas que il·lustra el paper de l'emergència climàtica com articulador de la **resistència** en els processos col·lectius. L'estudi d'Evangelos Ntontis *et al.* (2019) descriu com els desastres que són conseqüència del canvi climàtic (per exemple, les inundacions) constitueixen un gran estrès que produeix efectes socials, econòmics, i psicològics i emocionals en les persones que viuen en llocs amb el risc de ser negats. A causa d'això, **en el pla local han sorgit multitud de comunitats que treballen de manera solidària i cooperativa per refer-se d'aquestes catàstrofes**, oferir suport altruista a les persones supervivents o alternatives perquè aquests fenòmens no tornin a passar, o almenys prevenir-los.

Però **per què en els moments més difícils en la vida d'un grup de persones és quan emergeixen més iniciatives d'acció social, de solidaritat i de suport mutu?** Recerques com la de Ntontis (2020), basant-se en les **teories de la identitat social** que vam veure a l'inici, expliquen que en el moment en què en un territori hi té lloc una **catàstrofe**, com un incendi o una inundació, emergeix una identitat social compartida entre totes les persones afectades. Això facilita un sentiment d'unitat i d'esperit compartit entre elles que serveix com a detonant d'un procés col·lectiu. A això se li suma l'aprehensió d'un destí comú que apareix sobtadament després del desastre: morir o sobreviure. Això dona peu a l'emergència de certs objectius col·lectius que es consideren prioritaris sobre les metes o els interessos individuals: solidaritat, altruisme, cooperació.

Rebecca Solnit (2020) també ha estudiat aquest fenomen en situacions com la gran catàstrofe de l'huracà Katrina o la pandèmia de la covid. Malgrat les diferències evidents en les diferents catàstrofes que la humanitat ha hagut d'enfrontar, Solnit destaca **la paradoxal alegria, la desimboltura i la creativitat que emergeix en aquestes situacions**. En les seves anàlisis, l'autora atribueix aquest fenomen a la **reordenació de les prioritats** i els **valors** de les persones: el bé comú, el suport social, les metes compartides, la responsabilitat solidària i l'autogestió esdevenen prioritats per a les persones que pateixen aquestes situacions. En canvi, el benefici individual, la competitivitat o l'autoritat institucional i formalitzada (tan presents en la quotidianitat prèvia als desastres) passen a un segon pla.

En síntesi, podem concloure afirmant que els **processos col·lectius** i l'**acció social** són dos fenòmens socials centrals a l'hora d'explicar i analitzar el comportament humà. Per a això, les estratègies teòriques i metodològiques ens brinden eines des de les quals acostar-nos al col·lectiu per fer propostes de **transformació social** o per **entendre en la seva complexitat els motius que han portat a un canvi en les maneres de pensar i de fer** d'un grup de persones, d'una organització o d'una societat en conjunt.

# Conceptes clau

## 2. Processos col·lectius i acció social

(Allò) Col·lectiu-Processos col·lectius  
(Allò) Social-Acció social  
Aïllament  
Algorismes  
Autoexplotació  
Faules  
Canvi o transformació social  
Col·lectiu digital  
Comunitat(s)  
Conspiració  
Contagi  
Enfocament del comportament col·lectiu-Privació relativa  
*Fake news*  
*Flashmob*  
Habitar-Cura  
Hedonisme  
Individualisme  
Inteligència artificial  
Negacionisme  
Pànic  
Paràlisi  
Poder-Relació de poder  
Procés de mobilització  
Resistència  
Resistència-Alternativa-Revolució-Autonomia-Alliberament-Apoderament  
Rumor  
Societat de l'eixam  
Subjecte col·lectiu  
Teoria de la identitat social -Endogrup o exogrup  
Teoria de la tensió estructural-Creences  
Vincles

### 3. Els moviments socials: què són?, per què cal estudiar-los?, com podem estudiar-los?

#### 3.1. Primeres aproximacions a la definició dels moviments socials

##### 3.1.1. Introducció

La primera tasca que cal fer consisteix a aclarir el concepte **moviment social**. No fer-ho pot ser perillós. El dels moviments socials –atès l'obvi interès mediàtic i polític– és un concepte molt permeable i, per tant, excessivament obert a diferents interpretacions que porten, no poques vegades, a desconcerts evidents. Sovint es confon el terme amb una **acció col·lectiva**, unes altres amb una **avantguarda cultural** o, fins i tot, altres vegades, amb corrents d'**opinió pública** sense més.

A fi d'evitar aquestes confusions, proposem una primera acotació dels moviments socials gràcies a científics socials de primera línia en el terreny objecte d'estudi. En concret, presentem cinc exemples de definició de moviments socials, elaborats cadascun per autors que van dedicar una part important de la seva obra a l'estudi empíric i teòric de formes d'agregació col·lectiva.

En la Psicologia Social un dels pioners en la conceptualització dels moviments socials la primera meitat del segle XX va ser **Herbert Blumer**. Blumer (a Buechler i Kurt Cylke, 1997, p. 81) els va definir com:

«empreses col·lectives que volen establir un nou ordre de vida. S'inicien en una condició d'inquietud i obtenen la força, d'una banda, de la desafecció amb la forma de vida actual i, de l'altra, dels desitjos i esperances d'un nou esquema o sistema de viure».

Ralph Turner i Lewis M. Killian, també psicòlegs socials, afegien que l'acció col·lectiva, per equiparar-se a un moviment social, havia de tenir **continuitat durant un cert temps**. Així, segons els dos autors (1972, p. 256) un moviment social:

«és una col·lectivitat actuant amb alguna continuïtat en el temps a fi de promoure o resistir un canvi en la societat o en un grup».

La definició següent correspon al sociòleg alemany Joachim Raschke. Recull les aportacions anteriors i aporta dos elements que marquen la singularitat dels moviments socials: la **baixa especialització de rols i les formes variables d'acció i organització que exhibeixen**. En les seves paraules (citat a Riechmann i Fernández, 2009, p. 60):

«un moviment social és un agent col·lectiu mobilitzador que té per objectiu de provocar, impedir o anul·lar un canvi social fonamental, treballant per això amb certa continuïtat, un nivell alt d'integració simbòlica i un nivell baix d'especialització de rols, valent-se de formes d'acció i organització variables».

La definició de Charles Tilly (1984) subratlla un altre aspecte destacat dels moviments: **la interacció que hi ha entre aquests darrers i les autoritats**. Tilly diu:

«els moviments reals són interaccions prolongades entre les autoritats i els oponents. En els moviments socials, diversos oponents miren de crear un actor coherent, o almenys la seva aparença. Encara més, els moviments socials reals sempre impliquen una conversa simbòlicament restringida entre múltiples actors, en què l'habilitat per desenvolupar símbols i expressions afecta significativament el sorgiment de la interacció».

Manuel Castells, recollint les aportacions d'Alain Touraine, aprofundeix encara més l'aspecte suggerit per Tilly. Segons Castells (1999), **la interacció entre moviments i autoritats té un impacte sobre la societat i les seves institucions**; defineix els moviments socials com:

«accions col·lectives conscients, amb un impacte que, tant en cas de victòria com de derrota, transforma els valors i les institucions de la societat».

Òbviament totes les definicions citades, a més de correctes, es complementen les unes a les altres. Efectivament, els **moviments socials** són **empreses col·lectives que «neixen de la insatisfacció amb la forma actual de viure», tenen una «vida llarga», «es valen de formes d'acció i organització variables», provoquen «interaccions prolongades amb les autoritats», «amb un**

**impacte que, guanyin o perdin, transforma els valors i les institucions de la societat».** Amb aquestes definicions, es va avançar bastant en el que podria ser una definició composta dels moviments socials. Caldria, no obstant això, afegir dos nous trets per augmentar la precisió.

En primer lloc, s'haurien d'especificar «les formes d'acció variables». És cert, amb Raschke, el fet que els moviments es caracteritzen per l'ús de **formes o repertoris d'acció** variables i de tipus molt divers. Però no és menys cert que essencialment – en el sentit que per això són moviments socials– que fan servir **formes d'acció que sobrepassen, i a vegades fins i tot qüestionen, les accions més formals i convencionals**. Dit en altres paraules, les seves formes d'expressió no són les pròpies dels actors polítics institucionalitzats (grups de pressió, sindicats, oenagés, etc.). La dels moviments socials és fonamentalment una **acció informal, no institucionalitzada**. En paraules de Sidney Tarrow (1997, p. 19), és una **acció col·lectiva contenciosa**, això és,

“ «una acció col·lectiva utilitzada per gent que manca d'accés regular a les institucions, que actua en nom de reivindicacions noves o no acceptades i que es condueix d'una manera que constitueix una amenaça fonamental per a altres».

En segon lloc, s'hauria d'especificar també l'existència de diferències no menors dins del concepte de *moviments socials*. Hi ha, per exemple, moviments que tenen reivindicacions que afecten la **part econòmica o política d'una societat**. Altres moviments atenen a **qüestions culturals**. En un altre nivell, alguns d'aquests moviments pretenen **canvis substancials** –que transformen les institucions i estructures d'una societat–, mentre que les reivindicacions d'altres moviments pretenen **modificar aspectes concrets d'una societat** sense modificar ni institucions ni estructures socials. Finalment, hi ha també formes de moviment social amb unes reivindicacions que són gairebé exclusivament **contra moviments socials previs**.

Als epígrafs següents s'atendrà aquests dos trets a fi de poder oferir una definició més exhaustiva i comprensiva dels moviments socials.

### 3. Els moviments socials: què són?, per què cal estudiar-los?, com podem estudiar-los?

#### 3.1. Primeres aproximacions a la definició dels moviments socials

##### 3.1.2. L'acció col·lectiva contenciosa

L'**acció col·lectiva** és pròpia del comportament humà en les seves diferents facetes. Pot adoptar formes diverses: esporàdica o continuada, disruptiva o institucionalitzada, esportiva, cultural o política. Algunes vegades aquesta acció col·lectiva la produeixen grups que desafien les autoritats polítiques en nom de reivindicacions noves o enteses com a tal. Aquest tipus d'acció col·lectiva que desafia les autoritats se la coneix com **acció col·lectiva contenciosa**, o *transgressiva*. No és res excepcional. El fet de protestar enfront i contra les autoritats és certament habitual tant en les societats actuals com també des d'un punt vista històric.

Els moviments socials són un dels actors que fan servir l'acció col·lectiva contenciosa. Tenen un tall històric més contemporani i **no totes les accions col·lectives ni totes les que expressen conflictes amb les autoritats donen lloc a moviments socials**. Els moviments socials són una **creació col·lectiva, una invenció que neix cap al segle XIX per identificar accions col·lectives que deixen de ser locals per adquirir dimensions nacionals o estatals, que passen de temes específics a temàtiques més modulars i que tenen pautes autònomes i autoorganitzades**.

Per què l'acció col·lectiva contenciosa? L'**acció col·lectiva** és el principal recurs de què disposa la majoria de la gent per enfrontar-se a adversaris més ben posicionats, que és la base dels moviments socials. **Quan una acció genera desafiaments col·lectius, objectius comuns, solidaritat i manté durant un temps prolongat l'acció col·lectiva, llavors es converteix en el que anomenem moviments socials**. Una altra definició bastant consensuada de *moviments socials* és la proposta per Sidney Tarrow (*op. cit.*); els defineix com:

«desafiaments col·lectius plantejats per persones que comparteixen objectius comuns i solidaritat en una interacció mantinguda amb les elits, els oponents i les autoritats».

L'acció col·lectiva característica dels moviments socials no és qualsevol acció col·lectiva, sinó la que hem anomenat *acció col·lectiva contenciosa*. És cert que els moviments poden fer servir altres formes d'acció col·lectiva menys disruptives, però **la seva característica més fonamental i singular és el desafiament que generen**.

Aquesta acció col·lectiva contenciosa crea un **conflicte**. Els subjectes, que produeixen una altra representació de si mateixos, provoquen alhora conflicte polític amb la finalitat de superar una situació que consideren injusta cap a una altra de millor. És un conflicte que, a més, obre un nou actor polític i que usualment fa servir formes innovadores de **protesta**. Per exemple, el subjecte que es forma al segle XIX i s'autonarra com a classe obrera, produeix formes de conflicte que s'inicien amb la creació de les societats de socors mutus i, per tant, de les primeres associacions netament obreres que inicialment són il·legals i perseguides per les autoritats; inventa i desenvolupa la vaga i el sindicalisme com a formes de conflicte, com a màquines polítiques per obtenir menys explotació i, per tant, més drets. Un altre exemple: el moviment pels drets civils dels Estats Units de la dècada dels seixanta reactualitza la **desobediència civil** mitjançant un ús estratègic dels mitjans de comunicació i de la invenció de **repertoris de protesta** innovadors –per exemple, les *sit-in* ('assegudes') enfront dels espais de discriminació racial– que suposen formes de conflicte, màquines polítiques per obtenir menys discriminació i exclusió i més drets.

És important constatar que **la creació de conflicte pot ser llegida i s'ha de llegir com el moment en què es passa a l'exercici d'un dret sense que formi part de la legalitat**: els obrers es declaren en vaga abans de reconèixer-se la vaga; les sufragistes prenen veu política abans de reconèixer-se el seu dret a vot; la població entrava a les cafeteries i restaurants segregacionistes abans que els fos permès; i Rosa Parks va ocupar la part de l'autobús que corresponia als blancs abans que la llei es modifiqués. És important, i això ens porta a un argument que desenvoluparem línies més avall, **el conflicte que generen els moviments socials, ja que ha estat extraordinàriament productiu**, i continuen influenciant els moviments socials contemporanis (per exemple, Black Lives Matter, que va començar el 2013 per denunciar la violència que pateix la població negra i que va tenir gran repercussió mundial el 2021 després de l'assassinat de George Floyd per l'agent Derek Chauvin).

### 3. Els moviments socials: què són?, per què cal estudiar-los?, com podem estudiar-los?

#### 3.1. Primeres aproximacions a la definició dels moviments socials

##### 3.1.3. Tipologia de moviments

A fi d'especificar l'existència de diferències no menors dins de la categoria moviments socials, pot establir-se una tipologia de moviments socials basada tant en el patró de reivindicació proposat pel moviment com també en la forma organitzativa que exhibeix:

- **Moviments sociopolítics.** Quan la reivindicació i el canvi proposat pel moviment es focalitza en **qüestions polítiques o econòmiques**, es consideraran moviments sociopolítics.
- **Moviments específics: proactius i reactius.** En cas de tenir una reivindicació concreta, es coneixen com a moviments específics; serà al seu torn un moviment específic **proactiu** si proposen una **nova normativa social** a les autoritats polítiques (per exemple, els inicis del moviment ecologista). Serà, per contra, un moviment específic **reactiu** quan **s'oposa a una decisió concreta de les autoritats**.

Un bon exemple de moviment específic reactiu ha estat el moviment contrari a l'ampliació de l'aeroport de Barcelona, que durant la segona part del 2021 va organitzar diferents accions col·lectives i que, en conseqüència, una vegada descartada l'ampliació, el moviment es va desintegrar.

- **Moviments socials generals.** En cas de tenir un conjunt molt més variat de reivindicacions que afecten no una decisió de les autoritats, sinó una **determinada visió del món**, es fa servir el concepte *moviments socials generals*: per exemple, el moviment feminista, el moviment obrer o el moviment pacifista. Aquests moviments miren d'obtenir **canvis graduals i generalitzats en els valors de la gent**, això és, en les autoconcepcions i, específicament, en tot el relacionat amb els seus drets i privilegis. La creació de nous valors, creences i concepcions de la vida de les persones es converteix en la motivació fonamental dels moviments socials generals pel seu inconformisme amb la situació actual.
- **Contramoviments socials.** En la teoria dels moviments socials, també hi ha un altre concepte important per identificar la dinàmica dels moviments: quan apareix un moviment social i té certa repercussió social i política no és pas inusual ni estranya l'aparició d'**un altre moviment social que se li oposa**.

Un exemple clar el tenim en la reivindicació avortista del moviment feminista i l'aparició, *a posteriori*, del moviment antiavortista de molta actualitat avui, per exemple, als [Estats Units](#). Un altre exemple són els moviments socials enfront d'estratègies militars i el ressorgiment de les dretes radicals a Amèrica Llatina, l'exigència d'[intervenció militar al Brasil](#) del moviment bolsonarista després de la tercera victòria del líder polític Luiz Inácio Lula da Silva a les eleccions del 2022.

A aquests moviments socials que neixen de l'oposició a un moviment social previ, se'ls coneix com «contramoviment social». Així, el moviment i el contramoviment **es disputen influència social, cultural i política**. En general, pot dir-se que mentre que els moviments miren d'incidir en canvis socials que donin suport a les seves pròpies opinions, per la part dels contramoviments intenten incidir en el **manteniment de les estructures socials**. Tal com han assenyalat diferents estudiosos (Godàs, 2007), podem dir que mentre que els moviments són generalment una invenció col·lectiva de persones que no pertanyen a les elits, sense accés regular a les institucions i que qüestionen interessos establerts; per contra, els contramoviments, que, en essència, són una **resposta als moviments, es vinculen a organitzacions i interessos establerts**. Fins i tot, no poques vegades, la relació dels contramoviments amb l'ordre establert tendeix a dotar-los de recursos per l'acció no institucional.

### 3. Els moviments socials: què són?, per què cal estudiar-los?, com podem estudiar-los?

#### 3.1. Primeres aproximacions a la definició dels moviments socials

##### 3.1.4. Recapitulant: una definició operativa de *moviments socials*

Amb els dos elements introduïts, pot oferir-se una definició ampliada de *moviment social* que sigui operativa per guiar-se en diferents casos d'estudi. Un moviment social és una **acció col·lectiva contenciosa** (poden utilitzar altres formes d'acció col·lectiva menys disruptives, però la seva característica més fonamental i més singular és el desafiament que generen) i **continuada en el temps, que neix de la insatisfacció amb l'actual forma de vida, es val de formes d'organització variables** –tot i que prioritàriament informals–, **provoca interaccions prolongades amb les autoritats amb un impacte que, fins i tot quan perden, produeix transformacions i reestructuracions en les institucions socials.**

Amb tot, a les societats modernes actuals hi ha infinitat de moviments amb formes organitzatives i objectius diferenciables. Una manera de classificar-los consisteix a dividir-los entre **moviments sociopolítics, moviments culturals o contramoviments**. Alguns són de tipus **general**, això és, moviments en el sentit ampli del terme (moviment ecologista, moviment feminista o moviment antiavortista). I d'altres són moviments de tipus **específic**, això és, organitzacions normalment més estructurades que busquen canvis concrets en matèries vinculades a les del moviment general. Per exemple, Greenpeace, una associació feminista en una universitat o un grup local de Pro-Vida.

## **3. Els moviments socials: què són?, per què cal estudiar-los?, com podem estudiar-los?**

### **3.2. Per què cal estudiar els moviments socials?**

#### **3.2.1. Introducció**

Les dues últimes dècades, l'estudi dels moviments socials ha crescut de manera important. Han augmentat les publicacions i recerques acadèmiques focalitzades en el tema, han augmentat també els centres de recerca i documentació, tant dins de les universitats com fora, i s'han consolidat els programes i assignatures, tant en graus com en màsters, que prenen els moviments com a objectes d'estudi. D'acord amb tot això, en les línies a continuació procurarem sintetitzar en algunes idees força els motius que porten a la centralitat de l'estudi de moviments al camp de les ciències socials.

### 3. Els moviments socials: què són?, per què cal estudiar-los?, com podem estudiar-los?

#### 3.2. Per què cal estudiar els moviments socials?

##### 3.2.2. Recurrència històrica com a producte dels subjectes governats

Els moviments són creacions inèdites i alhora recurrents de nous subjectes polítics o de nous temes polítics i, generalment, amb innovacions en el **repertori d'acció col·lectiva**. Dibuixen una nova realitat i ho fan, a més, amb creacions innovadores que s'anticipen al seu temps.

No són anècdotes passatgeres ni tampoc excepcions històriques. Són, per contra, una de les variables centrals de la història. **L'estrany no és protestar, sinó el contrari**. Immanuel Wallerstein (1997) comença un dels seus llibres afirmant que «l'oposició a l'opressió és consubstancial a l'existència de sistemes jeràrquics». No poques vegades aquesta oposició, aquesta indignació, s'ha fet latent mitjançant la creació del construir comú, del desig de llibertat, de singularitat, de potència com a diferència radical amb el **poder**. La història és un recorregut infinit en què sempre es troben aquestes agregacions col·lectives: per exemple, les revoltes de la població negra esclavitzada al Brasil i la creació de llocs de resistència com els quilombos; els moviments de les sufragistes pel dret al vot a Anglaterra; les primeres expressions associatives i de socors mutu del que després es va reconèixer com a moviment obrer a Alemanya; o ja al segle XX–XXI, els moviments pels drets de la població negra, pacifistes, ecologistes, estudiantils o contraculturals.

És d'interès, per tant, observar com aquests subjectes inicialment percebuts com a febles s'organitzen, es construeixen, es narren d'altres maneres als del poder i, com **minories actives**, passat un temps, generen una dinàmica d'**acció col·lectiva-contenciosa** per modificar la seva situació. En aquest camp, és d'obligada referència l'obra d'EP Thompson, *La formació de la classe obrera en Anglaterra* (2012), en què l'autor mostra que les classes, lluny de ser fenòmens donats, sorgeixen per la dinàmica associativa.

La dinàmica és sens dubte complexa i alhora rica per a totes les persones interessades en la producció de societat. Ofereix un pla analític en el que es coneix com **subjectivitat**; referint-se al moviment feminista, Rosi Braidotti (2000, p. 193), diu:

«(...) elaborar una subjectivitat política feminista requereix com a condició prèvia reconèixer que hi ha una distància entre la dona i les dones de la vida real. Teresa de Lauretis va definir aquest moment com el reconeixement d'una diferència essencial entre la dona com a representació (la dona com a imago cultural) i la dona com a experiència (les dones reals com a agents de canvi)».

Aquest pla de producció de diferència, de creació d'altres representacions socials, és clau en tots els moviments. Estudiar-lo detalladament és sens dubte un tema central en les ciències socials. Com les dones comencen a pensar-se i autopercebre's de manera diferent a com les percep el poder? Com ho van fer els obrers del segle XIX? A mode de fàbrica de porcellana sorgeixen **processos constituents** lents, multicausals, de discussions de tu a tu, que generen en un determinat moment, tal vegada per factors desencadenants, una veu pública, una altra representació, un nou subjecte –diguem-ne obrer, dona, negre, indígena, transsexual, lesbiana o *queer*– que ja no admet ser un ningú, que se subjectivitza, que esdevé un actor públic, polític, i que recorre a l'eina que tenen els subjectes governats: ajuntar-se amb altres i començar una ruta de mobilització que faci la seva vida millor.

## 3. Els moviments socials: què són?, per què cal estudiar-los?, com podem estudiar-los?

### 3.2. Per què cal estudiar els moviments socials?

#### 3.2.3. La productivitat com a inductora de canvi social

Els moviments socials són extraordinàriament productius en el sentit que són l'agregació col·lectiva que produeix més **canvi social**, en el seu sentit més extens –això és, canvi polític, però també cultural, de valors– i que a més desenvolupa aquesta tasca amb la singular disposició organitzativa informal pròpia dels moviments.

Efectivament, els moviments contemporanis han generat canvi social com poques institucions socials. Operen en diversos plans i la seva efectivitat és sorprenent. El que coneixem com **drets socials** (dret a la vaga, al vot, a l'associació, a la igualtat i equitat, etc.) no són drets atorgats pel poder, sinó que són drets arrencats al poder mitjançant lluites i moviments, la majoria de les vegades mitjançant conflictes estesos en el temps i en la geografia. En un pla més micropolític, també la seva efectivitat es manifesta com a productors de canvi de **valors**. Manuel Castells (2007), prenent com a dada el Maig del 68, un moviment aparentment derrotat, assenyala gairebé quaranta anys després la seva victòria en el pla dels valors. Diu el següent:

“ «D'aquí en van sortir idees i projectes que, amb el temps, van marcar la manera de pensar de la gent, sobretot de la nova generació que va viure el Maig del 68 de jove i que aviat va ser la generació decisiva en la societat. Idees com la crítica del productivisme i, per tant, l'ecologisme. Valors com l'emancipació de la dona, i per tant, el feminisme en tota la seva gamma d'expressió. Projectes com la solidaritat amb el Tercer Món i la lluita contra l'imperialisme, tant estatunidenc (Vietnam) com soviètic (Txecoslovàquia). Crítiques de la partitocràcia política, i per tant, la reivindicació de la democràcia local. Denúncia de la rentada de cervell dels mitjans de comunicació de masses, i per consegüent, construcció de l'autonomia comunicativa, que en aquells temps eren els vídeos comunitaris i van sembrar les llavors del que després va ser l'espai social d'internet (. . . ) el fonamental va ser el rebuig del principi d'autoritat, de l'ordeno i comando, d'invocar la disciplina de les institucions de la societat, amb la tranquil·litat de consciència de poder dir que emana de governs democràticament elegits».

Podem dir, d'aquesta manera, que indagar els moviments socials permet anticipar els desenvolupaments futurs de la societat. Generen, promouen, indueixen al canvi social, que es refereix no sols a lleis o institucions, sinó també a la creació de nous valors, de noves formes de cooperació. **Els moviments socials a més de ser una de les creacions polítiques més recurrents en la història, i a més d'una creació política certament singular en generar altres representacions, són alhora inductors d'una part substancial del desenvolupament societatari posterior.** Investigar tot això és també tasca ineludible en l'estudi dels moviments socials.

## 3.3. Els enfocaments teòrics d'estudis dels moviments socials

### 3.3. Els enfocaments teòrics d'estudis dels moviments socials

#### 3.3.1. Introducció

Sense ànim d'exhaustivitat, a les línies següents s'ofereixen els trets més substancials de tres teories (juntament amb la de la tensió estructural) representen les mirades principals que l'acadèmia ha ofert sobre els moviments socials: la **teoria de la mobilització de recursos**, la **teoria dels nous moviments socials** i la **teoria del procés polític**. Aquestes teories il·lustren de manera fefaent el coneixement que les diferents ciències socials han aportat sobre la dinàmica dels moviments. És cert que hi ha altres enfocaments, però tots podrien ser perfectament catalogats com a variacions d'un dels inclosos.

## 3. Els moviments socials: què són?, per què cal estudiar-los?, com podem estudiar-los?

### 3.3. Els enfocaments teòrics d'estudis dels moviments socials

#### 3.3.2. L'enfocament de la mobilització de recursos

L'eix articulador de l'enfocament es basa en l'estudi del potencial organitzatiu dels moviments a fi de donar forma als interessos individuals. La qüestió radica no en els perquè de la mobilització, sinó en el **com**. Els plantejaments bàsics de l'enfocament són els següents:

1. Els moviments socials han de ser explicats i compresos en funció d'una teoria de l'acció col·lectiva.
2. No hi ha cap diferència fonamental entre l'acció col·lectiva institucional i l'acció col·lectiva no institucional. Ambdues pressuposen l'existència de conflictes d'interessos construïts com a relacions institucionals de poder o com a extensió seva.
3. L'acció col·lectiva implica la persecució racional d'interessos per part d'individus i grups.
4. L'existència de conflictes, frustracions i tensions és una característica permanent del desenvolupament de les relacions de poder en les societats i, per tant, no pot servir com a explicació causal de la formació dels moviments.
5. Els moviments, per contra, es formen per la variació en els recursos organitzatius. Aquesta variació és el carburant real dels moviments: si es disposa de capacitat per mobilitzar recursos, llavors el conflicte pren veu pública i, fins i tot, pot convertir-se en moviment social.
6. La mobilització suposa l'existència d'una organització formalment estructurada, que es coneix com a OMS (organització d'un moviment social), que impulsa i és determinant per a la mena del moviment social. Per exemple, Greenpeace seria una OMS del moviment ecologista.

Els autors més coneguts són John D. McCarthy, Mayer M. Zald i William Gamson. Parteixen, com s'apuntava abans, de l'anàlisi de l'OMS, les organitzacions dels moviments socials i les estratègies que fan servir per fer avançar els seus interessos. Destaca el concepte **empresari polític** a fi de significar la persona o el grup de persones que dissenyen l'estratègia que s'ha de seguir. L'aportació més important de l'enfocament és precisament aquesta, l'estudi de la part de la dinàmica dels moviments, això és, l'estudi de l'ús de l'estratègia i els **recursos per la mobilització**. Suposa, per tant, un avenç en l'estudi dels moviments socials. Mentre l'enfocament del comportament col·lectiu identificava els moviments amb una precisió molt acceptable, aquest enfocament mira d'identificar correctament la seva activitat. Però sobretot és important l'aportació de l'enfocament, atès que qüestiona els pressupostos del comportament col·lectiu: el carburant dels moviments socials no és les tensions estructurals; el que n'explica el sorgiment radica en l'ús dels recursos adequats per a la mobilització.

Les crítiques no van trigar a arribar. Fonamentalment pel fet que **tendeix a identificar els moviments amb les organitzacions dels moviments socials**. Els moviments són sempre més que les organitzacions que engloba. Per tant, aquesta identificació, fins i tot en una sobredimensió del paper de les OMS, ocasiona distorsions considerables en l'estudi dels moviments socials. **Estudiar les OMS és important, però sempre sense caure en aquesta identificació ni sobredimensionar (la potència dels moviments és molt més que la suma de les OMS). Les OMS, per contra, mantenen l'energia dels moviments quan s'arriba a èpoques amb menys capacitat mobilitzadora i alhora són útils per a la intermediació amb les institucions.**

## 3. Els moviments socials: què són?, per què cal estudiar-los?, com podem estudiar-los?

### 3.3. Els enfocaments teòrics d'estudis dels moviments socials

#### 3.3.3. L'enfocament dels nous moviments socials

Aquest enfocament neix per la necessitat d'explicar els moviments socials de l'últim terç del segle XX, fonamentalment els moviments ecologistes, pacifistes i la nova onada de feminisme. Se'n va dir «**nous**» **moviments** per diferenciar-los dels moviments més clàssics i típics del segle XIX i bona part del segle XX: fonamentalment, el moviment obrer, però també la primera onada del moviment feminista i els moviments nacionalistes de les antigues colònies. Per tant, és un enfocament que no mira de donar una explicació de tots els moviments, sinó d'uns de ben concrets i delimitats a una època determinada.

Aquests moviments van sorprendre les democràcies –i també les dictadures– en una època de creixement econòmic continuat i de relativa redistribució econòmica. Van sorprendre, atès que van desafiar el consens que va sorgir després de la Segona Guerra Mundial i que es coneix com «els trenta anys gloriosos» (1945-1975). Aquests nous moviments van posar en dubte aquest consens: per aquests darrers, la riquesa, el creixement de la producció o el benestar material ja no serien la font última i principal de felicitat. Defensaven en el seu lloc els valors culturals, la qualitat de vida, la igualtat entre els sexes, la no discriminació ètnicoracial o afectivosexual, el pacifisme o les formes més directes de participació democràtica.

El desenvolupament dels «**nous**» **moviments** estaria estretament lligat a una sèrie de factors clau que van prendre rellevància l'últim terç del segle XX. El primer, l'amenaça nuclear que el període de l'anomenada guerra freda implicava la política de les grans potències i que suposava un autèntic desafiament per a la vida al planeta Terra. El segon, la constatació que el creixement econòmic havia de limitar-se a un món de recursos finits a fi de no portar el món cap a la seva autodestrucció. I tercer, ni les democràcies representatives ni les polítiques de benestar semblaven complir les expectatives que havien creat sobre la igualtat i la llibertat. Aquests factors van donar com a resultat:

- La pèrdua de la centralitat explicativa de les classes socials: la ciutadania ja no es definia exclusivament per les seves relacions de producció, sinó que van emergir altres elements d'identitat tan explicatius o més, com el gènere, la nacionalitat o la formació.
- La incapacitat dels moviments fins llavors existents per donar resposta a uns problemes que, fins llavors, els eren molt aliens. Per exemple, per al moviment obrer i sindical era molt reticent a les propostes anticreixement del moviment ecologista. Per tant, a la crítica dels nous moviments també s'inclouia molt sovint els «vells» moviments.

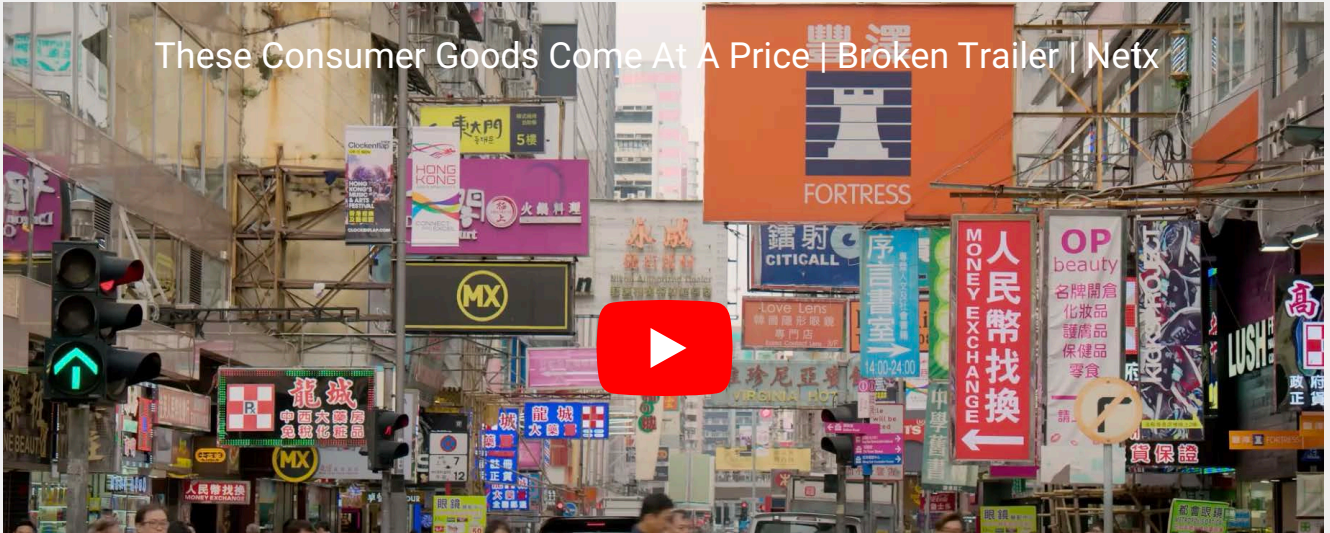
En aquest context neixen els nous moviments com a formes alternatives d'acció col·lectiva que responen més bé a l'esperit dels temps. I que alhora són nous en els seus objectius, en l'organització i en la composició social. Els seus objectius constitueixen, en expressió de Claus Offe, «**lluites defensives contra la irracionalitat de la modernització**». Per exemple, els moviments ecologistes, antimilitaristes i pacifistes. Quant a l'organització, les seves formes són menys jeràrquiques que els moviments anteriors, i s'opta per l'**assembleari** i pel **treball en xarxes**. Quant a la composició social, els nous moviments són més **interclassistes**, amb un protagonisme especial de les anomenades, a la fi del segle XX, «noves classes mitjanes», molt instruïdes, però amb reivindicacions no d'un grup social, sinó generalistes, això és, reivindicacions que, si s'aconseguien, repercutirien no sobre un grup social, sinó sobre el conjunt de la societat.

Entre els «**nous**» **moviments** més importants trobem el moviment pacifista, que, com s'ha dit línies més amunt, es desenvolupa en el context de la guerra freda i com a resposta a la carrera armamentística que van protagonitzar les dues potències de l'època (els Estats Units i l'URSS) i els seus respectius aliats. Un altre «nou» moviment social important va ser el moviment ecologista, que alertava contra els perills de l'anomenat *desenvolupament*, centrant els seus objectius en el necessari canvi de la relació entre l'ésser humà i la naturalesa. Un altre «nou» moviment important va ser el moviment feminista: malgrat que tenia precedents importants, com el de les sufragistes, els anys setanta del segle passat van ser testimoni d'una nova onada de feminisme que s'estén als fins llavors privats de la vida social amb el seu lema «Allò personal és polític».

L'impacte d'aquests nous moviments ha estat molt important les dècades següents. Van fer emergir debats sobre qüestions que abans no s'havien tingut en compte i van aconseguir que l'opinió pública es fes ressò de molts dels seus plantejaments i, en conseqüència, han motivat que les institucions polítiques haguessin d'estudiar i establir mesures dirigides a donar satisfacció a les «noves» demandes.

La sèrie documental *Broken* (Netflix, 2019) mostra una de les funcions del moviment ecologista, que és qüestionar les pràctiques de producció i consumisme irresponsable i l'impacte que té en el planeta. Ens exposa els problemes

provocats pel mobiliari d'un sol ús, les indústries de maquillatge, els cigarrets de vapor i el fals reciclatge i la repercussió sobre les diferents societats.



## 3. Els moviments socials: què són?, per què cal estudiar-los?, com podem estudiar-los?

### 3.3. Els enfocaments teòrics d'estudis dels moviments socials

#### 3.3.4. L'enfocament del procés polític

Aquest és un enfocament que tracta d'explicar no uns moviments socials determinats (com pressuposava l'enfocament anterior), sinó l'**emergència i l'impacte de gran part dels moviments socials**. Parteixen, doncs, de les manques dels **enfocaments del comportament col·lectiu** i de l'**enfocament de la mobilització de recursos**, i del fet que l'emergència de la majoria dels moviments socials presents en la història moderna no es pot atribuir ni a les necessitats de la gent ni a la desorganització de les societats ni tampoc a la capacitat estratègica dels primers activistes.

Per contra, el carburant i l'energia dels moviments socials sorgeixen de l'existència d'un procés polític que dona lloc a l'obertura d'una **oportunitat política**, entesa com una circumstància que possibilita assolir objectius programàtics a un cost més baix (Tilly, 1978), que els moviments saben utilitzar. Els moviments, per tant, es relacionen més amb les oportunitats i menys amb les privacions i dificultats. Toca, doncs, tractar de les dimensions de les oportunitats polítiques per als moviments socials, de la mà de Sidney Tarrow i Charles Tilly, dos dels analistes més influents d'aquest enfocament.

Tots dos parlen d'**estructura d'oportunitat política** per referir-se a les dimensions de l'entorn polític que ofereixen **incentius** perquè la gent participi en moviments socials, atès que afecten les **expectatives** d'èxit o fracàs. Ho fan quan es produeixen canvis en l'estructura d'oportunitat política que faciliten la dinàmica dels moviments socials. En concret, les dimensions del procés polític que afavoreixen el creixement de les oportunitats polítiques són les següents:

1. **El grau d'obertura o tancament de l'estructura política a nous actors socials.** Els moviments apareixen no quan les oportunitats per participar estan tancades, sinó quan hi ha un accés parcial, això és, quan hi ha possibilitats, difícils, però no impossibles, de franquejar els murs de la participació.
2. **Els canvis en els alineaments dels governs.** Quan hi ha inestabilitat política i electoral és més fàcil que sorgeixin moviments socials. La inestabilitat és un factor que fomenta l'acció col·lectiva.
3. **La disponibilitat de persones aliades influents.** La presència de persones aliades influents també és un altre dels factors que incentiva l'emergència de moviments socials, en el sistema polític, judicial o mediàtic. Sense elles és molt difícil el naixement d'un moviment social nou. Així mateix, també pot ser una oportunitat un esdeveniment que generi indignació pels opositors del moviment o davant una notícia viral que provoqui suport popular a les reivindicacions de l'organització.
4. **Les divisions entre les elits.** Aquestes divisions incentiven els grups amb menys recursos a utilitzar l'acció col·lectiva contenciosa. Troben, en el millor dels casos, persones aliades o, en d'altres, tercers contendents que poden mediar entre elles i les autoritats.

L'encreuament de diverses oportunitats polítiques en un territori i temps específic generaria una estructura determinada de **contesa política**. És a dir, una amalgama de possibilitats que un moviment social pot utilitzar a favor seu, com si es tractés de recursos externs, una interacció multidireccional i canviant entre col·lectivitats polítiques que es podria graduar des de l'aliança fins a l'oposició. Aquest aspecte és precisament en el que se separa més la **teoria de mobilització de recursos** de la **teoria de l'estructura de les oportunitats polítiques**. Mentre que la primera se centra especialment en els recursos interns i tracta el *movimentisme* com una manera d'emprenedoria política, la segona emfatitza la importància de circumstàncies externes de les quals el moviment té poc o cap control, més enllà d'aprofitar-les mitjançant la **confrontació**. A aquest efecte, els moviments utilitzaran un conjunt de pràctiques per a l'enfrontament contra els seus opositors i les autoritats, al qual es denomina **repertori de confrontació**.

Des d'una perspectiva sociohistòrica, podem veure com aquests **repertoris de confrontació** s'han anat modificant de manera considerable. Seguint Tarrow i Tilly, podríem sintetitzar els canvis principals de la manera següent:

**1. Repertoris de confrontació antics.** Són els que s'utilitzen abans del segle XVIII. Aquests es basaven en accions de tipus **directe, violent, episòdic i sense una organització que durés en el temps**, com l'ocupació de terres, els tumults per la mort d'un membre de la comunitat o les guerres de religió (Tarrow, 2012).

Un exemple d'aquests repertoris serien els *tumults per pa* analitzats per E. P. Thompson (2019). Es produïen a diferents parts d'Europa del segle XVI, quan els preus del gra i el pa augmentaven per sobre del que la població considerava just. En aquestes circumstàncies la població s'organitzava per ocupar graners i molins. I un cop presos aquests espais, es confiscava el producte, que es venia a un preu molt més baix.

Un altre exemple proposat per Tarrow són les cremes de les oficines de recaptació d'impostos de la Corona anglesa en les colònies nord-americanes durant el segle XVIII. En aquestes confrontacions, els assaltants arribaven a penjar els recaptadors d'impostos de manera pública, en protesta per l'alta pressió fiscal envers els colons.

Com podem observar, en aquestes confrontacions es buscava un enfrontament directe amb l'opositor –l'especulador de gra, el recaptador d'impostos– i sobre el qual s'exercien danys físics, però ràpidament es dissolien, un cop feta una acció confrontativa, i no generaven organitzacions que mantinguessin una estratègia a mitjà o llarg termini.

**2. Repertoris de confrontació nous.** A finals del segle XVIII, es consolida un altre repertori de confrontació que es caracteritza per ser **indirecte, pacífic i sostingut en el temps per entramats organitzatius**: com les manifestacions, les concentracions, les acampades, la recollecció de signatures o la vaga. De fet, aquestes accions són **modulars**, en tant que es poden adaptar a molts contextos diferents.

Un exemple històric és l'abolicionisme britànic dut a terme entre 1780 i 1833, que va culminar amb l'Acta de reforma que prohibia la possessió d'esclaus. Aquest moviment aglutinava una amalgama d'organitzacions protestants, catòliques, atees, reformistes, laboralistes i civils que convergien en l'abolicionisme. La seva estratègia de confrontació es va basar en el **peticionisme massiu**, derivat de la pràctica peticionista en què ciutadans britànics demanaven als parlamentaris reformes de tota mena mitjançant l'ús de correspondència. És a dir, van decidir enviar massivament cartes al Parlament britànic en què els associats a aquestes organitzacions i ciutadans del carrer expressaven la necessitat de prohibir el tràfic i la possessió d'esclaus.

En aquest cas podem veure clarament que:

- Es basa en una **pràctica indirecta**, ja que no recorre a una confrontació directa contra els traficants o posseïdors d'esclaus, sinó a una institució parlamentària perquè prohibeixi les seves activitats.
- Utilitza un mitjà **pacífic però disruptiu**, és a dir, que afecta la quotidianitat de la institució interpellada: la recepció d'aquest lliurament massiu de cartes provocava interrupcions en el funcionament regular de la institució i una pressió mediàtica derivada de la singularitat d'aquests esdeveniments.
- Se sustentava en un **entramat d'organitzacions diverses** que podien ser opositores en altres temes (religiosos, polítics, socials, etc.), però que coincidien en el seu rebuig a la pràctica de l'esclavitud.

Ara bé, aquest canvi d'un repertori antic de confrontació a un de nou, que explicava els canvis conductuals en enfrontaments socials, no es va donar en bloc ni de manera totalitzadora. Els exponents d'aquesta teoria assenyalen que abans del segle XVIII es podien trobar confrontacions entre catòlics i protestants, sostingudes organitzativament i durant llargs períodes de temps a través de les seves diferents organitzacions religioses. També en l'època contemporània podem trobar ocupacions de terra, un tipus de confrontació propi del repertori antic. Per exemple, en les ocupacions per al cultiu exercides pel Moviment dels treballadors rurals sense terra (MST) del Brasil (Rodríguez, 2018) o l'ocupació de solars per a l'autoconstrucció d'habitatge a Rio de Janeiro (Gledhill, 2010).

D'aquesta manera, el que defensa aquest enfocament és que el canvi va ser gradual. I es va deure al fet que certes circumstàncies van actuar com a oportunitats polítiques, de les quals els moviments tenien un control relatiu o escàs, però que va facilitar pràctiques del **repertori de confrontació** nou. Aquestes circumstàncies van ser:

**1.** La circulació de la **lletra impresa**, que es manifestava en el sorgiment de pamflets, diaris, llibres i correspondència. Possibilitada per la invenció i difusió de la impremta, la circulació de la lletra escrita va permetre difondre idees i esdeveniments que incitaven a la confrontació.

D'aquesta manera, l'abolicionisme britànic es va inspirar en les idees de la Revolució Francesa que va tenir lloc el 1789, i alhora els revolucionaris francesos es van inspirar en la victòria de la Revolució Americana que va esclatar el 1765.

Cal assenyalar que durant aquesta època té lloc un creixement exponencial de pamflets i diaris que abordaven assumptes socials, que permetien a ciutadans d'un país inspirar-se en les confrontacions que es donaven en altres parts del món; a més de poder informar els seus membres de les accions confrontatives que una organització exercís a diferents localitats. El mateix peticionisme massiu que hem exposat anteriorment és una acció que aprofita la

circulació de la lletra impresa al màxim: col·lapsar el Parlament britànic, però també procurar la publicació de cartes en els diaris de l'època.

**2.** El sorgiment de l'**associacionisme** permetia coordinar accions a territoris amplis que desbordaven l'àmbit local i sostenir-les al llarg del temps. Ja hi havia organitzacions religioses i comercials abans del segle XVIII, però és a finals d'aquest segle quan es converteixen en un fenomen habitual el sorgiment d'organitzacions de caràcter secular que tenen objectius que no impliquen necessàriament l'interès privat.

Tornant a l'exemple de l'abolicionisme britànic, hi havia associacions laiques configurades per ciutadans lliures que no aconseguirien cap benefici econòmic de la prohibició de l'esclavitud.

**3.** La consolidació de l'**Estat modern** va possibilitar la centralització de l'autoritat, la qual cosa va permetre accions indirectes envers Governos i òrgans estatals per tal de generar altres polítiques. Com que hi havia un Estat modern, hi havia un parlament o una prefectura de l'Estat a la qual plantejar les reivindicacions. Com ens recorda Tarrow, no era un objectiu en la consolidació de l'Estat modern facilitar l'execució d'un repertori de confrontació nou, però paradoxalment ha estat un element possibilitador.

Aquestes tres oportunitats polítiques entreteixien una estructura multifactorial que va possibilitar traslladar gradualment les formes de confrontació antigues per les noves (Tarrow, 1993; Tarrow, 1996). I, de fet, continuen operant avui dia alhora que continuen evolucionant cap a noves formes. De la mateixa manera que la circulació de la lletra impresa va permetre la coordinació i difusió de maneres de confrontació, les **xarxes socials** van obrir nous canals de comunicació i organització que, entre altres possibilitats, van contribuir a la creació i difusió d'acampades a zones públiques durant la primera dècada del segle XXI, per exigir reformes democràtiques i econòmiques en les últimes dècades.

El 17 de desembre de 2010, Mohamed Bouazizi, un jove tunisià de 26 anys, es va immolar públicament com a protesta per la confiscació de la seva parada de fruites per part de les autoritats. Va ser un cas de desesperació que va iniciar acampades en les principals ciutats de Tunísia per exigir millores democràtiques al país. Ràpidament, aquestes protestes es van estendre per la franja nord-africana en el que es coneix com a *Primavera Àrab*, nom que és una picada d'ullet a les revoltes obreres de 1848 coneguda com la *Primavera dels Pobles*.

El 15 de maig de 2011 es repetiria un fenomen similar conegut com el 15M, en què diferents col·lectius com Democràcia Real Ya, la Plataforma d'Afectats per la Hipoteca, Jóvenes sin Futuro, ATTAC i ciutadans del carrer van començar a ocupar les principals places de municipis de l'Estat espanyol. Les seves reivindicacions eren enormement plurals i àmplies, però anaven majorment en la direcció de democratitzar institucions per evitar un tracte polític preferent a les entitats financeres i bancàries que havien iniciat la crisi mundial mitjançant la venda d'actius tòxics: paquets d'accions que no anaven a generar benefici als seus compradors perquè majorment eren hipoteques que no es podien pagar.

El 17 de setembre del mateix any es donaria l'acampada del Zucotti Park, a Wall Street, el districte financer de Nova York. Inspirats en el 15M, es reivindicava la necessitat de vigilar les entitats financeres que havien provocat una crisi global.

Com expliquen Toret (2015) i Graeber (2013), aquests moviments estaven interconnectats a través de les xarxes socials, a la qual cosa s'hi suma que les acampades es convertien en un ecosistema de diferents col·lectius que mantenien la confrontació amb les autoritats: des de grups reformistes fins a anarquistes, feministes, migrants, anticapitalistes, etc. I les seves reivindicacions, encara que de manera difusa, es dirigien cap als Governos i òrgans estatals dels seus països respectius, als quals acusaven de desistiment de funcions. Aquestes accions utilitzaven les oportunitats polítiques esmentades per exercir acampades que responien al nou repertori de confrontació: eren sobretot indirectes, pacífiques i organitzades amb l'objectiu de sostenir-se més enllà d'un episodi puntual.

## 3. Els moviments socials: què són?, per què cal estudiar-los?, com podem estudiar-los?

### 3.3. Els enfocaments teòrics d'estudis dels moviments socials

#### 3.3.5. Proposta modesta per a l'estudi dels moviments socials

Els elements d'indagació envers els moviments socials corresponen a la identificació dels mateixos moviments, l'estudi de les raons que porten al seu sorgiment, l'activitat que realitzen i l'impacte que exerceixen. Les tres primeres qüestions (**identificació, sorgiment i activitat**) podrien ser agrupades en una de sola, anomenada la **lògica dels moviments socials**. L'última qüestió, **l'impacte dels moviments socials**, mereix un tractament específic i diferenciat. Per tant, d'acord amb la proposta que s'elabora en aquest apartat, la tasca de les ciències socials consistiria a aportar coneixement sobre els dos aspectes, la lògica i l'impacte.

Els diferents enfocaments plantejats, malgrat les seves diferències, han suposat avenços en l'estudi dels moviments. Cadascun il·lustra aspectes diversos. Òbviament no tots han tingut el mateix èxit a fi de resoldre allò que es plantejaven. En primer lloc, molts d'aquests enfocaments no analitzen tota l'exhaustivitat dels moviments, cosa que aquí s'ha anomenat lògica i impacte. En segon lloc, algun dels enfocaments pretén explicar alguna de les tipologies dels moviments, no el seu conjunt. L'exemple més clar es correspon amb l'enfocament dels «nous» moviments socials, que mira d'explicar els moviments que apareixen a les democràcies occidentals l'últim terç del segle xx. Un altre exemple: la teoria de la mobilització de recursos estudia gairebé de manera exclusiva les organitzacions del moviment social, fet que hem anomenat *moviments específics*.

Per tant, els enfocaments per si mateixos no són suficients per a l'estudi de camp dels moviments. Es necessita, a més, una proposta de síntesi modesta, però útil, per a aquest estudi de camp. A la proposta de síntesi modesta s'hi combinen tres factors:

- els aspectes ja resolts pels enfocaments;
- uns altres que s'apunten per la seva resolució futura;
- aspectes que provenen de l'estudi de les institucions polítiques i socials i que refereixen a l'estudi del canvi social en aquestes institucions.

#### La lògica dels moviments socials

**1. Identificació.** La tasca implica precisar, en un primer moment, que efectivament l'agregació humana es correspon a un **moviment social**.

La segona qüestió obliga a precisar les diferències entre els moviments en relació amb el canvi social a què aspiren. Això és, identificar a quina **tipologia de moviment** social es correspon.

La tercera qüestió es refereix a la identificació de la **composició de la base social** del moviment objecte d'estudi. Sembla, com suggereixen els estudis de l'enfocament dels «nous» moviments socials, que hi ha un contrast entre la base dels moviments clàssics (moviment obrer, moviment veïnal o el moviment sufragista) i la base dels moviments que sorgeixen a partir de finals dels anys seixanta del segle passat. Si als primers la base social guardava vinculació estreta amb la classe social (això és, eren moviments d'una classe social), als segons la vinculació s'afebleix. Com assenyala Claus Offe (1996), als nous moviments s'hi troba una amalgama entre posicions socials diverses, una composició social més heterogènia que va incloure la llavors nova classe mitjana, el precariat i identitats definides més enllà d'estructures econòmiques (per exemple, dones, LGTBI+, minories, etc.).

**2. Sorgiment.** Aquest és un dels aspectes més treballats pels diferents enfocaments. Seguint-los, pot dir-se que les quatre interpretacions possibles de per què sorgeix un moviment social serien les següents:

- apareixen quan es donen **tensions estructurals o expectatives no complertes**;
- apareixen quan alguns éssers humans estan disposats a **invertir temps i esforç** per dotar de veu pública un problema social;
- apareixen d'acord amb els **desenvolupaments societaris i amb els canvis en les societats més avançades**;
- apareixen quan en el context polític es dona una **oportunitat política**.

Cap de les explicacions és errònia. Tal com demostra la recerca de moviments contemporanis, l'aparició d'un moviment nou es relaciona amb la presència d'un problema polític o social que no troba solució present o quan les expectatives d'un grup social no es compleixen. És necessari també que algunes persones, a l'inici de la formació del moviment, estiguin disposades a invertir un temps considerable de la seva vida quotidiana i a desenvolupar una estratègia política virtuosa a fi de donar veu pública al

moviment. Si se sumen els **trets macroestructurals** d'una societat (l'avenç, per exemple, de les tecnologies de la informació), encara pot conèixer-se més del sorgiment del moviment social. I tot això s'accelera quan hi ha una oportunitat política favorable. Per tant, un plantejament de recerca ha de tenir-les en compte com a hipòtesi per assenyalar el següent:

- Com més **tensions estructurals i expectatives** no complertes, més possibilitats que sorgeixin processos que donin lloc a moviments socials.
- Com més persones disposades a **invertir temps** per dissenyar una estratègia que faci visible una causa social, més possibilitats que sorgeixin processos que donin lloc a moviments socials.
- Com més **canvis en l'organització societària**, més possibilitats que sorgeixin processos que donin lloc a moviments socials.
- Com més **canvis i realineaments en les estructures polítiques**, existeixen més oportunitats, més possibilitats que sorgeixin processos que donin lloc a moviments socials.

Totes són casuístiques de la formació de moviments socials que han de tenir-se en compte. En general, podria dir-se que per l'explicació del sorgiment d'un moviment social ha d'atendre's a:

- les **condicions estructurals d'una determinada societat**, això és, el que inclou i sobretot el que en queda exclòs;
- les **condicions d'organització d'una acció col·lectiva**, i
- **l'aparició d'una oportunitat política**.

Quan es donen les tres, fan eclosió els moviments socials, sorgeixen amb tota la seva força, i adquireixen el que Sidney Tarrow (1997) anomena «el poder en moviment». L'estudi del sorgiment dels moviments socials, per tant, ha de donar compte d'almenys les tres explicacions: Què passa a les institucions socials? Com s'organitza al principi l'acció col·lectiva que dona lloc a un moviment social? Com reacciona el context polític i social a l'emergència del moviment, això és, troba només **persones adversàries** o, per contra, en troba d'**aliades**?

**3. Activitat política i social.** Els diferents enfocaments els han resolt parcialment, especialment els més contemporanis. Destaca especialment l'aportació de l'enfocament dels «nous» moviments, que, malgrat referir-se específicament a uns moviments amb un tall històric determinat, han aportat elements molt significatius per a l'estudi de la mena d'activitat dels moviments: el treball en xarxa, la democràcia interna, l'enfocament cap als valors nous dins d'una societat, per posar alguns exemples il·lustratius.

No obstant això, s'ha d'assenyalar que analitzar satisfactòriament l'activitat dels moviments cobreix un ventall més ampli que implica parar atenció a l'estudi de les àrees següents: la **dinàmica d'acció col·lectiva**, el **tipus de reivindicacions** que defensen, les **demandes** a fer al sistema polític i social, incloent-hi altres grups socials, l'**organització interna** del moviment, i la **continuïtat en el temps** i els mecanismes que la possibiliten.

### L'impacte dels moviments socials

Analitzar l'**impacte** dels moviments significa determinar on el moviment ha pretès generar influència i, per tant, modificar parcialment o total les institucions i estructures socials. Ha pretès influenciar –i ho ha aconseguit o no– en l'opinió pública i en la societat? Ha pretès, a més –i ho ha aconseguit o no– influenciar les institucions i estructures socials que «organitzen» les societats a fi de fer-hi canvis?

L'estudi, per tant, de l'impacte és summament interessant per donar compte de l'estabilitat i el canvi social en una determinada societat. Però no per això és fàcil. Quan hi ha **transformacions** en els sistemes socials, culturals, polítics o econòmics, usualment no és tan visible el paper que hi tenen els moviments. No sempre quan s'aprova la llei de dependència, la llei contra la violència de gènere, el matrimoni no cisheterosexual, el reciclatge de les escombraries o l'augment dels trams impositius a les rendes més altes, se sap trobar a l'inici un moviment social emergent que donés veu pública a aquesta problemàtica. Com –fent un salt històric cap endarrere– va passar amb la jornada de treball de vuit hores o el vot de les dones, dues qüestions que un dia es van aprovar per part dels diferents sistemes polítics, però que al principi va ser una demanda de moviments nous en la seva època. En resum, o dit en altres paraules, **sovint els moviments quan tenen impacte ja no són pròpiament moviments, sinó que alguns, o tots, els actors polítics n'han fet seves les demandes**. Aquesta és la situació que més es repeteix en les societats contemporànies. No obstant això, de vegades també tenim altres impactes. A continuació es tractarà de sintetitzar-les. Les més essencials són les següents:

1. **El sorgiment de noves demandes.** L'activitat dels moviments socials origina l'aparició de noves demandes en una determinada societat. El moviment pels drets civils als Estats Units de la demanda d'igualtat efectiva entre negres i blancs. El moviment LGTBI+, en el conjunt del planeta i amb especial força les dues últimes dècades, ha generat demandes de reconeixement de formes d'afectivitat i sexualitat diferents a les cisheterosexuals. El moviment antimilitarista de la dècada dels noranta a

Espanya va fer sorgir la demanda de l'objecció de consciència. Tots aquests, i molts d'altres, il·lustren l'emergència de demandes, que a partir de llavors requeriran resposta per part dels sistemes socials i polítics.

2. **El sorgiment de nous actors socials i polítics.** Paral·lelament al sorgiment de les noves demandes i als nous temes, apareixen nous actors socials i polítics que pretenen, en alguns casos, impugnar els vells i, en altres casos, ser participants de les associacions que mereixen ser escoltades pels actors polítics ja establerts. Aquests nous actors són, recurrent altre cop a Tarrow, fantasmes de l'òpera, això és, persones i grups que no procedeixen de les elits convencionals.

3. **La col·lisió amb els actors polítics «tradicionals».** Els nous actors col·lideixen amb els tradicionals (normalment partits polítics i altres organitzacions i associacions prèviament existents), que es disputen la representació d'una zona de la realitat social.

Tots aquests són els elements que haurien de tenir-se en compte a fi d'estudiar adequadament un determinat moviment social. Se sintetitzen en aquesta taula:

## Taula 7. Elements d'estudi dels moviments socials

Lògica del moviment	Impacte del moviment
<b>1. Identificació</b> a. Per què ser un MS? b. Quin tipus de MS? c. Composicions socials	1. Sobre la societat: noves demandes
<b>2. Sorgiment</b> a. Condicions estructurals b. Acció del moviment c. Oportunitat política	2. Sobre el sistema polític i social: nous actors i col·lisió
<b>3. Activitat</b> a. Dinàmica acció col·lectiva b. Reivindicacions c. Organització interna d. Temporalitat	

### **3. Els moviments socials: què són?, per què cal estudiar-los?, com podem estudiar-los?**

#### **3.4. Elements addicionals per a la recerca en moviments socials**

##### **3.4.1. Introducció**

El conjunt d'enfocaments i teories tractades a l'apartat anterior obre una perspectiva interessant d'estudi dels moviments socials. No obstant això, no cobreix tota la riquesa que en el camp de la Psicologia i les Ciències Socials en general aporta l'estudi dels moviments socials. A fi d'aportar més exhaustivitat caldria assenyalar alguns elements que, tot i que són molt interessants, el camp d'estudi queda fora del marc que operaven els enfocaments anteriors. És el que tracta aquest apartat final.

### 3. Els moviments socials: què són?, per què cal estudiar-los?, com podem estudiar-los?

#### 3.4. Elements addicionals per a la recerca en moviments socials

##### 3.4.2. Els marcs de l'acció col·lectiva i els camps d'identitat

Segons Bert Klandermans, expert en la psicologia social de la protesta i la participació en moviments socials, les teories presentades fins ara (la de **mobilització de recursos**, la dels **nous moviments socials** i la d'**estructures de les oportunitats polítiques**), dominants a finals del segle xx, tenen com a virtut que permeten ser combinades, i així generar una visió integral dels recursos que necessita un moviment. És a dir, analitzar com utilitzar-los pel que fa a oportunitats existents i les expectatives que eren causa de la mobilització. No obstant això, cap d'elles per si mateixa ni les tres en combinació permeten explicar per què es tria la mobilització com a mètode per sobre d'altres maneres d'incidència social.

Per a Klandermans, l'aspecte central es troba en la producció de **marcs** que generen aquest efecte persuasiu, la qual cosa porta a la interpretació del fet que la mobilització és la via més adequada per assolir els objectius del grup. Per a això, cal la construcció de **marcs d'acció col·lectiva**, definits com a esquemes d'interpretació compartits que permeten guiar una resposta col·lectiva (Klandermans, 1992; Stekelenburg i Klandermans, 2017). La taxonomia més bàsica per analitzar aquests marcs s'estructura de la manera següent:

1. El **marc de diagnòstic** (*diagnostic frame*), que identifica certs successos com a injustícies socials.
2. El **marc de pronòstic** (*prognostic frame*), que estableix quines són les vies de solució de la injustícia social identificada pel marc de diagnòstic. Aquesta identificació inclou les estratègies a llarg termini i les tàctiques a curt termini del moviment, per la qual cosa dota els activistes d'una orientació d'acció comuna.
3. El **marc de motivació** (*motivational frame*), proporciona el vocabulari específic que permet redirigir sentiments difusos i vagues d'insatisfacció envers el convenciment que la mobilització és un mètode desitjable d'acció.

Un avantatge d'aplicar aquest utilitatge conceptual és que permet explicar per què és convincent per a un grup concret considerar que la mobilització és una manera adequada per reclamar i fins i tot aconseguir les seves reivindicacions.

El concepte de **marc** va ser inicialment proposat per l'antropòleg Gregory Bateson (1988) i posteriorment sistematitzat per Erving Goffman (1974, p. 21), qui el va definir com a un «esquema d'interpretació» que ens permet «localitzar, percebre, identificar i etiquetar» eventualitats determinades i guiar una resposta conductual. Aquesta aproximació, de tipus cognitivista i hereva de l'interaccionisme simbòlic, s'assenteix en la premissa que la nostra conducta depèn de la interpretació de la situació en què ens veiem immersos. En l'obra de tots dos autors, allò característic del concepte de *marc* és que percebem, d'una manera o d'una altra, una eventualitat segons el significat que utilitzem i projectem per interpretar-la. Aquest procés de significació es coneix com a **emmarcat**, en què s'ancora un esdevenir de successos sota un esquema d'interpretació determinat. Presenta les característiques següents:

1. Perquè l'emmarcat sigui reeixit, cal que sigui integrat pels seus usuaris com a resposta conductual **reiterativa** a situacions similars. En altres paraules, un procés d'emmarcat és repetitiu i significa de la mateixa manera situacions similars.
2. L'emmarcat és un **procés lingüístic**, ja que el marc utilitzat funciona com un discurs que ens permet comprendre allò que percebem. Aquest aspecte desdibuixa la frontera entre pensament i llenguatge. Es tracta d'un tret influenciat pel gir lingüístic, que es defineix com la presa de consciència, pel món acadèmic, que la nostra manera de descriure lingüísticament el món és la manera com efectivament pensem el món.
3. L'emmarcat és un **procés interaccional**. En aquesta característica conflueixen els dos aspectes ressenyats amb anterioritat. Atès que els marcs són lingüístics i són integrats per repetició, es requereix la interacció comunicativa entre individus perquè aquests puguin existir. En resum, l'emmarcat s'origina en la comunicació entre individus i grups.

Per il·lustrar aquests tres aspectes, posem un exemple que ens remet a l'apartat «1.3.5. Cossos, afectes i subjectivitats». En les assemblees dels moviments que configuraven el 15M, s'alçaven els braços, girant les mans de dreta a esquerra, com a símbol d'acceptació d'un discurs que s'estigués manejant en l'assemblea. Si desconeguéssim aquesta pràctica i ens la trobéssim per primera vegada, es podria generar una confusió inicial sobre què significa aquesta gestualitat. La

nostra interacció amb els membres de l'assemblea serviria per assumir que aquesta gestualitat, en aquest context, significa assentiment.

Ara bé, l'emmarcat no només succeeix per comprendre un fenomen pròpiament comunicatiu. També es poden emmarcar successos econòmics, socials i de tota índole. Pensem en la reivindicació de diversos moviments feministes que reclamen la necessitat d'utilitzar l'expressió «violència de gènere». Tal com explica Ana Álvarez (2005), precisament la introducció del terme *gènere* permet emmarcar pràctiques determinades com a resultat de patrons patriarcal. Per exemple, la concepció que, en una relació de parella heterosexual, l'home pot tractar la dona com a una propietat en comptes de com a un subjecte autònom, la qual cosa li atorgaria un dret sobre la seva intimitat, la seva privacitat i fins i tot per exercir mal físic. En altres paraules, emmarcar aquestes violències mitjançant el codi de gènere permetia significar aquestes dinàmiques, de manera que es visibilitzés el patriarcat encara existent en la societat.

Seguint aquesta línia, la construcció de marcs d'acció col·lectiva fomenta el procés d'**alineament de marcs** (*frame alignment*), que permet alinear els sentiments individuals de manera col·lectiva. Amb això, es possibilita una comprensió comuna dels problemes existents, com solucionar-los i per què la mobilització és desitjable. Ara bé, aquest procés no només facilita respostes col·lectives en forma de mobilització, sinó que desplega una identitat sobre els grups implicats. Scott Hunt ha identificat que la construcció de marcs d'acció col·lectiva és paral·lela i interdependent de la producció del que denomina **camp d'identitat** (Hunt et al., 1994). Aquests camps d'identitat recollirien els trets amb què es defineix cada grup implicat en l'univers simbòlic derivat dels marcs d'acció col·lectiva, i es classifiquen de la manera següent:

1. **Camp d'identitat dels protagonistes** (*protagonist field*), que abasta les característiques pròpies dels participants del moviment social i afectats directes de la problemàtica que s'aborda.
2. **Camp d'identitat dels antagonistes** (*antagonist field*), que inclou els trets amb què es defineix els opositors del moviment i responsables de la injustícia social que es tracta de superar.
3. **Camp d'identitat de l'audiència** (*audience field*), que recull els atributs de les diferents audiències, i també la identificació de quines audiències són aliats potencials o opositors potencials depenent de l'estratègia que s'acció.

Posem-ne un exemple concret per entendre la interrelació entre marcs d'acció col·lectiva i camps d'identitat (Giménez, 2018; Sanmartín, 2014), basat en la Plataforma d'Afectats per la Hipoteca (PAH), fundada a Barcelona l'any 2009 amb l'objectiu de modificar les lleis hipotecàries de l'Estat espanyol.

## Taula 8. Marcs d'acció col·lectiva i camps d'identitat basat en la PAH

<b>Marc de diagnòstic</b>	<ul style="list-style-type: none"><li>• L'existència de lleis que permetien als bancs exigir el pagament de tot el deute hipotecari davant tres quotes impagades forçava a les persones afectades a ser desnonades i a quedar-se amb un deute per a tota la vida.</li><li>• El <b>lema</b> «no és una crisi, és una estafa» reemmarcava la crisi habitacional com una maniobra dels bancs per lucrar-se a costa dels seus clients.</li></ul>
<b>Marc de pronòstic</b>	<ul style="list-style-type: none"><li>• Es proposava un canvi legislatiu que permetés a les persones afectades cancel·lar el seu deute hipotecari i ser reallotjades en règim de lloguer en immobles de les entitats financeres.</li><li>• El <b>lema</b> «és una qüestió de voluntat política» indicava precisament que, si una causa estructural a la crisi habitacional era una llei injusta, modificar-la era una clau fonamental per solucionar la situació.</li></ul>
<b>Marc de motivació</b>	<ul style="list-style-type: none"><li>• Si la PAH havia estat capaç d'aturar desnonaments mitjançant concentracions a la porta de les persones afectades, també tindria la possibilitat de modificar la llei hipotecària.</li></ul>

- El **lema** més utilitzat pel moviment «Sí que es pot!» condensa la confiança que els activistes tenien d'aconseguir una solució estructural mitjançant la mobilització.

<b>Camp d'identitat protagonista</b>	Persones afectades que s'identificaven com a activistes en el conflicte per garantir el dret a l'habitatge.
<b>Camp d'identitat antagonista</b>	Entitats financeres considerades com a estafadores i responsables de la problemàtica habitacional.
<b>Camp d'audiència</b>	La ciutadania, la simpatia de la qual es buscava per aconseguir suports populars a les reivindicacions legislatives de la PAH. I que precisament era caracteritzada com una ciutadania que també estava afectada, encara que no organitzada, ja que havia sofert una crisi econòmica generada per les pràctiques abusives de les entitats bancàries.

### Font: elaboració pròpia

Aquests aspectes es poden veure ressenyats en el vídeo següent de la PAH: <https://www.youtube.com/watch?v=TkrM-zBGjBQ>.

L'aspecte fonamental d'aquestes teories és que mostren que la **producció simbòlica de la realitat** seria indissociable de la **producció d'identitat**. És a dir, que els marcs que utilitzem no només abasten què fem sinó també qui som, de manera que construeixen una imatge del «nosaltres» (tal com s'ha avançat en l'apartat «2.3.3. Teoria de la identitat social») en forma d'**identitat col·lectiva**:

«Denomino identitat col·lectiva al procés de construir un sistema d'acció. La identitat col·lectiva és una definició interactiva i compartida que un cert nombre d'individus (o en un nivell més complex de grups) elabora respecte a les orientacions de les seves accions en el camp de les oportunitats i les limitacions en què es desenvoluparà l'acció. Quan parlo d'interactiva i compartida' vull dir que aquests elements es construeixen i se superen per mitjà d'un procés constant d'activació de les relacions que uneixen els actors».

Melucci (1996, p. 70)

Que Melucci proposi una visió dinàmica de la producció simbòlica i identitària és central, com veurem a continuació.

### 3. Els moviments socials: què són?, per què cal estudiar-los?, com podem estudiar-los?

#### 3.4. Elements addicionals per a la recerca en moviments socials

##### 3.4.3. L'atenció a allò imperceptible i a allò micropolític

Una crítica que han rebut les teories simbòliques sobre moviments socials és que pressuposen que els moviments funcionen amb un excés de congruència. El fet de considerar que la conducta de les i els activistes està en perfecta alineació amb els discursos que es manegen implica ignorar la **pluralitat** que es pot trobar dins d'un mateix moviment; per la qual cosa es tractaria el moviment com a una unitat pura, en què els individus perden la seva **agencialitat**, i el seu comportament quedaria determinat plenament per la labor col·lectiva.

Aquest és un aspecte ressenyat especialment per l'antropòleg John Gledhill, que defensa les anàlisis que expliquin les interaccions que es generen entre les i els activistes a l'hora de produir discursos, tot abastant també les **contradiccions** i els **conflictes** que tenen lloc en el seu si, i com aquests mateixos aspectes evolucionen en interacció amb el seu context immediat, que també és dinàmic.

“ «Les 'cultures de resistència' resulten ser històricament duradores, tot i que experimenten el flux i el reflux de les mobilitzacions, derrotes aclaparadores i períodes de calma transitòria. Però el que no hem de fer és transformar els moviments socials en 'actors' unitaris desproveïts de contradiccions internes i de tendències contradictòries, i aïllar-los dels àmbits socials, culturals i polítics, de més envergadura, en el si dels quals experimenten els fluxos i refluxos esmentats».

Gledhill (2000, p. 308)

Per tant, en analitzar els moviments socials, és important no atendre únicament els seus senyals més sorollosos i eixordadors, això és, el que manifestament és un moviment social. Per exemple, en les grans mobilitzacions planetàries contra la guerra, en el que va succeir durant les tres setmanes de Maig del 68 a París o en les manifestacions més contemporànies a favor del dret a l'habitatge a Espanya. Cal superar aquest encotillament. Només atenent aquests senyals no s'obté la riquesa, la diferència que emanen d'aquestes protestes. Aquesta fixació únicament en els senyals sorollosos porta a simplificacions enormes: o bé són una manifestació més sense cap novetat, o bé és una manifestació incomprendible –apolítica i fins i tot antipolítica. En canvi, les anàlisis dels espais interaccionals tenen potencial metodològic a l'hora de mostrar com els activistes van pactant, negociant i debatent els marcs d'acció col·lectiva. Aquest enfocament ens permet atendre també els senyals més silenciosos i imperceptibles, el subterrani, el que roman fora dels focus, i potser així, ser més conscients de la diversitat que habita en aquests espais i moviments, com també assenyalàvem en l'apartat [«1.3.6. Alguns riscos a tenir presents en la facilitació»](#).

Tres escoles de l'última part del segle xx han sabut captar especialment aquesta importància de posar el focus en els processos micropolítics. Són les següents:

- Els **feminismes** mitjançant el seu lema «el personal és polític» i la seva atenció al micropolític i en el fet de partir de si mateix.
- Els **subaltern studies**, amb la seva declinació posterior al que s'ha conegut com a **literatura postcolonial** i que comporta una crítica sense paliatius als quals Ranahit Guha i d'altres han anomenat «estatisme»; això és, les veus altes i fortes de la història enfront d'una substitució per les veus baixes, que queden submergides pel soroll dels mandats estatistes o nacionalistes.
- L'**operanisme** i el **postoperanisme italià**, amb la seva noció de *composició de classe*, mitjançant la qual signifiquen l'existència d'un conflicte subterrani i silenciosos protagonitzat quotidianament per homes i dones contra l'organització capitalista.

Tot això enriqueix la mirada sobre els moviments socials. Aquests senyals imperceptibles, silenciosos, subterranis –com el de l'operador informàtic que vol programari lliure, com la del migrant que exerceix el seu dret a la mobilitat creuant fronteres, fins i tot les més militaritzades, la de la dona que vol temps per cuidar el seu fill o com la de l'estudiant que vol formar-se i moure's– són extraordinàriament informatives. Mostren un rebuig a l'explotació inventant pràctiques que s'escapen a la lògica del capital, que resisteixen a la seva recuperació i que, en definitiva, obren nous espais de llibertat. Massa sovint, aquests senyals silenciosos són catalogats com a no-polítics, com a individuals, quan, per contra, esdevenen el carburant dels moviments socials.

### 3. Els moviments socials: què són?, per què cal estudiar-los?, com podem estudiar-los?

#### 3.4. Elements addicionals per a la recerca en moviments socials

##### 3.4.4. La no conveniència de prendre el moviment social com a unitat d'anàlisi

La segona línia argumental addicional per a l'estudi dels moviments socials refereix a la necessitat d'estudiar-los en plural. La majoria de la recerca parteix encara d'una concepció del moviment social com a unitat d'anàlisi. Això provoca problemes que dificulten fins i tot la comprensió dels mateixos moviments. Doug McAdam (2002, p. 244) ho expressa de manera clara:

«(...) la persistència de certes convencions metodològiques i conceptuals en aquest camp continua enfosquit, al meu judici, diverses veritats simples que per als activistes són evidents des de fa ja molt de temps. Aquestes veritats inclouen els quatre enunciats següents: 1) els moviments socials no són entitats discretes, semblants a organitzacions; 2) en general, els moviments socials són inseparables de les famílies de moviments, més àmplies i ideològicament coherents (Della Porta i Rucht, 1991), en què estan enclavats; 3) com va dir Sydney Tarrow (1983, 1989) fa temps, el que hauríem de mirar d'explicar és el sorgiment i la caiguda d'aquestes famílies o cicles de protesta; 4) la major part dels moviments socials en tenen com a causa d'altres i les eines tàctiques, organitzatives i ideològiques que proporcionen a lluites posteriors».

Prendre seriosament les veritats suggerides per McAdam implica focalitzar l'atenció no en els moviments socials com a unitats d'anàlisi, sinó en els **cicles de protesta** en què s'inscriuen. Els anomenats *cicles de protesta* formen part substancial de l'enfocament teòric proposat per Sydney Tarrow. Els entén com una **onada d'accions col·lectives –i les reaccions que susciten– amb una freqüència, intensitat i formes que primer creixen i després declinen amb una certa proximitat cronològica, estenent el conflicte per tot el sistema social, des dels sectors tradicionalment més mobilitzats als menys mobilitzats i induint alhora una renovació dels repertoris d'acció col·lectiva**. El primer dels moderns cicles de protesta sorgeix cap al **1848 i finalitza en el període d'entreguerres**, quan el moviment obrer és el seu màxim protagonista i l'inductor d'una part substancial del desenvolupament societatari posterior. El segon cicle modern de protesta transcorre en la seva fase d'apogeu **entre la dècada dels seixanta i els primers vuitanta**, període que emergeixen els anomenats nous moviments socials. Finalment, la segona meitat dels noranta, es constaten els inicis d'un nou cicle de protesta que arriba fins a les **primaveres àrabs, els 15-M i els moviments d'indignats** al planeta.

Aquest segon element indica que els moviments s'han de situar dins del cicle de protesta, una família de moviment més àmplia i cronològicament a l'entorn. Aquesta teoria ens permet entendre de manera positiva el contagi dins dels moviments: és més fàcil l'emergència de nous moviments quan prèviament n'han sorgit d'altres en un període relativament curt de temps.

### 3. Els moviments socials: què són?, per què cal estudiar-los?, com podem estudiar-los?

#### 3.4. Elements addicionals per a la recerca en moviments socials

##### 3.4.5. L'escolta com a superació de la mirada academicista

Un tercer element addicional mira d'aprendre i escoltar els moviments i les persones que decideixen optar per aquesta mena d'agregació humana. Els moviments ofereixen als seus propis espais, o en diverses institucions culturals, cursos, seminaris, elaboren publicacions, imparteixen tallers, fan documentals, dissenyen els seus webs i blogs que faciliten informacions i reflexions moltes vegades més interessants que les que ofereix l'acadèmia, que massa cops es perd en una mena de buit teòric amb poc o nul aterratge a la realitat.

Els moviments comencen a convertir-se també en **productors de coneixement**. La construcció d'una teoria crítica per part del feminisme, i el seu desafiament a la ciència convencional n'és bon exemple. En aquesta mateixa lògica cal situar l'ecologisme, el programari lliure, el web 2.0 o les diverses iniciatives d'autoformació que generen els moviments socials. No hi ha dubte que qui vulgui acostar-se a la temàtica dels moviments socials trobarà en aquests espais informació més útil, més pràctica i, per tant, més possible de generar nova teoria. És evident, alhora, que les reflexions que des d'allí emergeixen parteixen de l'escolta: els activistes coneixen més bé la temàtica, cosa que els ha portat a participar en un moviment social. I, per tant, la tasca de qui senti curiositat pels moviments socials és, primer de tot, conèixer-ne els participants, escoltar-ne les problemàtiques i raonaments.

### 3. Els moviments socials: què són?, per què cal estudiar-los?, com podem estudiar-los?

#### 3.4. Elements addicionals per a la recerca en moviments socials

##### 3.4.6. Allò afectiu en els moviments socials

Algunes de les teories sobre els moviments socials han intentat mostrar i reforçar l'anàlisi de l'acció col·lectiva, en tant que protagonitzada per **actors racionals**. Aquests marcs analítics, com s'ha exposat, han estat clau per a la superació d'interpretacions prèvies del comportament col·lectiu, enteses únicament com a producte de **masses** amorfes i arrossegades per **inclinacions irracionals**, en la línia del que plantejaven autors com Le Bon i Ortega y Gasset, tal com hem vist en l'apartat «1.2. L'era de les multituds».

“ «En la primera meitat del segle passat, les emocions estaven en el centre d'estudis d'acció col·lectiva. L'acció col·lectiva era vista com una resposta irracional al descontentament i les emocions s'equiparaven amb la irracionalitat. Com a reacció a aquests enfocaments, les anàlisis acadèmiques dominants sobre la participació en l'acció col·lectiva van canviar cap a explicacions racionalistes, estructurals i organitzacionals».

Stekelengurg i Klandermans (2017, p. 171)

Tanmateix, **la dimensió racional no anul·la necessàriament l'afectiva o emocional**, com ja hem vist en l'anàlisi de les dinàmiques grupals i assembleàries («1.3.5. Cossos, afectes i subjectivitats»); un raonament aplicable també a l'anàlisi dels moviments socials en un sentit més ampli. En aquesta línia, podem destacar la **perspectiva culturalista**, impulsada per Jeff Goodwin i James Jasper (1999). Com una crítica a la teoria de les oportunitats polítiques, defensa que els membres d'un moviment social no trien les maneres de confrontació únicament pel pragmatisme racional, sinó que les emocions exerceixen un paper clau a prioritzar unes formes de confrontació enfront d'unes altres. Només d'aquesta manera podem explicar l'existència de confrontacions en contextos de probabilitat d'èxit dubtosa o la persistència en l'actualitat de maneres de confrontació directes i episòdiques. S'entén així que l'anàlisi racional i l'elecció emocional configuren una cultura en cada moviment.

Un exemple serien les manifestacions per la mort de Nahel Merzouk, un jove de 17 anys de l'extraradi parisenc d'ascendència marroquina i algeriana, mort a causa d'un tret de la policia francesa. Després de la difusió del vídeo de la mort de Nahel al municipi de Nanterre, es van succeir protestes durant juny i juliol de 2023, amb concentracions i fins i tot la presa de comissaries de policia i altres edificis de l'Administració pública. En aquesta mena d'esdeveniments, la necessitat de manifestar la indignació pròpia pot ser un motiu més que suficient per encoratjar a la confrontació, sense perjudici que posteriorment o paral·lelament es gestin altres pràctiques de confrontació que corresponguin més a un repertori de confrontació nou.

La ira i la indignació, per exemple, són considerades emocions bàsiques que funcionen com a motor per a la mobilització, perquè construeixen el **marc de motivació**. Les i els activistes s'esforcen a canalitzar i crear indignació i ira moral a partir de les quals crear el **camp d'identitat dels antagonistes**. A més, els moviments socials poden esdevenir espais on posar en comú emocions determinades i arribar a transformar-les, com assenyalàvem també en la secció «3.4.2. Els marcs de l'acció col·lectiva i els camps d'identitat»:

“ «La gent s'ha pogut sentir desconcertada per alguns aspectes de la realitat i tracta d'entendre el que està passant. Poden buscar altres persones amb experiències similars i un moviment social pot proporcionar un entorn per intercanviar experiències, contar les seves històries i expressar els seus sentiments».

Stekelengurg i Klandermans (2017, p. 171)

Així mateix, és evident que l'activació dels components emocionals ha estat una eina per enfortir tant la **solidaritat interna** com l'adhesió externa al moviment i, en definitiva, per afavorir la sostenibilitat a llarg termini d'un moviment. Per exemple, Ane Larrinaga (2018) assenyalava com les emocions són un factor motivador de l'acció col·lectiva, atès que posseeixen un fort impacte en la construcció de la cohesió interna dels grups mobilitzats i nodreix d'energia l'acció col·lectiva del moviment, de manera que li proporciona adhesió social i ajuda la seva sostenibilitat en el llarg termini. Les persones activistes, per tant, tracten de reforçar les

lleialtats de grup; tracten, per exemple, d'inspirar orgull i calmar els temors pels efectes negatius que l'ús de l'**acció col·lectiva contenciosa** pugui tenir sobre elles.

A tall d'exemple, podeu visionar el testimoniatge d'una manifestant del 15M responsable de la comissió de neteja en la plaça del Sol a Madrid, on podem observar el canvi que les emocions arriben a provocar en les persones.



Recapitulant, podem sintetitzar afirmant que la metodologia d'estudi dels moviments socials n'incrementa l'eficàcia en la mesura en què atén el micropolític, en la mesura en què concentra la seva atenció no en els moviments, sinó en les famílies o cicles de moviment, en la mesura en què supera les rigideses academicistes i aprèn dels moviments i, també, finalment, en la mesura en què atén els afectes que es creen en un moviment social.

# Conceptes clau

## 3. Els moviments socials: què són?, per què cal estudiar-los?, com podem estudiar-los?

Acció col·lectiva-Acció col·lectiva contenciosa-Formes i repertoris d'acció  
Agencialitat  
Alineament de marcs  
Camps d'identitat: protagonistes, antagonistes i audiència  
Canvi social  
Conflicte  
Contradiccions  
Desobediència civil  
Identitat col·lectiva  
Lògica dels moviments socials-Composició de la base social  
Marcs d'acció col·lectiva: diagnòstic, pronòstic i motivació  
Moviment(s) social(s)-Sociopolítics, proactius, reactius, generals, contramoviments  
Nous moviments socials  
Operaisme-Postoperaisme  
Perspectiva culturalista  
Pluralitat  
Procés polític-Estructura d'oportunitat política  
Processos constituents  
Producció de coneixement  
Protesta-Repertoris de protesta, cicles de protesta  
Repertori de confrontació  
*Subaltern Studies*-Literatura postcolonial  
Subjectivitat  
Teoria de la mobilització de recursos

## 4. Traçant el camí cap a la institucionalització dels moviments socials

### 4.1. Introducció

Els moviments socials miren de qüestionar alguna política o condició social de què responsabilitzen les institucions, cosa que revela una manifesta tensió cap aquestes mateixes, rebuig o distanciament (Buechler, 2016). De manera que, en el context de l'estudi dels moviments socials, quan parlem de procés d'**institucionalització**, sol fer-se referència a la fase final del procés de mobilització (Kriesi, 2016; Tarrow, 2012). En aquesta última fase, el moviment social ha perdut completament el caràcter conflictiu i revolucionari, s'ha desradicalitzat (Morgan, 2007), ha jerarquitzat la seva estructura organitzativa (Ibarra, 2000) i ha adquirit una forma de funcionament cada vegada més similar a la dels grups d'interès i partits polítics.

Com veurem a continuació, podem analitzar el procés d'institucionalització dels moviments sobretot des de dues perspectives. D'una banda, posant el focus en els possibles canvis de model organitzatiu, seguint propostes teòriques de la **mobilització de recursos**. D'altra banda, atesa l'orientació i estratègia política del moviment en relació amb el context institucional de cada moment, seguint les propostes teòriques de l'**estructura d'oportunitat política**.

Però la institucionalització equival realment a la fi dels moviments socials? Per autores com Ferrée i Martin (1995) no vol dir un abandó dels objectius ni de les pràctiques, ni una desradicalització de la mobilització, sinó un interès per **continuar en el temps**. Un exemple seria el moviment feminista estatunidenc, la preocupació del qual és la supervivència de les organitzacions. Aquesta supervivència necessita efectivitat, de manera que les associacions poden dependre de les institucions estratègicament. Així mateix, autors com Alain Touraine o Manuel Castells han previst la possible coexistència de **models revolucionaris i reformistes**, en funció de l'orientació ideològica de la mobilització (Pichardo, 1997) i la seva relació amb les institucions (Santamarina, 2008). Si prenem com a exemple algunes de les mobilitzacions que actualment ens envolten (el moviment feminista, LGTBI+, antiracista o anticapacitista), veiem que part de les seves demandes han estat absorbides per les institucions (Coll-Planas i Cruells, 2017), mitjançant la creació d'organismes i el desenvolupament de polítiques públiques (Ruiz, 2009), però que, al seu torn, continuen existint accions reivindicatives i protestes en formes de manifestacions als carrers.

## 4. Traçant el camí cap a la institucionalització dels moviments socials

### 4.2. La institucionalització com a canvi del model organitzatiu

#### 4.2.1. Introducció

Els moviments socials, en general, es caracteritzen perquè tenen **estructures organitzatives fluides, obertes, descentralitzades, horitzontals, informals, assembleàries**, en què s'intenta que el líder o líders (si n'hi ha) siguin rotatius. Es busca també la connexió amb altres moviments socials, destacant una **estructura en forma de xarxa** (Ibarra i Grau, 2008), així com la unió, la relació, l'intercanvi i la mobilització conjunta amb altres agents (Ibáñez i Castells, 2008). Aquest model organitzatiu, normalment, es contraposa al propi de les institucions, caracteritzat per una **estructura formalitzada, estable, vertical, jeràrquica, rígida i centralitzada quant a la presa de decisions** (Rucht, 2017).

Per tant, quan un moviment social comença a adoptar models organitzatius més formals, s'interpreta com un **indicador d'institucionalització** que pot acabar generant un distanciament entre les persones en posició de lideratge i la base de l'estructura organitzativa (Coll-Planas i Cruells, 2017). Llavors, per què un moviment social pot decidir assumir aquest risc? Aquesta mena de canvis responen, moltes vegades, a una **necessitat, requisit i exigència imposada per les mateixes institucions** a què pretenen influenciar. Així, per exemple, si una organització vol tenir accés a subvencions i ajudes públiques per poder continuar funcionant, és obligatori el seu registre, que, al seu torn, implicarà l'elaboració i adopció d'uns estatuts formals que aporten certa «oficialitat» a l'associació (Funes, 2011). D'aquesta manera, **les institucions governamentals imposen unes exigències i activen un engranatge que fa que les associacions s'hi hagin de situar-se dins o fora**.

Determinats moviments poden decidir situar-se dins del sistema institucional per accedir més fàcilment a certs recursos (econòmics, infraestructurals, etc.) i mirar d'augmentar la seva influència per transformar o augmentar l'efectivitat de les polítiques públiques. Altres moviments, en canvi, prefereixen mantenir altres models organitzatius que els confereixin més autonomia malgrat tenir més dificultats per l'accés a determinats recursos. En aquest sentit, Coll-Planas i Cruells (2017) destaquen tres tipus d'associacions segons la seva estructura i capacitat organitzativa:

1. **Associacions amb grans infraestructures**, estructura de presa de decisions jeràrquica, gran volum de personal (contractat i voluntari) i un alt volum pressupostari que prové, principalment, de subvencions, encara que algunes associacions recorren a la creació de fundacions per facilitar l'obtenció de capital privat. Com per exemple seria el cas de [World Vision](#) o de la [Fundació Espanyola pels Drets Humans](#).
2. **Associacions amb una estructura de presa de decisions assembleària**, amb militants implicats, volum pressupostari dispar i poca capacitat per disposar de personal contractat. Aquí podríem posar com a exemple a [STOP Sida](#) o [l'Observatori Contra l'Homofòbia](#).
3. **Col·lectius no legalitzats**, amb una estructura assembleària, personal militant i poc pressupost que prové de l'autogestió, ja que l'autofinançament és el seu ideari polític. Seria el cas de la [Guerrilla Travolaka](#) o [La Kosturica](#), entre d'altres.

Per analitzar el procés d'institucionalització d'un moviment des d'aquest vessant organitzatiu, tindrem en compte les dimensions següents: la formalització de l'estructura, la professionalització, la burocratització i la capacitat organitzativa i econòmica. Vegem-les.

## 4. Traçant el camí cap a la institucionalització dels moviments socials

### 4.2. La institucionalització com a canvi del model organitzatiu

#### 4.2.2. La formalització de l'estructura

Entenem per **formalització** el procés mitjançant el qual les associacions modifiquen la seva estructura organitzativa cap a una **jerarquització en la presa de decisions** i un **augment en el volum pressupostari** i de la **capacitat organitzativa**.

Morgan (2007) sosté que aquest procés implica transformar el seu model organitzatiu cap a un de considerat més «apropiat» per les institucions i a una reestructuració interna que els permeti gestionar els recursos públics obtinguts. És a dir, establir i registrar uns estatuts i crear una estructura organitzativa-directiva que opera en un territori determinat, tot i que pot estendre's a altres regions.

Per Offe (1998) aquest exercici de formalització (reestructuració interna, redefinició de rols i gestió de recursos) és el que garanteix la continuació del moviment social i, per tant, no deixa de ser un procés de «maduresa organitzativa» dels moviments socials (citat a Natalucci, 2012, p. 13). Altres autores, com Buechler (2016) i Della Porta i Diani (2011), es refereixen a la formalització com la fase del procés d'institucionalització en què el moviment es torna organitzat, tàctic, disciplinat i amb una clara orientació als seus objectius.

## 4. Traçant el camí cap a la institucionalització dels moviments socials

### 4.2. La institucionalització com a canvi del model organitzatiu

#### 4.2.3. La professionalització

La **formalització** genera la necessitat de comptar amb persones professionals, capaces de dur a terme els objectius i les gestions diàries de l'organització (Buechler, 2016). Així, es fa necessari que la militància recorri a rutines establertes i familiars, repetitives i autònomes més compatibles amb estructures formalitzades. D'aquesta manera, els seus comportaments es tornen predictibles (Natalucci, 2012).

Per exemple, tant en l'associació Gais Positius (un centre d'homes gais i bisexuals amb VIH que treballa per donar resposta al VIH i la sida) com en l'oenagé BCN Checkpoint (un centre comunitari de detecció del VIH i altres infeccions de transmissió sexual dirigida a homes gais i altres homes que tenen sexe amb homes i dones transsexuals), disposen de persones amb coneixement especialitzat i prou capacitat organitzativa per complir els seus objectius.

A vegades, la **professionalització** es confon amb la **salarització** (Coll-Planas i Cruells, 2017). És a dir, quan no hi ha persones voluntàries, o bé quan aquestes persones es converteixen en personal remunerat (Christiansen, 2009) gràcies, en part, a la recepció de fons públics. La gestió d'aquests fons públics requereix un coneixement tècnic, una eficàcia organitzacional i una professionalització que ha de ser remunerada (Morgan, 2007). D'aquesta manera, la persona voluntària té l'oportunitat de desenvolupar-se professionalment gràcies a la demanda de treball qualificat al tercer sector (Buechler, 2016). No obstant això, els fons rebuts no sempre són suficients per comptar amb personal assalariat, per això cal destacar la presència de **personal voluntari i activistes**, implicats en l'associacionisme (López i Hincapié, 2015), encara que la presència de voluntariat i de persones sense titulació acadèmica acabi qüestionant la necessitat d'un coneixement tècnic i d'una remuneració.

## 4. Traçant el camí cap a la institucionalització dels moviments socials

### 4.2. La institucionalització com a canvi del model organitzatiu

#### 4.2.4. La burocratització i la prestació de serveis

L'Estat prioritzaria la inclusió en l'agenda política d'aquells moviments socials amb estructures burocratitzades i centralitzades. Una **burocratització** que es desenvolupa mitjançant la interacció amb l'Estat i els partits polítics (Young-hwa Kim 2005, p. 14):

«les estructures burocràtiques disposen de la presència d'un líder central que és autoritzat a actuar en nom dels actors col·lectius, reduint la distància entre els nivells locals i nacionals (com en el cas de les estructures federals del moviment) i disminuint la confusió i el desacord durant les interaccions entre els membres del moviment social».

Entre els canvis estructurals i organitzatius que produeix la burocratització, es destaca la complexitat que adquireixen les tasques organitzatives en l'àmbit administratiu i jurídic, així com unes accions menys reivindicatives i més centrades en la **prestació de serveis** finançats, en la majoria dels casos, amb diners públics. En aquest cas, l'Estat manté la funció de regular i finançar els serveis, mentre que les associacions, oenagés o empreses, s'encarreguen de proveir-los i gestionar-los. D'aquesta manera, les associacions s'enfronten a una **cultura estatalista** que els permet participar en el context institucional, malgrat les possibles conseqüències, com per exemple:

- Un **control** més gran per part de l'Estat sobre l'associacionisme, sotmetent-lo a un «sistema de vigilància i control local» (Tilly, 2004, p. 285).

Per exemple, no podem entendre el sorgiment del Fòrum de Vida Independent i Diversitat sense tenir en compte com el moviment associatiu de la discapacitat, sorgit durant la transició i amb una clara orientació reivindicativa, va anar despolititzant-se progressivament per passar a ser fonamentalment proveïdor de serveis públics (Díaz, 2008). Davant aquest procés de burocratització, l'FVID sorgeix amb una clara voluntat reivindicativa l'any 2001 i, com assenyalen a la seva pàgina web, amb un model d'organització horitzontal: una comunitat basada en la participació directa i en igualtat de condicions, en què «no hi ha una presidència ni una junta directiva, ni tan sols disposem d'identificació fiscal, i el nostre pressupost és de 0 €».

- Una **desresponsabilització institucional**, ja que existeix un menor compromís per part de les institucions per resoldre les problemàtiques socials, així com una mercantilització i neoliberalització del benestar social (Kriesi, 2016) mitjançant la privatització i comercialització de serveis a canvi de diners públics (Funes, 2011). Per això, sovint es reivindica que alguns serveis siguin prestats directament per l'Administració pública.

Per exemple, els centres de planificació familiar que van néixer en l'àmbit comunitari del moviment feminista els anys de vuitanta i, més tard, a partir de 1991, es van incloure a la xarxa de sanitat pública, passant a ser gestionats directament des de l'Estat (Ruiz, 2009). Aquest tipus d'**absorció**, al seu torn, es converteix en un problema per a determinades associacions la intenció de les quals és incidir directament en la realitat que volen canviar i oferir serveis específics al col·lectiu que representen, com per exemple la Fundació Surt, que neix el 1993 a Barcelona amb l'objectiu d'aportar eines i fer costat a les dones en la incorporació al món laboral (Ruiz, 2004, 2009).

- Una **desmotivació** per part de les persones activistes i una **pèrdua de representativitat** que es tradueix en l'aparició de «nous lobbies» (Della Porta i Diani, 2011, p. 308).

Per exemple, Ruiz (2004, 2009) assenjala la invisibilitat que en determinats moments han tingut les reivindicacions col·lectives del feminisme a causa de la potent capacitat de representació que té l'Estat: les demandes reclamades per les associacions eren absorbides per les institucions, passant al terreny polític i invisibilitzant el treball previ dut a terme pel teixit associatiu.

## 4. Traçant el camí cap a la institucionalització dels moviments socials

### 4.2. La institucionalització com a canvi del model organitzatiu

#### 4.2.5. La capacitat organitzativa i econòmica

Mitjançant la formalització que adquireixen les organitzacions, es professionalitzen i burocratitzen, amb la possibilitat d'augmentar, també, la seva **capacitat organitzativa** si disposen de prou recursos econòmics. Però quan aquests recursos no estan disponibles (o per fer-ho possible), sovint, el model organitzatiu acaba sustentant-se sobre l'esforç de personal voluntari o en situació de precarietat, que, a més ha de passar part considerable del seu temps dedicat a la burocràcia administrativa i a la cerca de recursos econòmics, en detriment d'altres objectius organitzatius. Una dedicació que passa en un context de competitivitat amb altres organitzacions que opten a les mateixes convocatòries i es veuen obligades a adoptar una lògica gairebé empresarial (Coll-Planas i Cruells, 2008), que acaba reforçant l'estratègia d'incorporació de personal remunerat.

Aquesta **dependència financera** pot acabar en situacions de **clientelisme** amb l'organisme o entitat finançadora. D'una banda, això pot implicar renunciar a l'activitat més reivindicativa i crítica de l'organització i, per tant, amenaçar el seu projecte politicoideològic (Rucht, 2017). Quan les organitzacions no volen perdre la seva autonomia enfront d'aquestes entitats financeres, però, alhora, volen continuar sent capaces de donar resposta a les seves necessitats econòmiques, poden recórrer a diferents estratègies:

- recepció de petites quantitats econòmiques procedents de subvencions,
- sol·licitud d'ajudes públiques amb caràcter puntual per la realització d'actes específics,
- cerca d'alternatives econòmiques com el finançament privat,
- celebració d'actes o activitats per recaptar fons, o
- l'establiment de quotes monetàries perquè les persones puguin associar-se amb l'organització.

L'ús d'aquesta mena d'estratègies mostra que la **pèrdua d'autonomia** és percebuda com un factor preocupant per les associacions que, històricament, han estat contràries a la recepció de subvencions i l'ideari polític de les quals és l'autofinançament, autogestió i independència política (Coll-Planas i Cruells, 2017).

Considerarem, per tant, que un moviment està institucionalitzat quan les organitzacions que l'integren presenten una estructura formalitzada, organitzada i jerarquitzada en la presa de decisions, estan burocratitzades, disposen de professionals i d'una àmplia capacitat econòmica i organitzativa per aconseguir els seus objectius.

## 4. Traçant el camí cap a la institucionalització dels moviments socials

### 4.3. Transformacions en les agendes polítiques

#### 4.3.1. Introducció

Juntament amb l'anàlisi de la transformació del model organitzatiu, també podem entendre el procés d'institucionalització d'un moviment respecte a la major o menor aproximació o **integració de la seva agenda política en el marc institucional**. És a dir, identificar fins a quin punt les demandes del moviment han entrat al sistema juridicolegal, gràcies a una adaptació de la seva mobilització al context polític (Kim, 2005). Per a això, analitzarem, d'una banda, les estratègies a què recorren els moviments socials per aconseguir transformar l'àmbit institucional; d'altra banda, tindrem en compte com el context institucional reacciona i dona cabuda o no a aquestes pressions dels moviments socials, així com les conseqüències que aquestes diferents respostes institucionals poden acabar tenint sobre els moviments.

## 4. Traçant el camí cap a la institucionalització dels moviments socials

### 4.3. Transformacions en les agendes polítiques

#### 4.3.2. Les estratègies polítiques dels moviments socials

Tal com hem assenyalat abans, les organitzacions dels moviments socials poden triar estratègicament quin tipus de relació volen mantenir amb el context institucional i quin pes volen donar a cadascuna de les activitats més habituals: accions polítiques, intervenció social o diàleg institucional. A grans trets, podríem identificar tres estratègies per part de les organitzacions:

- Una prioritització de la seva acció en l'**àmbit institucional**, combinant la prestació de serveis amb la interlocució amb les institucions polítiques de què depenen financerament. Aquest model està relacionat amb una formalització més gran en l'estructura organitzativa.
- Altres vegades, es pot prioritzar l'**acció política en el marc institucional**, sense necessitat de renunciar a la prestació d'alguns serveis i mirant de mantenir el diàleg amb les institucions, per exemple, mitjançant consells consultius. En determinades circumstàncies, el manteniment d'una posició contínua de crítica i conflicte pot acabar trencant aquesta relació de diàleg.
- Finalment, trobarem organitzacions que apostin per l'**acció política fora del context institucional** i se situïn en espais alternatius. Normalment, seran organitzacions que apostin per la seva independència financera i per un rebuig a un procés de formalització.

Per Kriesi (2016), es donaria la **institucionalització** quan els moviments socials han aconseguit influenciar en la negociació de les polítiques públiques, sense necessitat d'una participació directa. Així mateix, Coll-Planas i Cruells (2017) la consideren un procés mitjançant el qual es dilueixen progressivament els límits entre les institucions i el moviment associatiu, prioritzant el **diàleg**, ja sigui de manera conflictiva o fluida.

Segons un estudi realitzat per la Regidoria de Drets Civils a la ciutat de Barcelona per elaborar el pla municipal per al col·lectiu LGBTI (Drets Civils, 2009, pàg. 10-11), s'analitzen les relacions que les associacions mantenen amb l'Ajuntament, i en destaquen tres grans posicions: a) **col·laboració institucional**, caracteritzada pel fet de mantenir un diàleg estable, de no confrontació, rebre subvencions i una activitat dirigida a la prestació de serveis; b) **relació crítica**, caracteritzada per una visió crítica cap a les accions que exerceix l'Administració, amb posicions transformadores cap al sistema actual i que perceben aquesta relació com a generadora de dependència i limitadora del discurs; c) **no col·laboració**, és a dir, no es manté un discurs formal, tot i que hi pot haver alguna relació informal, i no reben subvencions.

Trobarem diferents organitzacions que responen a aquesta diversitat d'estratègies possibles respecte a la seva relació amb el marc institucional:

- El [BCN Checkpoint](#) és un centre comunitari de detecció del VIH i altres infeccions de transmissió sexual de l'oenagé *Projecte dels NOMS-Hispanosida*, el principal focus és en la provisió de serveis en l'àmbit de la salut sexual.
- L'[Observatori contra l'Homofòbia](#) combina la provisió d'alguns serveis com l'atenció a persones víctimes de LGTBIfòbia, amb el diàleg amb les institucions en espais com el [Consell Municipal LGBTI de l'Ajuntament de Barcelona](#).
- La [Crida](#) és una organització d'alliberament sexual i de gènere, de caràcter assembleari i vinculada a l'esquerra independentista catalana.

## 4. Traçant el camí cap a la institucionalització dels moviments socials

### 4.3. Transformacions en les agendes polítiques

#### 4.3.3. La resposta institucional

La preeminència d'una o altra estratègia política estarà condicionada també pel context institucional, que pot ser més receptiu o menys a aquesta voluntat de diàleg i col·laboració amb els moviments socials.

Alguns autors subratllen la capacitat del sistema polític per proporcionar un espai de negociació i intercanvi d'interessos i decisions en què es pugui mediar i donar resposta als problemes que fan florir els moviments socials. En paraules de Melucci i Casquet (2001, p. 168):

«els sistemes polítics proporcionen respostes (als moviments socials) perquè institucionalitzen el problema i produeixen regles, prenen decisions; limiten la incertesa mitjançant la presa de decisions, en tant que els moviments socials fan aflorar els problemes. El mer fet que els problemes s'afrontin i se'ls posi nom obertament és una cosa d'extrema importància en les nostres societats».

Per tant, és important que les demandes dels moviments socials siguin visibles i rebin una resposta per part de les institucions per reduir el problema pel qual van ser creats. D'aquesta manera, podem ser en un context en què els moviments socials trobin una sèrie d'**oportunitats polítiques**, ja sigui per canvis en la configuració del poder o en les disposicions institucionals, però també poden haver estat **generades pels mateixos moviments socials o com a resultat de processos de negociació** amb les autoritats polítiques.

Aprofitar aquest **context d'oportunitat política** pot ser clau per a la consecució de determinats objectius del moviment social. No obstant això, aquestes situacions poden acabar tenint també algunes **contrapartides importants per als moviments socials**. Per exemple, aquests processos d'obertura per part del context institucional no solen presentar-se per igual a totes les demandes que pugui plantejar un determinat moviment social. L'oportunitat política s'obrirà per a aquella part del moviment que tracti qüestions d'interès més directe per a les institucions. I, enfront de la **pluralitat** pròpia dels moviments socials (a causa de la multiplicitat d'associacions, repertoris d'accions, temàtiques, tàctiques, relacions, lògiques organitzacionals, actors, demandes, etc. ), determinats contextos d'oportunitat política poden acabar generant processos d'**homogeneïtzació** del moviment, o de **cooptació** dels grups més pròxims al marc institucional i, per tant, d'**invisibilització** d'aquells més autònoms i amb menys recursos.

La campanya «Vota Rosa» dins de l'associacionisme LGBTI+ consistia en la participació de l'associacionisme en la política electoral. L'objectiu era conèixer els programes més favorables per l'agenda dels moviments prodrets LGBTI+ i votar aquests partits. Així doncs, a partir de mitjans de la dècada dels noranta, podem veure representants del moviment LGBTI+ reunits amb líders polítics, especialment d'esquerres, per discutir els programes electorals i negociar els compromisos polítics futurs. Amb el temps, els partits polítics van anar creant sectorials LGBTI+ per tractar, específicament, aquestes qüestions dins de les seves organitzacions.

La creació d'òrgans consultius per part de les institucions pot ser valorat positivament com a espais en què es té el suport i el punt de vista del moviment sobre les qüestions de rellevància social que s'aborden. Però aquests espais tampoc acaben sent plenament representatius:

- hi ha qüestions que prefereixen no tractar-se;
- s'accepten pràctiques de pressió política o *lobby* dirigides a l'obtenció de recursos i reivindicacions concretes que poden suposar una controvèrsia en el mateix moviment per la connotació patriarcal, sexista i androcèntrica que s'associa amb les institucions;
- integren les posicions més crítiques, però en dilueixen el caràcter crític, atorgant legitimitat a les decisions institucionals encara que no sempre cobreixin les expectatives de l'associacionisme i;
- requereixen temps i dedicació per compartir l'experiència activista sense rebre cap compensació, per això no es reconeix el treball realitzat pel moviment.

## 4. Traçant el camí cap a la institucionalització dels moviments socials

### 4.4. Institucionalització: èxit o fracàs?

La valoració de l'èxit o fracàs d'un moviment social dependrà del posicionament ideològic i dels objectius que aquest moviment hagi prioritzat. Hi haurà per als qui la institucionalització, juntament amb la possible desaparició del moviment social, sigui considerada un èxit, ja que això implicarà que les demandes han estat apropiades pel sistema legal institucional. Seria el cas del que es coneix com **estatalització**:

«El procés pel qual l'àmbit estatal assumeix el control d'una determinada problemàtica social implementant polítiques públiques, creant organismes específics i establint llits institucionals per gestionar el conflicte».

Coll-Planas i Cruells (2008, p. 268)

És a dir, seria la fase en què no sols les demandes socials s'han incorporat en l'agenda política, sinó que l'Administració pública es transforma per fer seves unes reivindicacions iniciades per un moviment social. Un exemple clar en seria la creació de conselleries i ministeris de Medi Ambient, mirant de donar resposta a les demandes del moviment ecologista, o els d'igualtat, producte de les reivindicacions del moviment feminista. Aquest procés s'interpreta com un espai d'oportunitat (Buechler, 2016) que considera que la relació i negociació amb les institucions polítiques les demandes poden ser traduïdes en canvis i el conflicte, en «política», assegurant que les qüestions que prioritza el moviment no s'esvaeixin.

Però, molt sovint, la relació amb l'àmbit institucional és, si més no, sospitós. Molts moviments socials han mostrat tradicionalment desconfiança cap als partits polítics (Ibarra i Bergantiños, 2008), perquè entre altres coses, en l'absorció de les seves demandes per part dels governs, no sempre es reconeix ni es dona legitimitat a la procedència d'aquestes demandes i invisibilitza la mobilització que precedeix a la seva estatalització. És per això que, sense renunciar a la transformació institucional, alguns moviments han apostat per la **creació de nous espais polítics** en què els moviments socials puguin actuar sense perdre la capacitat d'autonomia: sense institucionalitzar-se ni convertir-se en partits polítics o grups d'interès. Però en altres casos s'ha apostat per crear **partits de la nova política** que es caracteritzen per la seva horitzontalitat i bidireccionalitat en la presa de decisions, i són «altament receptius a les demandes dels moviments socials» (Casquete, 1998, p. 212). Aquests partits, alguns de nova creació i d'altres de ja existents, miren de fer visibles les demandes dels moviments socials i destaquen perquè defensen la igualtat de drets socials, tenen una estructura organitzativa poc formalitzada i burocratitzada, disposen d'una democràcia directa i d'autonomia i compten amb participants joves, de classe mitjana, amb un cert nivell cultural i preocupats pels valors posmaterialistes.

La consideració d'una **nova política** intenta esborrar la imatge autoritària amb què tradicionalment s'hauria associat el marc institucional. No obstant això, molts moviments socials continuen sent poc inclinats a participar d'aquestes estratègies d'institucionalització, per exemple:

- **La pèrdua del caràcter revolucionari** o la moderació de la militància. Això sol comportar un descens en el nombre de manifestacions o de reunions amb representants polítics. No obstant això, no sempre podem analitzar la suposada moderació de les accions sense tenir en compte el context polític: les manifestacions poden ser més conservadores o radicals o menys i les reunions més disteses o confrontatives o menys (Coll-Planas i Cruells, 2017).

Un exemple que no totes les manifestacions són igual de conservadores o radicals queda patent amb la celebració del 28 de juny a la ciutat de Barcelona. Aquest dia es va celebrar per primera vegada el 1977 una manifestació de caràcter polític i reivindicatiu que, a poc a poc, ha estat absorbida pel Pride, un acte ludicofestiu de caràcter comercial que atreu el turisme, cosa que pot indicar l'efecte desmobilizador de la institucionalització dels drets LGTBI (Sadurní i Pujol, 2015).

– **El desgast i desmobilització de la militància.** L'excés d'activitat política, de cerca d'aliances i negociacions amb partits polítics i sindicats genera un abandó de la militància més social i una pèrdua d'activistes per processos de cooptació.

– **La desaparició del moviment social.** Això és molt més probable en els **moviments específics**, que perden la seva raó de ser una vegada s'han aconseguit els objectius plantejats. Per exemple, el moviment sufragista va desaparèixer una vegada van aconseguir que es reconegués el dret de vot a les dones. En canvi, els **moviments més generalistes** són capaços de començar noves campanyes i reivindicacions quan aconsegueixen els objectius de la campanya anterior, de manera que renoven i reorienten la mobilització.

Aquest podria ser el cas del moviment LGBTI, que fa més de quaranta anys que lluita pels drets i les llibertats del col·lectiu (Rodríguez i Pujol, 2008) i que, avui dia, ha aconseguit cert reconeixement legal i social. En aquest moviment, encara que hi ha hagut moments de desmobilització, s'ha anat reorientant cap a la cerca de nous objectius.

Però la desaparició d'un moviment pot ser també producte d'un fracàs en l'àmbit intern, quan hi ha **errors en l'àmbit organitzatiu o estratègic**. Podria ser el cas de processos d'**encapsulació**: l'aïllament o separació d'algunes organitzacions del moviment per falta de simpatia amb el sector dominant de la mobilització. Això, al seu torn, pot acabar generant processos de confrontació interna per la lluita de l'hegemonia ideològica entre les diferents posicions, cosa que afebliria l'eficàcia del moviment.

En aquest cas, la desaparició de col·lectius, com per exemple, la coordinadora gai-lesbiana, en relació amb el moviment LGBTI, per falta de finançament públic, mostra la manca de capacitat estratègica per reorientar la mobilització en cerca de nous mitjans de finançament.

– Finalment, la **fusió** és una altra de les vies de desgast i possible desaparició d'un moviment. Té lloc quan els objectius i la ideologia d'un moviment és acollit per un corrent dominant, de manera que la mobilització es torna prescindible.

Quant al moviment LGBTI, hi han conviscut diverses línies ideològiques, contraposades entre si, i la dominant és aquella que vetlla per la identificació, la igualtat de drets i la integració del col·lectiu LGBTI+ en el model hegemònic.

# Conceptes clau

## 4. Traçant el camí cap a la institucionalització dels moviments socials

Burocratització  
Clientelisme  
Context d'oportunitat política  
Cooptació  
Cultura estatalista  
Dependència financera  
Desgast i desmobilització  
Desresponsabilització institucional  
Encapsulació  
Estructura en forma de xarxa  
Formalització  
Fusió  
Institucionalització  
Invisibilització  
Models revolucionaris-Models reformistes  
Nova política  
Pèrdua de caràcter revolucionari  
Pèrdua d'autonomia  
Pluralitat o homogeneïtzació  
Prestació de serveis  
Professionalització

## 5. Grups, col·lectius i moviments socials: reflexions des de l'acció institucional

### 5.1. Introducció

Com hem vist, la relació entre els moviments socials i l'àmbit institucional està sempre present, d'una manera o una altra, per la qual cosa genera possibles conflictes i dilemes als quals els seus participants s'han d'enfrontar. No obstant això, aquests dilemes i contradiccions es produeixen també des de l'altre costat de la relació, és a dir, des de l'àmbit institucional: **quin és o pot ser el posicionament davant els moviments socials de persones que exerceixen la seva professió en un context institucional, especialment aquells amb els qui comparteixen àmbit d'acció o intervenció?**

A tall de tancament de tot aquest recorregut analític sobre l'anàlisi de fenòmens grupals, col·lectius i de moviments socials, obrim aquest espai per convidar a la reflexió des d'aquest exercici d'anada i tornada. Ho iniciarem des de la perspectiva investigadora, ja que fins ara hem presentat una aproximació a aquests fenòmens fonamentalment des d'aquesta mirada analítica i investigativa. Però, a continuació, tindrem en compte també la perspectiva de l'acció o la intervenció social, on és freqüent que professionals del camp hagin de dialogar i treballar juntament amb activistes i moviments socials que, sovint, poden estar qüestionant el seu paper o les seves decisions.

## 5. Grups, col·lectius i moviments socials: reflexions des de l'acció institucional

### 5.2. Investigar des de les institucions

El recorregut presentat fins ara s'ha fonamentat en una anàlisi dels diferents fenòmens vinculats al grupal i el col·lectiu des d'una posició de caràcter fonamentalment investigatiu. És a dir, des d'una «distància» aparent respecte a aquest objecte d'anàlisi. Tanmateix, això no ens exigeix d'haver de fer algunes reflexions de caràcter eticopolític respecte a les maneres de fer recerca i les possibles conseqüències per als grups i moviments analitzats.

Seguint Ronaldo Munck (2020), podem afirmar que, precisament, el camp de la recerca en moviments socials ha donat lloc a àmplies reflexions epistemològiques entorn del posicionament que les i els investigadors haurien de mostrar o no cap al seu objecte d'estudi. Així, des del qüestionament del positivisme, han estat habituals les maneres de recerca que se sustenten des d'un clar **compromís** per millorar i reforçar els objectius i aspiracions del moviment, de manera que s'allunyen de tota pretensió de neutralitat. En aquest posicionament, trobem investigadors com Alain Tourain, que han defensat la importància de ser **més que testimonis del fenomen**, de manera que apellen també a la necessitat de confrontar-se, involucrar-se i promoure l'autoanàlisi.

De la mateixa manera, corrents com el de la **recerca participativa** (amb totes les seves variants) defensen que la persona investigadora no es pot veure com a una cosa externa al procés de recerca, i per això és important problematitzar quina és la relació que intervenia entre aquesta i els actors socials sobre els quals desenvolupa la seva anàlisi. Tractant de subvertir les jerarquies del coneixement, aspira a produir resultats que incorporin no només el coneixement de caràcter més acadèmic que aporta l'equip investigador, sinó també els sabers que aporten les comunitats, grups i col·lectius sobre els quals s'elabora la recerca. Per tant, es convida a la reflexió i l'anàlisi constant sobre com la recerca interactua amb les necessitats i coneixements d'aquests grups i fins a quin punt és possible generar dinàmiques de coproducció del coneixement.

En un nivell més clar de compromís polític, podríem situar la recerca que directament s'autodefineix com a **activista o militant**. En aquest cas, un dilema habitual sol ser si un excés d'**identificació o alineament amb els objectius del moviment** o grup que analitzem ens dificultarà (o no) l'anàlisi de possibles limitacions o contradiccions que es presenten en aquests espais i les seves accions, de manera que afecten els resultats de la recerca o la nostra relació amb aquest moviment. La premissa de la **reflexivitat constant** és especialment rellevant quan volem dur a terme recerca amb grups subalterns (és a dir, en una situació de marginalització social i desavantatge respecte a l'accés a recursos i reconeixement), si mitjançant la nostra recerca volem evitar aprofundir les relacions de desigualtat de partida i crear noves dependències, i també assegurar una conceptualització i traducció adequada d'aquestes experiències, entre altres qüestions. La reflexió sobre les **relacions de poder**, per tant, està en el centre d'aquest model de recerca, especialment sobre la relació entre l'institucional/acadèmic i l'activista.

Com veiem en l'exemple següent extret de la web de la plataforma Carabancheando, la recerca militant planteja també les seves pròpies anàlisis i dilemes:

«les iniciatives de recerca militants, impulsades per un desig de transformació o inscrites en xarxes d'autoorganització han estat puntuals, desordenades i, sobretot, molt escasses. En la majoria dels casos, hi ha hagut més aviat un desig general d'investigar en persones actives en diversos grups que, atès que no es troben o són capaços de crear marcs diferents que siguin sostenibles en el temps, s'ha inscrit en les estructures institucionals de producció de saber, principalment acadèmiques. El resultat: una bicefàlia molt poc interessant. D'una banda, els grups produeixen sabers dispersos que poques vegades s'intenten sistematitzar, ordenar, transmetre i proporcionar-los una continuïtat: de tant en tant es genera un text i poc més. D'altra banda, la gent que té la posició institucional per fer-ho (els papers, el currículum, els contactes i el saber fer institucional) demana beques, subvencions, etc., per elaborar recerques que no tenen per què tenir cap connexió amb les dinàmiques d'autoorganització o, quan la tenen, comporten una capitalització individual de processos de recerca i aprenentatge que han estat col·lectius: la signatura, la distribució dels recursos, el currículum i el reconeixement són estrictament individuals, quan gran part de la inspiració, les preguntes, la informació i la xarxa de contactes procedeixen de la cooperació social desplegada en comú. Moltes vegades, ni tan sols es fa una 'devolució', un moment en què es comparteixin els resultats de la sistematització del saber que la beca o subvenció ha permès. Una devolució que no només estableix les bases de la reciprocitat que defensem, sinó que alberga en si mateixa la potència transformadora dels processos de reflexió compartida».

És a dir, en les relacions amb els marcs institucionals de recerca hi ha el risc del que s'ha denominat **extractivisme acadèmic**. Un marc d'anàlisi basada en les lògiques econòmiques extractivistes i que pensadores de pobles indígenes i perspectives decolonials han extrapolat per a l'anàlisi de les pràctiques d'apropiació de coneixement de les maneres de saber de base comunitària d'aquests pobles colonitzats. Podem entendre així l'**extractivisme acadèmic** com una manera específica d'**extractivisme epistèmic i ontològic** que Ramón Grosfoguel (2016) situa en els processos de reificació propis del colonialisme occidental, capitalista, patriarcal i modern:

«La cossificació és el procés de transformar els coneixements, les formes d'existència humana, les formes de vida no-humana i el que hi ha en el nostre entorn ecològic en 'objectes' per instrumentalitzar, amb el propòsit d'extreure'ls i explotar-los per a benefici propi sense importar les conseqüències destructives que aquesta activitat pugui tenir sobre altres éssers humans i no-humans. [...] La ciència moderna té els seus orígens en un acte massiu d'extractivisme epistemològic'. Una bona porció dels orígens de les ciències i filosofies europees modernes la prenen dels científics i filòsofs musulmans. Però amb la colonització i la destrucció consegüent de les altres civilitzacions i les seves infraestructures de producció de coneixement, la ciència va quedar monopolitzada en mans d'homes europeus de manera que va deixar en decadència epistèmica als altres pobles. A conseqüència de la construcció racial moderna que fa de l'home europeu un ésser racialment superior als altres, es van construir narratives sobre la història de la ciència en què es van esborrar les aportacions de les civilitzacions no-occidentals de les quals va beure occident per produir ciència i filosofia, per la qual cosa es va generar el mite racial modern que la ciència té els seus orígens en homes occidentals».

Des de la **teoria feminista** també s'ha abordat profusament l'epistemologia de la recerca. Així, per exemple, Donna Haraway fa referència al concepte de **coneixement situat**, per posar el focus en les relacions de poder que es donen en els processos de producció de coneixement i obliga a plantejar-se, entre d'altres, preguntes com: *qui observa?, des d'on?, per a què?* (Rogowska-Stangret, 2018). Sandra Harding també va desenvolupar la **teoria del punt de vista**, en què defensa que els grups més marginalitzats tindrien un *lloc epistèmic privilegiat*. Encara que, posteriorment, autores com Nira Yuval-Davis han sostingut que aquests llocs epistèmics privilegiats no han d'estar necessàriament lligats a una identitat o posició social concreta, sinó que es poden construir també des de pràctiques socials compartides o **comunitats epistèmiques**, que els seus integrants poden posseir experiències diverses (Bowell, 2011). En qualsevol cas, podem afirmar que, en general, la **recerca feminista** es caracteritza també per un compromís de transformació basat en: la col·laboració, la cocreació, la responsabilitat, la transparència, la porositat entre l'espai acadèmic i el seu exterior i l'accés obert als materials i resultats generats (Vergés et al., 2020).

Per tant, tots aquests corrents de pensament ens conviden a reflexionar sobre la nostra labor de recerca des de posicions institucionals, siguin acadèmiques o governamentals, però també des de l'interior dels mateixos moviments socials. Assenyalem, doncs, que el nostre posicionament difícilment pot ser neutre, per la qual cosa cal navegar per diferents tensions, dilemes i conflictes als quals haurem d'anar trobant sortides, idealment des de la reflexió i la transparència.

## 5. Grups, col·lectius i moviments socials: reflexions des de l'acció institucional

### 5.3. Entre l'instituent i l'instituït

#### 5.3.1. Introducció

A continuació, abans d'aprofundir en les relacions entre els espais activistes i institucionals des del costat de l'Administració pública, elaborarem un primer exercici d'exploració del que entenem per **institució**. Però ho farem amb una atenció especial a les dimensions de la institucionalització més directament relacionades amb els drets socials, és a dir, sobre la provisió de prestacions i serveis socials de l'Estat, ja que és aquest l'espai preferent de les i els professionals de la intervenció social i comunitària, sigui des de la psicologia, l'educació social o el treball social.

Des d'una lectura sociohistòrica, autors com Michel Foucault van analitzar com les institucions que constitueixen l'Estat modern prenen com a model el disseny carcerari de l'arquitecte i filòsof Jeremy Bentham. Aquest disseny rep el nom de **panòptic**, combinació entre *pan* (tot) i *opticon* (visió). És a dir, és un disseny que permet observar la totalitat de l'espai interior. Aquest sistema permet fer visible tots els cossos dels presoners. En combinació amb un règim de premis i càstigs, es promou una internalització d'una conducta disciplinada. Aquesta és una reorganització del poder que Foucault troba en la base de la resta de les institucions modernes, com són les casernes, els hospitals i els col·legis, que tenen l'objectiu de normativitzar la conducta. D'altra banda, Erving Goffman també va analitzar com els hospitals psiquiàtrics impedeixen als seus pacients construir la seva identitat, de manera que aquesta és proveïda per les autoritats de la institució. Això es deu a un conjunt de pràctiques que desconnecten el pacient de la seva identitat anterior. Requisar totes les possessions, impedir el contacte amb l'exterior i estructurar totes les seves activitats en horaris són pràctiques que converteixen la institució psiquiàtrica en una **institució total**, que reglamenta íntegrament la vida del pacient. Per a Goffman, les presons i les casernes són també exemples d'institucions totals, ja que, juntament amb els hospitals psiquiàtrics, totalitzen els aspectes de la vida d'una massa de persones sota les normes establertes per una autoritat superior. Tots dos enfocaments mostren que les institucions regeixen la vida social en el seu interior, per la qual cosa tracten de modelar la conducta dels individus mitjançant la norma i el constrenyiment. Ara bé, mentre que Foucault afirmava que totes les altres institucions havien estat modelades com a reflex de la lògica panòptica, Goffman va fitar la seva anàlisi únicament al que considerava com a institucions totals i va deixar de banda la resta de les institucions. Tanmateix, els aspectes en comú de tots dos autors han inspirat d'altres a reflexionar sobre la relació entre institucions i polítiques.

Seria el cas de Jacques Rancière, que considerava que s'havia de diferenciar entre dos tipus d'accions, enteses respectivament com l'**activitat policial** i l'**activitat política**. La primera versaria a mantenir i reproduir un ordre social, tot invisibilitzant les veus o les persones que no s'hi adaptessin. Referent a això, Rancière convergiria amb les anàlisis de Foucault i de Goffman en què certes institucions busquen únicament reproduir la manera com uniformitzen la societat d'acord amb el seu funcionament intern. La segona, en canvi, se centraria a impugnar l'activitat policial mostrant veus discordants, imaginant altres maneres d'organitzar-se i reivindicant identitats subalternes. En resum, l'activitat policial buscava mantenir un ordre social mentre que la labor política aspira a la seva fallida i impugnació (Quintana, 2013; Rancière, 2006). Això podria provocar una interpretació antiestatista de Rancière, segons la qual les institucions exerceixen activitat policial i només les accions alienes a les institucions són genuïnament una activitat política. Ara bé, tal com ens explica Eulalia Borja (2017), aquesta és una concepció reduccionista que impossibilita analitzar la interacció entre tots dos tipus de dinàmiques, perquè la labor política no és necessàriament i en tot moment contrària a la institució, sinó que busca cristallitzar-se en les institucions per mantenir els efectes d'un esdeveniment transformador.

Aquest assumpte ens permet introduir un altre concepte clau, que és el d'**imaginari social** de Cornelius Castoriadis (Aguledo, 2011; Castoriadis, 1983). Per a Castoriadis, l'imaginari social és la imatge immaterial de qui som i com ens hem de comportar. L'**imaginari social instituït** és el que ja es troba normalitzat, com en les normes o en les tradicions. Però també es poden crear **imaginaris socials instituent**, que proveeixen una imatge del que podria ser, que és transformadora de la realitat existent. D'aquesta manera, Castoriadis defensa una **praxi instituent**, concebuda com la pràctica d'imaginar altres mons possibles. Aquest seria el primer pas per mobilitzar-se per convertir aquests mons possibles en mons existents. Ara bé, el central per a Castoriadis és que sempre es mantingui una maniobra constant d'**autogovern**, en què l'imaginari instituït sigui condició de possibilitat de nous imaginaris instituent. En aquest sentit, no n'hi ha prou amb instituir el que al principi és només una imatge imaginada: noves maneres de relació econòmica, de gènere, de polítiques públiques, etc. El central és que no es paralizï la mateixa labor d'imaginar. Una concepció que arrela amb Rancière, atès que també defensa un **moviment constant perquè la labor instituent (política) es mantingui a través de les formes instituïdes**, sense impedir que en sorgeixin de noves en un futur (Dardot, 2019).

Un cas en què podem visualitzar aquesta coherència teòrica són les reivindicacions per una participació democràtica a Colòmbia. Com assenyala Eulalia Borja, el model imperant a Colòmbia és el d'una democràcia representativa. El nucli del representacionalisme és la delegació, mitjançant el vot, del poder en professionals que treballen per a l'Estat. D'aquesta manera, la participació dels ciutadans es redueix a triar qui pren les decisions; un tipus de relació que reproduïx la dominació colonial, en tant que, com en el colonialisme, hi ha un cos minoritari de governants que

determina la vida d'una majoria governada. No obstant això, hi ha mecanismes que possibiliten l'exercici d'una democràcia directa, atès que canalitzen la participació ciutadana.

Per exemple, l'ús de plebiscits i ratificacions per votar qüestions legislatives, la capacitat de revocar mandats polítics, el fet de possibilitar a la ciutadania presentar iniciatives legislatives o la inclusió dels ciutadans en la presa de decisions executives d'empreses públiques, educació, sanitat, clavegueram, etc. (Borja, 2017). Instituir mecanismes de participació no només seria un exercici instituent, sinó que donaria lloc a una forma política en què aquest mateix exercici instituent es pugui manifestar al llarg del temps (Quintana, 2018). Aquí trobaríem un exemple d'un imaginari social instituent que, en cas de convertir-se en un imaginari social instituït, amplificaria la capacitat d'autogovern; permetria que formes de vides que en un futur imaginem anessin més possibles de fer-se, ja que comptarien amb els canals instituïts per esdevenir existents.

## 5. Grups, col·lectius i moviments socials: reflexions des de l'acció institucional

### 5.3. Entre l'instituent i l'instituït

#### 5.3.2. La interacció entre institucions i moviments socials

Un cop exposades totes aquestes eines conceptuals, podem aprofundir en la reflexió sobre la interacció entre les institucions i els moviments socials. El punt de partida seria la pregunta següent: les institucions que tendeixen un moviment centrípet (tancar-se cap a l'interior) podrien realment adaptar-se a aquestes dinàmiques centrífugues (obertes cap a l'exterior)?

Des dels itineraris d'atenció psicològica elaborats en el *case management*, s'ha proposat el concepte d'**extitució**, referit a les pràctiques que s'organitzen en diferents organitzacions que col·laboren adaptant-se singularment a cada cas (Domènech et al., 1999). Aquests itineraris, a diferència dels mateixos de les institucions analitzades per Goffman o Foucault, es desenvolupen en diversos llocs diferents d'atenció: amb variabilitat en els contactes i recursos utilitzats i adaptant l'atenció de manera molt personalitzada. És un tipus d'intervenció aplicada des de la mirada comunitària, que evita la lògica uniformitzadora i de control a la interna. En el seu lloc, se centra en les necessitats de cada cas aprofitant una xarxa comunitària.

En els moviments socials, també podem trobar casos d'espais que serveixen com a **xarxes comunitàries**, que en comptes d'uniformar la realitat connecten persones i organitzacions per solucionar situacions de crisi. Encara que puguin ser considerades xarxes informals per no ser part de l'Administració pública, presenten un coneixement del territori i les seves necessitats més dens; compten amb vincles entre els veïns dels municipis i mobilitzen recursos en clau redistributiva. En altres paraules, aconsegueixen arribar més lluny que les institucions atès que no estan constretes per les seves inèrcies burocràtiques, que dificulten a les persones afectades aconseguir recursos de supervivència per la complexitat dels procediments administratius i la manca de recursos públics.

Un exemple serien les **xarxes de suport mutu** que van sorgir a diverses ciutats durant el confinament, derivat de la pandèmia de la COVID-19. A Masnou, la xarxa existent es va organitzar en tres dies mitjançant canals telemàtics, especialment WhatsApp. Des de la xarxa, es difonien recursos com l'atenció psiquiàtrica, l'acompanyament educatiu o el repartiment d'aliments, entre d'altres. La xarxa es caracteritzava per l'horitzontalitat i transversalitat, atès que participaven de manera igualitària una pluralitat de persones amb perfils socials i polítics diferents. A més, la xarxa s'adaptava dins de les seves possibilitats a les necessitats de cada persona atesa, que variaven enormement. Un dels seus lemes era «cada casa és un món», en referència a la variabilitat de situacions a què s'enfrontava la xarxa i enfront de les quals anava adaptant les seves maneres d'acció col·lectiva (Yborra, 2020, p. 45). Aquest tipus de xarxes van ser imitades per altres moviments del territori, com els Sindicats d'inquilins, la PAH o el moviment pels drets laborals de les treballadores d'hotel, conegut com *les Kellys*. També en els Sindicats de Manteros, que es van veure en la necessitat de generar **xarxes de repartiment d'aliments** davant institucions que no oferien cap ajuda a les persones migrants sense regularitzar. Aquestes xarxes presenten el caràcter d'extitució que propugna Domènech, però a més presenten el tipus d'autogovern que reivindica Castoriadis i l'activitat política proposada per Rancière.

Un altre exemple que es podria preveure des de la teoria manejada són els **moviments pel dret a l'habitatge i a la ciutat al municipi de Sevilla**. L'any 2000, trobem la formació de la Plataforma Casa Grande Pumarejo, dedicada a la protecció dels veïns de la plaça del Pumarejo amb la finalitat d'evitar-ne l'expulsió a causa de l'expansió de l'activitat hotelera i l'especulació immobiliària. L'any 2012, té lloc l'ocupació de quatre edificis que configuren una corrala – disposició de blocs amb un pati en comú – per part de trenta-vuit famílies amb problemes d'accés a l'habitatge. Si bé tots dos col·lectius estaven dedicats originalment a solucionar la situació de veïns i famílies directament afectats per problemes immobiliaris, cal destacar que tots dos actors s'han convertit en l'epicentre d'activitats sobre decreixement, d'una oficina de drets socials, de l'impuls de la Moneda Social Puma i de col·lectius feministes. D'aquesta manera, han generat xarxes de connexió entre diferents moviments que responien a necessitats creixents i divergents (Herrera et al., 2016).

Davant aquestes opcions de col·laboració, com ja assenyalàvem des d'una perspectiva molt més general en la secció **«4.4. Institucionalització: èxit o fracàs?»**, també hi ha debats crònics en el si dels moviments socials sobre si haurien de col·laborar amb les institucions, centrar-se a crear les seves pròpies xarxes de suport mutu o fer una combinació de totes dues estratègies. Hi ha col·lectius com la PAH que defensen una col·laboració proactiva amb les institucions, per aconseguir recursos i canvis de polítiques públiques que facilitin la lluita pel dret a l'habitatge; però també hi ha posicionaments més crítics, com el dels Sindicats de Manteros, que veuen les institucions com a actors hostils a la seva activitat. La resposta no és unànime entre els moviments socials, i lluny de ser una temàtica merament teòrica, la relació amb les institucions determina en bona part l'estratègia que pot triar un moviment social: si prioritzar canvis institucionals o generar dinàmiques externes a tals institucions.

De la mateixa manera, també s'obre la possibilitat del debat des de la perspectiva de l'Administració pública. María Rosa Herrera et al. (2016) plantegen la defensa d'**un treball social que es desplegui en interacció amb els moviments socials**, de manera que es posen a la disposició de les xarxes que aquests generen. D'aquesta manera, es pot conèixer millor el territori, les seves necessitats i com satisfer-les. És un plantejament anàleg al de García i Martínez (2018), que defensen que les i els treballadors socials han de modular la seva atenció als usuaris de serveis socials mitjançant les **dinàmiques assembleàries en clau col·lectiva** que es donen en els moviments d'habitatge.

Aquests plantejaments defensen una mimesi de les pràctiques movimentistes com a manera de retornar a una manera d'entendre les professions de la intervenció social des d'una perspectiva crítica: més pendent d'aconseguir el benestar dels usuaris que de seguir procediments acrítics i burocratitzats d'intervenció. Això implica una porta per generar **nosos polítics** (Quintana, 2013) i **imaginariis socials instituentis** que busquin acostar els treballadors de l'Administració pública a les lògiques dels moviments socials, en un procés d'adaptació als ritmes, necessitats i complexitats dels territoris.

“ «Enfocant aquesta situació des de la mirada disciplinària podem dir que la densificació de les xarxes de col·laboració entre els diversos moviments ha anat produint un procés d'apoderament col·lectiu amb profund impacte als territoris d'intervenció, però també en les institucions, la qual cosa ha promogut l'ecologia de sabers entre els diversos actors involucrats en aquests processos. D'altra banda, aquests processos constitueixen una riquesa que reconfigura el camp professional. Es tractarà, doncs, de reforçar, des del Treball social, aquest entramat de vincles que es trenca i s'apostarà per enfortir les organitzacions territorials com a motors de les transformacions socials. En definitiva, el context social actual en què les relacions socials cada vegada són més fragmentades i el desenvolupament individual es basa en la solitud de les noves tecnologies, aquests moviments socials comporten una pràctica sobre el reforç dels llaços veïnals i socials per a l'enriquiment del subjecte».

Herrera et al. (2016, p. 49)

En aquesta línia, podríem trobar que la interacció entre institucions i moviments genera **extitucions**, en el sentit de xarxes àmplies que permeten cristallitzar imaginariis instituentis en un exercici constant i permanent d'autogovern. Les fallides a les quals no podrien fer front les institucions, com la manca de recursos i una burocràcia constreta, podrien ser suplertes per l'acció dels moviments socials. I, a més, convidar les institucions a fer un exercici mimètic en què aprenguin a relacionar-se amb el territori sense la necessitat de normativitzacions que impedeixin la capacitat d'autogovern. Ara bé, la interacció amb les institucions pot provocar un exercici de mimesi en sentit contrari: els moviments socials modulen les seves pràctiques perquè siguin més semblants i compatibles amb la lògica de les institucions, fins al punt que el moviment social esdevé un apèndix o extensió de l'Administració pública (Meyer, 2014). Aquest procés es podria veure com a positiu en si mateix, ja que implicaria un alt grau de coordinació entre moviments i institucions, però aquestes interaccions poden esdevenir en contradiccions.

Generar un imaginari instituent, que deixi la porta oberta a l'autogovern com reclama Castoriadis, no és una conseqüència automàtica ni mecànica en la interacció amb les institucions: la mobilització d'un imaginari social instituent i un immobilitisme instituït es pot traslladar a l'interior dels mateixos moviments socials. Tarrow (2012) assenyalava en la seva obra que una manera de generar la desmobilització d'un moviment social és, precisament, dotar-lo de canals formals d'interacció –fins i tot de **participació**– en les institucions que posteriorment i de manera gradual perdin efectivitat. En aquests casos, es pot acabar generant frustració, fins i tot conflictes i escissions entre els activistes que aposten per aprofundir en la institucionalització del moviment i els activistes que defensen un retorn a formes de confrontació desobedients amb la normativitat de les institucions.

Un exemple són els estudis de Perelminter sobre el Ministeri de Desenvolupament Social Nacional (MDSN) a l'Argentina, en què analitza com en el període entre 2003 i 2008 el moviment piqueter va ser introduït en diferents organitzacions i programes de l'MDSN. El moviment piqueter era una amalgama de col·lectius que, davant la manca de provisió de serveis socials per part de l'Estat als barris més pobres del país, van crear un entramat autònom de cooperatives, menjadors socials i llocs sanitaris, entre altres dispositius (Perelminter, 2012a). Amb l'arribada del kirchnerisme, es va procurar que col·lectius i activistes del moviment piqueter passessin a formar part de les files de l'Estat per al desplegament de programes socials. L'aspiració era combinar els recursos de l'Administració pública amb el coneixement local i informal dels territoris per part dels piqueters. Aquestes trobades van permetre inicialment la canalització de més recursos cap als barris, però va acabar propiciant una frustració creixent entre els piqueters que ara treballaven per a l'Estat, a causa de les traves burocràtiques que impediaven una execució correcta dels programes. Una queixa constant era que, per criteris burocràtics, els activistes havien de ser reassignats a coordinar programes en territoris que no coneixien, la qual cosa contradeïa els termes de l'aliança amb el MDSN (Perelminter, 2012b).

Un altre exemple són els estudis sobre els intents de canvis legislatius de la Plataforma d'Afectats per la Hipoteca. Aquest moviment va aconseguir que el 2015 s'aprovés a Catalunya una llei per a la paralització dels desnonaments i la paralització dels talls d'aigua, llum i gas; també va aconseguir que els pisos buits de les entitats financeres passessin a formar part temporalment del parc públic d'habitatges, per real·lotjar famílies vulnerables. Tanmateix, la llei va ser aplicada només parcialment i amb retard per part de les administracions i els jutjats. Una part dels activistes apostaven per mantenir esforços a pressionar i reunir-se amb les institucions i que forcessin l'aplicació de la llei. No obstant això, una altra part dels activistes va començar a expressar la seva frustració, assenyalant que el moviment ja no exercia accions directes de desobediència civil, com ocupar directament pisos buits dels bancs per real·lotjar a famílies vulnerables (Sanmartín, 2019).

Si bé en tots dos casos els moviments implicats mobilitzaven un imaginari social instituent en el qual els activistes poguessin influenciar i fins i tot participar directament en les institucions, la deriva va ser l'afebliment de l'**autogovern** que Castoriadis reclama. En aquest sentit, els activistes es van sentir cada cop més immersos en formes ja instituïdes que lluny de ser transformadores reproduïen a l'interior de les seves pròpies organitzacions lògiques burocràtiques, desconnectades del territori i desmobilitzadores de l'acció directa.

Aquests casos ens mostren que fomentar **imaginari social instituent** que mantinguin un moviment constant d'autogovern reclama una reflexió més profunda sobre la interacció entre institucions i moviments socials, tant des dels mateixos espais activistes com des de la labor d'autoanàlisi que han de portar de manera contínua les i els professionals que treballen en espais institucionals d'intervenció social. Els dilemes ètics i polítics emergeixen novament com un lloc que serà ineludible travessar en algun moment.

# Conceptes clau

## 5. Grups, col·lectius i moviments socials: reflexions des de l'acció institucional

Activitat policial / Activitat política  
Autogovern  
Compromís  
Comunitats epistèmiques  
Coneixement situat  
Extitució  
Extractivisme: acadèmic, epistèmic i ontològic  
Imaginari social: instituit i instituent  
Institució (total)  
Nusos polítics  
Recerca activista/militant  
Recerca participativa  
Panòptic  
Participació  
Praxi instituent  
Reflexivitat  
Teoria del punt de vista  
Xarxes comunitàries

## Referències

- Aguledo, P. A. [Pedro Antonio]. (2011). (Des)hilvanar el sentido/los juegos de Penélope. Una revisión del concepto imaginario y sus implicaciones sociales. *Unipluriversidad*, 11(3), 1-18. <https://doi.org/10.17533/udea.unipluri.11840>
- Ancelevici, M. [Marcos] i Emperador, M. [Montserrat]. (2021). ¡La PAH engancha! Micromovilización emocional y mantenimiento de la participación en la PAH. A G. d'Adda, M. Emperador et al., *La Plataforma de Afectadas por la Hipoteca. Una década de lucha por la vivienda digna 2009-2019* (pp. 199-214). Bellaterra Edicions.
- Appelbaum, R. [Richard] i Chambliss, W. [William]. (1997). *Sociology*. Longman.
- Arenas, M. [Míriam] i Pié, A. [Asun]. (2014) Las comisiones de diversidad funcional en el 15M español: poner el cuerpo en el espacio público. *Política y Sociedad*, 51(1), 227-245. <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=4911557>
- Bateson, G. [Gregory]. (1988). *Pasos hacia una ecología de la mente*. Lohlé-Lumen.
- Bauman, Z. [Zygmunt]. (2015). *Modernidad Líquida*. Fondo de Cultura Económica.
- Bauman, Z. [Zygmunt]. (2017). *Trabajo, consumismo y nuevos pobres*. Gedisa.
- Benavent, A. [Alba]. (2015). *PAH Terrassa: imaginando otras formas de hacer política*. [Trabajo de màster]. Universitat Autònoma de Barcelona.
- Bergman, R. [Rugter]. (2021). *Dignos de ser humanos. Una nueva perspectiva histórica de la humanidad*. Anagrama Argumentos.
- Blisset, L. [Luther]. (2000). *Manual de guerrilla de la comunicación*. Virus Editorial.
- Böhm, F. [Franz]. (2021). *Dear Future Children*.
- Borja, E. [Eulalia], Barrera, D. [Daniela] i Insuasty, A. [Alfonso] (2017). Participación política ¿instituida o instituyente? Elementos para la reflexión. *Ratio Julis*, 12(24), 251-268. <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=6748979>
- Bowell, T. [Tracy]. (2011). Feminist Standpoint Theory. *A Internet Encyclopedia of Philosophy*. <http://www.iep.utm.edu/fem-stan/>
- Braccini, M. [Maria]. (2020). The (un)invited in Collective Action on Social Media: A Socio-Technical Perspective of Fake News. *6th International Workshop on Socio-Technical Perspective in IS Development*.
- Braidotti, R. [Rosi]. (2020). *El Conocimiento Posthumano*. Gedisa.
- Braidotti, R. [Rosi]. (2000). *Sujetos nómadas*. Paidós.
- Brown, R. [Rupert] i Pehrson, S. [Sam]. (2020). *Group processes. Dynamics within and between groups*. Wiley Blackwell.
- Buechler, S. M. [Steve]. (2016). *Understanding Social Movements: Theories From the Classical Era to the Present*. Routledge.
- Buechler, S. [Steven] i Cylke, F. [Kurt]. (1997). *Social Movements: Perspectives and Issues*, Mayfield Publishing Company.
- Canetti, E. [Elias]. (1925). *Masa y poder*. Alianza Editorial.
- Casquete, J. [Jesús María]. (1998). *Política, cultura y movimientos sociales*. Bakeaz.
- Castells, M. [Manuel]. (2000). *La era de la información* (vol. 2). Alianza Editorial.
- Castells, M. [Manuel]. (2004). *La era de la información: economía, sociedad y cultura*. Siglo XXI.
- Castells, M. [Manuel]. (2007, 19 de maig). Mayo del 68, Mayo del 07. *La Vanguardia*.
- Castoriadis, C. [Cornelius]. (1983). *La institución imaginaria de la sociedad* (vol. 1). Tusquets.
- Christiansen, J. [Jonathan]. [(2009). *Four Stages of Social Movements*. EBSCO Research Starters. <https://www.ebscohost.com/uploads/imported/thisTopic-dbTopic-1248.pdf>
- Collier, G. [Gary], Minton, H. [Minton] i Renolds, G. [Graham]. (1991). *Escenarios y tendencias de la Psicología Social*. Tecnos.

- Coll-Planas, G. [Gerard] i Cruells, M. [Marta]. (2008). Movimientos sociales e instituciones públicas: Tensiones, ambivalencias, contradicciones. A P. Ibarra i E. Grau (ed.), *La Red en la ciudad* (pp. 265-279). Icària.
- Coll-Planas, G. [Gerard] i Cruells, M. [Marta]. (2017). Exploring the social movements institutionalization thesis: The case of feminist, ecologist, and LGTB activism in Catalonia. *International Journal of Civic, Political, and Community Studies*, 15(1), 25-39.
- Crocq, L. [Louis], Doutheau, C. [Carle] i Sailhan, M. [Maurice]. (1987). Les réactions émotionnelles dans les catastrophes. A *Encycl. Méd. Chir., Psychiatrie*, 37 113 D, 2.
- Cuberos Gallardo, F. J. [Francisco José]. (2016). Lo que diga la asamblea, el ritual político como fetiche en los tiempos de crisis. *Nómadas. Revista Crítica de Ciencias Sociales y Jurídicas*, 48(2), 1-16. <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=5611189>
- Dardot, P. [Pierre]. (2019). Lo común y la cuestión de la institución. *Revista Castalia*, 32, 5-15. <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=9338990>
- De Miguel Álvarez, A. [Ana]. (2005). La construcción de un marco feminista de interacción: la violencia de género. *Cuadernos de Trabajo Social*, 18, 231-248. <https://revistas.ucm.es/index.php/CUTS/article/view/CUTS0505110231A>
- Delgado, M. [Manuel]. (2009). Sociedades anónimas. Las trampas de la negociación. A M. Garcés, S. L. Petit i A. Fernández-Savater, *La fuerza del anonimato* (pp. 73-101). Edicions Bellaterra.
- Delgado, M. [Manuel]. (2016). *Ciudadanismo. La reforma ética y estética del capitalismo*. Catarata.
- Della Porta, D. [Donatella] i Diani, M. [Mario]. (2011). *Los Movimientos sociales*. Complutense: Centro de Investigaciones Sociológicas.
- Díaz, E. [Eduardo]. (2008). El asociacionismo en el ámbito de la discapacidad. Un análisis crítico. *Intersticios: Revista sociológica de pensamiento crítico*, 2(2), 183-196.
- Diccionario de la Real Academia Española. (2022). Bulo. <https://dle.rae.es/bulo?m=form>
- DDobles, I. [Ignacio], Masís, M. J. [María José], Cambroner, A. [Andrés] i Fernández, D. [Daniel]. (2017). Afectividad y dinámicas grupales: una aproximación a los movimientos sociales. *Revista Reflexiones*, 96(1), 75-85. [https://www.scielo.sa.cr/scielo.php?script=sci\\_arttext&pid=S1659-28592017000100075](https://www.scielo.sa.cr/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S1659-28592017000100075)
- Domènech, M. [Miquel], Tirado, F. J. [Francisco Javier], Traveset, S. [Silvia] i Vitores, A. [Anna]. (1999). La desinstitucionalització i la crisi de les institucions. *Educació Social*, 12, 20-32. <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=6982771>
- Douglas, K. M. [Karen M.], Uscinski, J. E. [Joseph E.], Sutton, R. M. [Robbie M.], Cichocka, A. [Aleksandra], Nefes, T. [Turkey], Ang, C. S. [Chee Siang] i Deravi, F. [Farzin]. (2019). *Understanding conspiracy theories. Political psychology*, 40, 3-35.
- Drets Civils. (2009). *Barcelona ens entén? Les associacions LGTB a Barcelona*. Ajuntament de Barcelona. [http://cbab.bcn.cat/uhtbin/cgiisirs/x/0/0/57/520/PLGBT\\_ASS?user\\_id=CATALA](http://cbab.bcn.cat/uhtbin/cgiisirs/x/0/0/57/520/PLGBT_ASS?user_id=CATALA)
- Dupuy, J.-P. [Jean-Pierre]. (1999). *El Pánico*. Gedisa.
- EtimologiasdeChile. (2022). Etimología de Colectivo. <http://etimologias.dechile.net/?colectivo>
- Fals-Borda, O. [Orlando]. (2009). *Una sociología sentipensante para América Latina*. Clacso.
- Fernández-Christlieb, P. [Pablo]. (1994). *La Psicología Colectiva. Un Fin de Siglo Más Tarde*. Anthropos.
- Fernández-Savater, A. [Amador]. (2020). *Habitar y Gobernar*. NED.
- Ferrée, M. M. [Myra M.] i Martin, P. Y. [Patricia Y.]. (1995). *Feminist Organizations: Harvest of the New Women's Movement*. Temple University Press.
- Foucault, M. [Michel]. (2014). *Historia de la Sexualidad. Siglo XXI*.
- Foucault, M. [Michel]. (1966). *Las palabras y las cosas. Una arqueología de las ciencias humanas*. Siglo XXI.
- Freeman, J. [Jo]. (2003). *La tiranía de la falta de estructuras*. (Traducción del Forum de Política Feminista). <http://www.forumpoliticafeminista.org/?q=mujeres-feminismo-y-poder>
- Freud, S. [Sigmund]. (1921). *Psicología de las masas y análisis del yo*. Amorrortu.

- Funes, M. J. [María Jesús] (ed.). (2011). *A propósito de Tilly: Conflicto, poder y acción colectiva*. CIS.
- Gamson, W. [William]. (2011). From outsiders to insiders: The changing perception of emotional culture and consciousness among social movement scholars. *Mobilization: An International Quarterly*, 16(3), 251-264. <https://doi.org/10.17813/maiq.16.3.2827g6x370l73567>
- García, N. [Nacho] (coord.). (2019). *Facilitación no violenta para comunidades en transiciones ecosociales: F-NET*. Instituto Internacional para la Acción Noviolenta.
- García, S. [Sergio] i Martínez, X. [Xavier]. (2018). Politizar el malestar profesional: ¿qué puede aprender el trabajo social del movimiento por la vivienda? *RTS*, 214, 71-88. <https://www.revistarts.com/es/articulo/politizar-el-malestar-profesional-que-puede-aprender-el-trabajo-social-del-movimiento-por-la>
- Giménez, R. [Richi]. (2018). Identitat colectiva? El «nosaltres» antagonista. *Quaderns d'Educació Social*, 20, 6-19. <https://raco.cat/index.php/QuadernsEducacioSocial/article/view/362423>
- Gledhill, J. [John]. (2000). El campo y los nuevos movimientos sociales: una crítica de algunas tendencias teóricas de moda. *Revista Relaciones. Estudios de Historia y Sociedad*, 12(45), 147-179.
- Gledhill, J. [John]. (2010). El derecho a una vivienda. *Revista de Antropología Social*, 19, 103-129. <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=3339557>
- Godàs, X. [Xavier]. (2007). *Política del Disenso: Sociología de los Movimientos Sociales*. Icària.
- Goffman, E. [Erving]. (1974). *Frame Analysis. An essay on the organization of experience*. Harvard University Press.
- Goodwin, J. [Jeff] i Jasper, J. [James]. (1999). Caught in a Winding, Snarling Vine: The Structural Bias of Political Process. *Sociological Forum*, 14, 27-54.
- Gordon, D. [Deborah]. (2019). The Ecology of Collective Behavior in Ants. *Annual Review of Entomology*, 64(3), 1-16. <https://doi.org/10.1146/annurev-ento-011118-111923>
- Graeber, D. [David]. (2013). *Somos el 99 %: una historia, una crisis, un movimiento*. Capitán Swing.
- Grosfoguel, R. [Ramón]. (2016). Del «extractivismo económico» al «extractivismo epistémico» y «extractivismo ontológico»: una forma destructiva de conocer, ser y estar en el mundo. *Tabula Rasa*, 24, 123-143.
- Gurr, T [Ted]. (2012). *Why Men Rebel?* Routledge.
- Han, B.-C. [Byung-Chul]. (2014a). *Psicopolítica*. Herder.
- Han, B.-C. [Byung-Chul]. (2018b). *En el Enjambre*. Herder.
- Haraway, D. [Donna]. (2019). *Seguir con el Problema*. Consonni.
- Henley, J. [Jon]. (2019). #stayontheground: Swedes turn to trains amid climate 'flight shame'. <https://web.archive.org/web/20190721052837/https://www.theguardian.com/world/2019/jun/04/stayontheground-swedes-turn-to-trains-amid-climate-flight-shame>
- Herrando, A. [Almudena]. (2018). *La fantasía de la individualidad. Sobre la construcción sociohistórica del sujeto moderno*. Traficantes de sueños.
- Herrera, M. R. [M. Rosa], Corono, A. [Antonia] i Delgado, M. L. [M. Luisa]. (2016). Movimientos sociales y territorio: una mirada desde el trabajo social. *Servicios Sociales y Política Social*, 112, 33-51.
- Himanen, P. [Pekka]. (2001). *La ética hacker y el espíritu de la era de la información*. Debate.
- Himanen, P. [Pekka] i Castells, M. [Manuel]. (2002). *El estado del bienestar y la sociedad de la información: El modelo finlandés*. Alianza Editorial.
- Hobsbawm, E. [Eric]. (2003). *Años interesantes: una vida en el siglo xx*. Crítica.
- hooks, b. [bell]. (2017). *El feminismo es para todo el mundo*. Traficantes de Sueños. <https://www.traficantes.net/libros/el-feminismo-es-para-todo-el-mundo>

- Hunt, S. [Scott A.], Benford, R. [Robert S.] i Snow, D. [David A.]. (1994). Identity Fields: Framing Processes and the Social Construction of Moveme. A E. Laraña, H. Johnston i J. Gusfield, *New Social Movements: from ideology to identity* (pp. 185-208). Temple University Press.
- Ibáñez, T. [Tomás]. (2001). *Psicología Social Construccinista*. Universidad de Guadalajara.
- Ibáñez, T. [Tomás] i Castells, M. [Manuel]. (2008). Neoanarquismo, la libertad y la sociedad contemporánea: Diálogo con Manuel Castells. *Archipiélago: Cuadernos de crítica de la cultura*, 83-84, 73-90.
- Ibarra, P. [Pedro]. (2000). Los estudios sobre los movimientos sociales: Estado de la cuestión. *Revista Española de Ciencia Política*, 1(2), 271-290.
- Ibarra, P. [Pedro] i Bergantiños, N. [Noemí]. (2008). Movimientos estudiantiles: De mayo del 68 a la actualidad. Sobre las experiencias «utópicas» en un movimiento peculiar. *Movimientos estudiantiles: resistir, imaginar, crear en la Universidad: Asamblea de Ciencias Sociales por una Universidad crítica* (pp. 11-28). ISBN 978-84-96993-05-1.
- Ibarra, P. [Pedro] i Grau, E. [Elena]. (2008). *La Red en la ciudad*. Icària.
- International Federation of Journalists. (2018). ¿Qué son las Fake News? Guía para Combatir la Desinformación en la Era de la Posverdad. FIJ. <https://www.ifj.org/media-centre/reports/detail/que-son-las-fake-news-guia-para-combatir-la-desinformacion-en-la-era-de-la-posverdad/category/publications.html>
- Íñiguez Rueda, L. [Lupicinio] et al. (2015). *Acción colectiva*. Editorial UOC.
- Johnston, J. [Jank]. (2014). *What is a Social Movement?* Polity Press.
- Jones, O. [Owen]. (2011). *Chavs. La demonización de la clase obrera*. Capitán Swing.
- Kim, Y. [Young-hwa]. (2005). The dual choice: Institutionalizing social movements under democratic consolidation. *Annual meeting of the American Sociological Association*, 29.
- Klandermans, B. [Bert]. (1997). *The social psychology of protest*. Basil Blackwell.
- Kriesi, H. [Hanspeter]. (2016). Mobilization of protest in the age of austerity. A M. Angelovici, P. Dufour i H. Nez (ed.), *Street Politics in the Age of Austerity: From the Indignados to Occupy* (pp. 67-90). Amsterdam University Press. Larson, J. (2007, agosto 11). From Mobilization to Institutionalization: A Partial Theory of Persistence. *Annual Meeting*. [http://citation.allacademic.com/meta/p184920\\_index.html](http://citation.allacademic.com/meta/p184920_index.html)
- Kropotkin, P. [Piotr]. (1907). *El apoyo mutuo. Un factor de evolución*. Pepitas Editorial.
- Larrinaga, A. [Ane]. (2018). Los movimientos sociales como contextos emocionales: el impulso emocional en la evolución del movimiento lingüístico vasco. *Athenea Digital. Revista de Pensamiento e Investigación Social*, 18(1), 319-347.
- Latour, B. [Bruno]. (2020). Latour: ¿Qué medidas se pueden pensar para evitar el regreso del Modelo precrisis? Climaterra. <https://www.climaterra.org/post/latour-qu%C3%A9-medidas-se-pueden-pensar-para-evitar-el-regreso-del-modelo-precisis>
- Le Bon, G. [Gustave]. (1895). *La psicología de las masas*. Morata.
- Le Bon, G. [Gustave]. (1973). *Psicología de las Multitudes*. Albatros.
- Le Bon, G. [Gustave]. (2016). *Psicología de las Masas*. CreateSpace Independent.
- Lee, F. [Francis], Chen, H.-T. [Hsuan-Ting] i Chan, M. [Michael]. (2016). Social media use and university students' participation in a large-scale protest campaign: The case of Hong Kong's Umbrella Movement. *Telematics and Informatics*, 34, 457-469.
- López, J. A. [Jairo Antonio] i Hincapié, S. [Sandra]. (2015). Campos de acción colectiva y las ONG de derechos humanos: Herramientas teóricas para su análisis / Collective Fields of Action and Human Rights NGOs: Theoretical Tools for Their Analysis. *Sociológica*, 30(85), 9-37.
- Lorenzo, A. [Ana Rosa] i Martínez, M. [Miguel]. (2001). *Asambleas y reuniones. Métodos de autoorganización*. Traficantes de Sueños.
- McAdam, D. [Doug]. (1999). *Political process and the development of black insurgency: 1930-1970* (2a. ed.). University of Chicago Press.

- Mc Adam, D. [Doug]. (2002). Movimientos iniciadores y derivados: procesos de difusión en los ciclos de protesta. A Mark Traugott (ed.). *Protesta social*. Editorial Hacer.
- McKay, A. [Adam]. (2021). *Don't Look Up* [Película]. Hyperobject Industries.
- Melucci, A. [Alberto]. (1996). *Challenging codes. Collective action in the information age*. Cambridge University Press.
- Melucci, A. [Alberto] i Casquete, J. [Jesús María]. (2001). *Vivencia y convivencia: Teoría social para una era de la información*. Trotta.
- Melville. H. [Herman]. (2012). *Bartleby el Escribiente*. Austral.
- Meyer, D. [David S.]. (2014). *The politics of protest. Social movements in America*. Oxford University Press.
- Milgram, S. [Stanley] i Toch, H. [Hans]. (1969). Collective behavior: Crowds and social movements. A G. Lindzey i E. Aronson (Ed.). *The Handbook of Social Psychology*. (p. 507-610).
- Mir, J. [Jordi], França, J. [Joao], Macías, C. [Carlos] i Veciana, P. [Paula]. (2013). Fundamentos de la Plataforma de Afectados por la Hipoteca: activismo, asesoramiento y desobediencia civil no violenta. *Educación Social*, 55, 52-61.  
<https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=7056796>
- Morgan, R. [Rhiannon]. (2007). On Political Institutions and Social Movement Dynamics: The Case of the United Nations and the Global Indigenous Movement. *International Political Science Review / Revue internationale de science politique*, 28(3), 273-292.
- Morin, E. [Edgar]. (1995). *El pensamiento complejo*. Gedisa.
- Moscovici, S. [Serge]. (1976). *Psicología de las minorías activas*. Morata.
- Moscovici, S. [Serge]. (1981). *La era de las multitudes. Un tratado histórico de la psicología de las masas*. Fondo de Cultura Económica.
- Müller, B. [Birgit] i Neveu, C. [Catherine]. (2002). Mobilizing Institutions – Institutionalizing Movements – An Introduction. *Focaal. European Journal of Anthropology*, 40, 9-20.
- Munk, R. [Ronaldo]. (2020). Metodología, política y movimientos sociales. *Observatorio del Desarrollo – Centro Latino Americano de Ecología Social*. <https://democraciasur.com/2020/10/14/metodologia-politica-y-movimientos-sociales-una-guia/>
- Naciones Unidas. (2020). Objetivos y Metas de Desarrollo Sostenible. <https://www.un.org/sustainabledevelopment/es/objetivos-de-desarrollo-sostenible/>
- Natalucci, A. [Ana]. (2012). Los dilemas políticos de los movimientos sociales: El caso de las organizaciones kirchneristas (2001-2010). Gredos. <https://gredos.usal.es/jspui/handle/10366/122496>.
- Ntontis, E. [Evangelos], Drury, J. [Jonh], Amlôt, R. [Richard], Rubin, G. [Gideon] i Williams, R. [Richard]. (2020). What lies beyond social capital? The role of social psychology in building community resilience to climate change. *Traumatology*, 26(3), 1-13.
- Offe, C. [Claus] (1996). *Partidos políticos y nuevos movimientos sociales*. Editorial Sistema.
- Offe, C. [Claus]. (1998). *Political Economy: NeveSociological Perspectives*. Oxford University Press.  
<https://doi.org/10.1093/0198294719.003.0029>
- PAH [Plataforma de Afectados por la Hipoteca] (2014). *Manual de facilitación para las Plataformas de Afectados/as por la Hipoteca*. Escola PAH.
- Perelminter, L. [Luisina]. (2012a). Fronteras inestables y eficaces. El ingreso de organizaciones de desocupados a la burocracia asistencial del Estado (2003-2008). *Estudios Sociológicos*, 30(89), 431-458. <https://ri.conicet.gov.ar/handle/11336/196967>
- Perelminter, L. [Luisina]. (2012b). Incertidumbre, informalidad y juego político. Reflexiones sobre la circulación de autoridad en la vida interna del Estado argentino. A *VII Jornadas de Sociología de la Universidad Nacional de La Plata*, 1-16.
- Pichardo, N. A. [Nelson A.]. (1997). New Social Movements: A Critical Review. *Annual Review of Sociology*, 23, 411-430.
- Pié, A. [Asun] i Arenas, M. [Miriam]. (2021). Activismo(s) de la discapacidad en España: alianzas y transversalidades del 15M. A G. Betancor i A. Razquin (coord.), *Diez años construyendo ciudadanía en movimientos(s): El 15M y otras luchas hermanas*. Bellaterra

Edicions.

Pleyers, G. [Geoffrey]. (2019). *Movimientos sociales en el siglo XXI. Perspectivas y herramientas analíticas*. Icaria.

Quintana, L. [Laura]. (2013). Institución y Acción Política: una aproximación a Jacques Rancière. *Revista Pléyade*, 11, 143-158.

Quintana, L. [Laura]. (2018). Más allá de algunos lugares comunes: repensar la potencia política del pensamiento de Jacques Rancière. *Isegoría*, 59, 447-468.

Ramírez-Casas del Valle, L. [Lorena], Baleriola, E. [Enrique] i Sisto, V. [Vicente]. (2022). Experiencias y resistencia de los docentes sobre el sistema de evaluación managerial. *Izquierdas*, 51. <http://www.izquierdas.cl/images/pdf/2022/51/art14.pdf>

Rancière, J. [Jacques]. (2006). *Política, policía y democracia*. LOM Ediciones.

Rasula, J. [Jed]. (2015). *Dadá. El cambio radical del siglo xx*. Anagrama.

Reich, W. [Wilhelm]. (1933). *Psicología de las masas del fascismo*. Enclave de libros.

Reicher, S. [Stephen]. (1984). The St. Paul's riot: an explanation of the limits of crowd action in terms of a social identity model. *European Journal of Social Psychology*, 14, 1-21.

Reicher, S. [Stephen]. (1987). Crowd behavior as social action. A J. C. Turner (ed.). *Rediscovering the social group. A self-categorization theory* (pp. 171-202). Basil Blackwell.

Reneses, M. [Maria]. (2023). «No estás sola». La acción colectiva frente a los malestares contemporáneos. A A. Hernando, *Trauma. Herencia, palabra y acción colectiva* (pp. 77-102). Traficantes de Sueños.

Riechmann, J. [Jorge] i Fernández Buey, F. [Francisco]. (2009). *Redes que dan Libertad: Introducción a los nuevos movimientos sociales*. Paidós.

Rodríguez, E. [Eugeni] i Pujol, J. [Joan]. (2008). *Dels drets a les llibertats: Una història política de l'alliberament GLT a Catalunya (FAGC 1986-2006)*. Virus Editorial.

Rodríguez, L. [Liosdany]. (2018). *El movimiento de trabajadores rurales sin tierra [MST] en Brasil*. Universitat de Granada. <https://digibug.ugr.es/handle/10481/53588?locale-attribute=en>

Rogowska-Stangret, M. [Monika]. (2018). Situated Knowledges. A New Materialism. How matter comes to matter. <https://newmaterialism.eu/almanac/s/situatedknowledges.html>

Rojas, A. [Antonio], Navas, M. [Marisol], Lozano, Ó. [Óscar] i Berrocal, C. [Carmen]. (2010). Test de favoritismo endogrupal interétnico adaptado al modelo ampliado de aculturación relativa: fiabilidad y evidencias de validez. *Psicothema*, 1039-1047.

Rucht, D. [Dieter]. (2017). Exploring the Backstage: Preparation and Implementation of Mass Protests in Germany. *American Behavioral Scientist*, 61(13), 1678-1702. <https://doi.org/10.1177/0002764217744135>.

Ruiz, S. [Sonia]. (2004). *Rebelión y adaptación, evolución e institucionalización del movimiento feminista: El caso de Barcelona*. [Triball d'investigació del Doctorat de Ciència Política]. Universitat Autònoma de Barcelona.

Ruiz, S. [Sonia]. (2009). Sombra aquí y sombra allá: Relaciones y avatares entre el movimiento de mujeres y las instituciones. *ICPS – Col·lecció Grana, Ciutats i Persones. Polítiques de Gènere i Participació Ciutadana al Món Local*, 26. [https://www.academia.edu/3456454/Sombra\\_aqu%C3%AD\\_y\\_sombra\\_all%C3%A1\\_relaciones\\_y\\_avatares\\_entre\\_el\\_movimiento\\_de\\_mujeres\\_y\\_las\\_instituciones](https://www.academia.edu/3456454/Sombra_aqu%C3%AD_y_sombra_all%C3%A1_relaciones_y_avatares_entre_el_movimiento_de_mujeres_y_las_instituciones)

Sadurní, N. [Núria] i Pujol, J. [Joan]. (2015). Homonacionalismo en Cataluña: Una visión desde el activismo LGTBI. *Universitas Psychologica*, 14(5), 1809-1820.

Sanmartín, L. [Luis]. (2014). *Engaged Protests: Frame Analysis of the social movement Mortgage Affected Citizens Platform in Barcelona*. Universitat Autònoma de Barcelona.

Sanmartín, L. [Luis]. (2019). *PAHWER. Análisis etnográfico de la Plataforma de Afectados por la Hipoteca*. Universitat de Barcelona.

Santamarina, B. [Beatriz]. (2008). Movimientos sociales: Una revisión teórica y nuevas aproximaciones. *Boletín de antropología*, 22(39), 112-131.

- Sighele, S. [Scipio]. (1891). *La muchedumbre delincuente*. Ediciones jurídicas Olejnik.
- Simmel, G. [Georg]. (1908). *Sociología. Estudios sobre las formas de socialización*. Fondo de Cultura Económica.
- Smelser, N. [Neil]. (1996). *Teoría del Comportamiento Colectivo*. Fondo de Cultura Económica.
- Solnit, R. [Rebecca]. (2020). *Un paraíso en el infierno. Las extraordinarias comunidades que surgen en el desastre*. Capitán Swing.
- Solnit, R. [Rebecca]. (2020). *Un Paraíso en el Infierno*. Capitán Swing.
- Spade, D. [Dean]. (2020). *Apoyo mutuo. Construir solidaridad en sociedades en crisis*. Traficantes de Sueños.
- Stekelenburg, J. [Jacquelin van] i Klandermans, B. [Bert]. (2017). Individuals in Movements: A Social Psychology of Contention. A C. Roggeband i B. Klandermans, *Handbook of Social Movements Across Disciplines* (pp. 103-139). Springer.
- Sutton, B. [Barbara]. (2010). *Bodies in crisis: Culture, Violence and Women's Resistance in Neoliberal Argentina*. Rutgers Press University.
- Tajfel, H. [Henry]. (1984). *Grupos Humanos y Categorías Sociales*. Herder.
- Tarde, G. [Gabriel]. (1901). *La opinión y la multitud*. Taurus.
- Tarrow, S. [Sidney]. (1996). States and opportunities: The political structuring of social movement. A D. McAdam, J. McCarthy i M. Zald, *Comparative perspectives on social movements: political opportunities, mobilizing structures, and cultural framings* (pp. 41-61). Cambridge University Press.
- Tarrow, S. [Sidney]. (1993). Modular collective action and the rise of the social movement: why the French revolution was not enough. *Politics & Society*, 21(1), 69-90.
- Tarrow, S. [Charles]. (1997). *El Poder en movimiento*. Alianza Editorial.
- Tarrow, S. G. [Sidney]. (2012). *El Poder en movimiento: Los movimientos sociales, la acción colectiva y la política* (3a. ed). Alianza.
- Thompson, E. P. [Edward Palmer]. (2019). *Costumbres en común*. Capitán Swing.
- Tilly, C. [Charles]. (1978). *From mobilization to revolution*. Reading, Mass., Addison-Wesley.
- Tilly, C. [Ralph]. (1984). *Grandes estructuras, procesos amplios, comparaciones enormes*. Alianza.
- Tilly, C. [Charles]. (2004). ¿De dónde vienen los derechos? *Sociológica*, 19(55), 273-300.
- Tirado, F. [Francisco] i Mora, M. [Martín]. (2004). *Cyborgs y extituciones: nuevas formas para lo social*. Editorial Universidad de Guadalajara.
- Toret, J. [Javier]. (2015). *Tecnopolítica y 15M. La potencia de las multitudes conectadas*. UOC Ediciones.
- Turner, R. H. [Ralph H] i Killian, L. M. [Lewis M.]. (1972). *Collective Behaviour*. Prentice-Hall.
- Vázquez, F. [Félix]. (2003). *Psicología del Comportamiento Colectivo*. UOC.
- Vercauteren, D. [David], Crabbé, O. [Olivier] i Muller, T. [Thierry]. (2010). *Micropolíticas de los grupos. Para una ecología de las prácticas colectivas*. Traficantes de Sueños.
- Vergés, N. [Nuria], Biglia, B. [Barbara] i Almeda, E. [Elisabet]. (2020). Metodologías feministas con tecnologías para la gestión de la información en la enseñanza universitaria. *Revista Linhas*, 21(45), 165-182.
- Villar, A. [Amparo]. (2008). ¿Lesbiana? Encantada, ¡¡Es un placer!!: Representación de las lesbianas en Euskal Herria a través de los grupos organizados. A R. Platero (ed.), *Lesbianas. Discursos y representaciones* (pp. 61-84). Melusina.
- Wundt, W. [Wilhelm]. (1920). *Elementos de psicología de los pueblos*. Altafulla.
- Yborra, Y. S. [Yerai S.]. (2020). Allà on no arriba la institució: imaginació comunitària en context de coronavirus. *Quaderns d'Educació Social*, 22, 42-55.
- Zafra, R. [Remedios]. (2017). *El Entusiasmo. Precariedad y trabajo en la era digital*. Anagrama.

Zafra, R. [Remedios]. (2021). El Gran Contagio. *La Vanguardia*, 13 de Diciembre de 2021.  
<https://www.lavanguardia.com/opinion/20211213/7924175/gran-contagio.html>

# Llistat de figures i taules

## Figures

Figura 1. Model d'efectivitat grupal (Escorihuela, 2015)

Figura 2. Codis gestuals

Figura 3. Umberto Boccioni, *Dinamismo de un ciclista*, 1913. Museo Guggenheim de Venècia

Figura 4. Marcel Duchamp, *Fuente*, 1917. Fotografia de Alfred Stieglitz

Figura 5. Marcel Breuer i Marcel Bouvier, cadira Wassily, 1926

Figura 6. No són 30 pesos, són 30 anys

## Taules

Taula 1. Rols més habituals

Taula 2. Temes

Taula 3. Metodologies dels debats

Taula 4. Maneres per la presa de decisions

Taula 5. Estils de comportament minoritari segons Moscovici

Taula 6. Claus del fenomen de conversió

Taula 7. Elements d'estudi dels moviments socials

Taula 8. Marcs d'acció col·lectiva i camps d'identitat basat en la PAH

## Llistat d'autores i autors

[Agudelo](#), Pedro  
[Almeda](#), Elisabet  
[Ancelovici](#), Marcos  
[Appelbaum](#), Richard  
[Bateson](#), Gregory  
[Barrera](#), Daniela  
[Bentham](#), Jeremy  
[Bergman](#), Rutger  
[Bergantiños](#), Noemí  
[Biglia](#), Barbara  
[Blumer](#), Herbert  
[Borja](#), Eulalia  
[Bowell](#), Tracy  
[Braidotti](#), Rossi  
[Brown](#), Rupert  
[Buechler](#), Steve  
[Canetti](#), Elias  
[Casquete](#), Jesús María  
[Castells](#), Manuel  
[Castoriadis](#), Cornelius  
[Cembranos](#), Fernando  
[Chambliss](#), William  
[Coll-Planas](#), Gerard  
[Corona](#), Antonia  
[Cruells](#), Marta  
[Cuberos](#), Francisco José  
[Dardot](#), Pierre  
[De Gouges](#), Olympe  
[De Miguel](#), Ana  
[Delgado](#), M<sup>a</sup> Luisa  
[Della Porta](#), Donatella  
[Diani](#), Mario  
[Díaz](#), Eduardo  
[Dobles](#), Ignacio  
[Domènech](#), Miquel  
[Dupuy](#), Jean-Pierre  
[Emperador](#), Montserrat  
[Escorihuela](#), Jose Luis  
[Fals Borda](#), Orlando  
[Fernández-Savater](#), Amador  
[Ferrée](#), Myra M.  
[Foucault](#), Michel  
[França](#), Joao  
[Freeman](#), Jo  
[Freud](#), Sigmund  
[Funes](#), María Jesús  
[Gamson](#), William  
[García](#), Nacho  
[García](#), Sergio  
[Gledhill](#), John  
[Goffman](#), Erving  
[Goodwin](#), Jeff  
[Gordon](#), Deborah M.  
[Graeber](#), David  
[Grau](#), Elena  
[Grosfoguel](#), Ramón  
[Guha](#), Ranahit  
[Gurr](#), Ted  
[Han](#), Byung-Chul

[Haraway, Donna](#)  
[Harding, Sandra](#)  
[Herrando, Almudena](#)  
[Herrera, M. Rosa](#)  
[Himanen, Pekka](#)  
[Hincapié, Sandra](#)  
[Hobsbawm, Eric](#)  
[hooks, bell](#)  
[Hunt, Scott. A.](#)  
[Ibáñez, Tomás](#)  
[Ibarra, Pedro](#)  
[Insuasty, Alfonso](#)  
[Jasper, James M.](#)  
[Johnston, Hank](#)  
[Killian, Lewis M.](#)  
[Kim, Young-hwa](#)  
[Klandermans, Bert](#)  
[Kriesi, Hanspeter](#)  
[Kropotkin, Piotr](#)  
[Larrinaga Renteria, Ane Miren](#)  
[Latour, Bruno](#)  
[Le Bon, Gustave](#)  
[López, Jairo Antonio](#)  
[Lorenzo, Ana Rosa](#)  
[Martin, Patricia Y.](#)  
[Masís, Maria José](#)  
[McAdam, Doug](#)  
[McCarthy, John D.](#)  
[Medina, José Ángel](#)  
[Melucci, Alberto](#)  
[Mir, Jordi](#)  
[Moore, Kelly](#)  
[Morgan, Rhiannon](#)  
[Moscovici, Serge](#)  
[Müller, Birgit](#)  
[Munck, Ronaldo](#)  
[Natalucci, Ana](#)  
[Neveu, Catherine](#)  
[Ntontis, Evangelos](#)  
[Offe, Claus](#)  
[Ortega y Gasset, José](#)  
[Pehrson, Sam](#)  
[Perelminter, Luisina](#)  
[Pichardo, Nelson A.](#)  
[Pleyers, Geoffrey](#)  
[Pujol, Joan](#)  
[Quintana, Laura](#)  
[Rancière, Jacques](#)  
[Raschke, Joachim](#)  
[Reicher, Stephen](#)  
[Reneses, María](#)  
[Rodríguez, Eugeni](#)  
[Rodríguez, Liosdany](#)  
[Rogowska-Stangret, Monika](#)  
[Rucht, Dieter](#)  
[Ruiz, Sonia](#)  
[Sadurní, Núria](#)  
[Santamarina, Beatriz](#)  
[Sighele, Scipio](#)  
[Simmel, Georg](#)  
[Smelser, Neil](#)  
[Solnit, Rebecca](#)

Spade, Dean  
Stekelenburg, Jacquélien v.  
Sutton, Barbara  
Tajfel, Henry  
Tarde, Gabriel  
Tarrow, Sidney  
Thompson, EP  
Tilly, Charles  
Tirado, Francisco Javier  
Toret, Javier  
Touraine, Alain  
Turner, Ralph  
Veciana, Paula  
Vergés, Núria  
Wallerstein, Immanuel  
Wundt, Wilhelm  
Yuval-Davis, Nira  
Zafra, Remedios  
Zald, Mayer M.